

**ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ НАН УКРАЇНИ
ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД УКООСПІЛКИ
«ПОЛТАВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ»
(ПУЕТ)**

МОВА І МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 1

**ПОЛТАВА
ПУЕТ
2017**

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу
масової інформації **КВ № 22311–12211 Р** від 08.07.2016

СКЛАД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Головний редактор:

Бобух Н. М. – д-р філол. н., проф. (Вищий навчальний заклад Укоопспілки
«Полтавський університет економіки і торгівлі»)

Члени редакційної колегії:

Гриценко П. Ю. – д-р філол. н., проф. (Інститут української мови НАН України);
Биби́к С. П. – д-р філол. н., проф. (Інститут української мови НАН України);
Глуховцева К. Д. – д-р філол. н., проф. (ДЗ «Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка»);
Єрмоленко С. Я. – д-р філол. н., проф., чл.-кор. НАН України (Інститут
української мови НАН України);
Кобзар О. І. – д-р філол. н., проф. (Вищий навчальний заклад Укоопспілки
«Полтавський університет економіки і торгівлі»);
Мамедов Н. Ш. – д-р філол. н., проф. (Бакинський слов'янський університет,
Азербайджанська Республіка);
Мех Н. О. – д-р філол. н., проф. (Інститут української мови НАН України);
Воловик Л. Б. – канд. філол. н., доц. (Вищий навчальний заклад Укоопспілки
«Полтавський університет економіки і торгівлі»);
Гочев Г. Н. – канд. філол. н., проф. (Великотирновський університет
«Св. Св. Кирил и Методий», Республіка Болгарія);
Завалій С. Б. – канд. філол. н. (відп. секретар) (Вищий навчальний заклад
Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»);
Сухачова Н. С. – канд. філол. н. (Вищий навчальний заклад Укоопспілки
«Полтавський університет економіки і торгівлі»).

Рецензенти:

Валюх З. О., д-р філол. н., проф. (Київський національний лінгвістичний
університет);
Кондратенко Н. В., д-р філол. н., проф. (Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова).

Редакційна колегія не завжди поділяє позицію авторів.
За точність викладеного матеріалу відповідальність покладено на авторів.
Усі права застережено.
Використання матеріалів – із дозволу редакційної колегії.

*Рекомендовано до друку вченою радою Вищого навчального закладу
Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»
(протокол № 2 від 22.02.2017 р.); вченою радою Інституту української мови
НАН України (протокол № 4 від 10.04.2017 р.)*

© Вищий навчальний заклад Укоопспілки
«Полтавський університет економіки і торгівлі», 2017
© Інститут української мови НАН України, 2017

ЗМІСТ

СПЕЦИФІКА НАЦІОНАЛЬНИХ МОВ: СТРУКТУРНИЙ І КОМУНІКАТИВНИЙ АСПЕКТИ

<i>Бибик С. П.</i> Лінгвопрагматика дитячого мультиплікаційного фільму.....	6
<i>Воскобойник В. І.</i> Фреймові моделі афіксальних прикметників в англомовній економічній терміносистемі.....	17
<i>Гочев Г. Н.</i> Межъязыковые лексико-семантические эквиваленты (на материале русского и болгарского языков).....	25
<i>Єрмоленко С. Я.</i> Мовно-естетичні знаки Шевченкової поезії в контексті філософії культури	41
<i>Ищенко В. Л.</i> Особливості функціонування економічних термінів у текстах різних стилів.....	49
<i>Колесникова Л. Л.</i> Дослідження словесного символу як філософської категорії.....	56
<i>Мех Н. О.</i> Жанросфера сучасної української наукової комунікації	64
<i>Сухачова Н. С.</i> Науковий концепт як складник концептуальної картини світу	74

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ У ДОСЛІДЖЕННІ МОВИ

<i>Волошкина И. А.</i> Реализация этнокультурного мироосознания в пространстве фразеологической семантики (на материале русского и французского языков)	84
<i>Гаджи Р. М.</i> Языковые и культурные ценности этнических групп в Азербайджанской Республике.....	94

Джафаргулієва М. Р. Языковая компетентность и толерантность в контексте диалога культур.....	103
Коць Т. А. Оцінні одиниці в газетній публіцистиці початку ХХ століття	110
Мамич М. В. Мовні знаки культури як ціннісні маркери в журналі «Жінка».....	120
Пугач В. М. Укрен vs українець: проблеми стерео типізації.....	129
Синиця І. А. Лінгвокультурні паралелі: Григорій Сковорода і Китай	139

ДИСКУРС. ЛІНГВІСТИКА ТЕКСТУ

Бобух Н. М. Лексичні опозиції в поетичних творах Володимира Сосюри.....	148
Воловик Л. Б. Словотвірні моделі префіксальних дієслів в економічному тексті	158
Глуховцева І. Я. Оказіональна фразеологія твору Сергія Жадана «Месопотамія».....	167
Глуховцева К. Д. Обрядовий та звичаєвий діалектний текст в українських східнословобожанських говірках.....	177
Завалій С. Б. Стилiстичні функції оксиморонних синтагм у поетичних творах початку ХХІ століття	188
Кайдаш А. М. Система фемінітивів художнього мовлення Люко Дашвар.....	199
Корольова В. В. Таксономія дискурсів у новітніх лінгвістичних студіях	206
Мамедов Н. Ш. Функционирование слова в тексте	214

КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ВИКЛАДАННЯ МОВИ

Братусь М. Ф. Лінгвокультурологічний аспект у викладанні української мови як іноземної.....	224
Вишневецкая Л. В. Инновационная практика формирования компетенций иноязычного общения в экономическом вузе	236
Гойко В. А. Использование мультимедийных учебных материалов в процессе обучения иностранным языкам	244
Король Т. Г. Контроль англомовної компетентності в читанні фахової літератури.....	253
Відомості про авторів	264
Information about authors	268
Contents	272

СПЕЦИФІКА НАЦІОНАЛЬНИХ МОВ: СТРУКТУРНИЙ І КОМУНІКАТИВНИЙ АСПЕКТИ

УДК 81-13;81'38

С. П. Бибик
Україна, Київ

ЛІНГВОПРАГМАТИКА ДИТЯЧОГО МУЛЬТИПЛІКАЦІЙНОГО ФІЛЬМУ

У статті представлено лінгвопрагматичні параметри української усної літературної мови в сучасному дитячому мультиплікаційному фільмі. Диференційовано мову персонажів за соціокультурним і ситуативним планами прагматики з характерними для них ціннісним, соціально-рольовим, культуромовним параметрами. Відзначено роль стилізації у створенні мультиплікаційних діалогів, їхню орієнтацію на повсякденно-побутову практику і притаманні їй комунікати усності. Виокремлено прагматичний потенціал лексики та стереотипних висловлень у мові дитячих мультфільмів.

Ключові слова: висловлення, імплікатура, лексика, лінгвопрагматика, мова мультфільму, пресупозиція, фразеологія.

В статье представлены лингвопрагматические параметры украинского устного литературного языка в современном детском мультипликационном фильме. Дифференцирована речь персонажей по социокультурному и ситуативному признакам с характерными для них ценностным, социально-ролевым, культурноречевым параметрами. Отмечена роль стилизации в создании мультипликационных диалогов, их ориентация на повседневную бытовую практику общения и присущие ей коммуникаты усности. Выделен прагматический потенциал лексики и стереотипных высказываний в языке детской мультипликации.

Ключевые слова: высказывание, имплицатура, лексика, лингвопрагматика, пресуппозиция, фразеология, язык мультфильма.

The paper presents the lingua-pragmatic characteristic of the Ukrainian spoken literary language in contemporary children's cartoon movie. It is the study of children's cartoon movie in terms of lingua-pragmatics that reveals the main moments of its attraction on the one hand and the linguistic and stylistic techniques and tools, reflecting the conceptual time-spatial markers of the modernity and the pragmatics of social behavior on the other hand. Language of the characters has been differentiated by the socio-cultural and situational pragmatic plans with specific valuable, socio-role, cultural-linguistic characteristics. The role of the pastiche in creating of animated dialogues, its focus on the routine home practice and specific oral communication units has been identified. The pragmatic potential of the lexicon and stereotypical expressions in the language of children's cartoons has been distinguished. The emphasis was made on the words and expressions that mark the social status of the play-characters and creature-characters with inherent fixed stereotypical patterns of language behaviour of representatives of different social layers, i.e., youth, teenagers, as well as psychotypes of lumpenized part of the society. It has been noted that such lexicon denoted the lingua-psychological symbol of the late 20th and early 21st centuries, and the influence of such aesthetics of «easy-going» communication on the younger generation is worth talking about.

The interaction between the proper language material in the animated dialogues and extralingual components, i.e. gestures, facial expressions, phrase's rhetorical manner, as well as the awareness of the legal bases for certain actions of the characters has been analyzed. It has been admitted that the lingua-pragmatic potential of the contemporary children's cartoon movie encompasses occasionalisms, the phenomena of enantiosemia, image-evaluating secondary nominations, and transformed phraseological units.

It has been noted that the jargon phenomena are becoming more actively expressed in the language of the contemporary animation,

and the role of slang words as the means of stylization of current lingual environment and social roles is strengthening.

Evidently, lingua-pragmatics of children's cartoon movies is formed by the contexts containing the socio-cultural characteristics, as well as the play on situational meanings, including culturally significant ones.

Key words: cartoon language, implicature, phrase, phraseology, pragmatical linguistics, presupposition, vocabulary.

Усім відомий жанр кіномистецтва «дитячий мультиплікаційний фільм» (далі – ДМФ) посідає важливе місце у формуванні мовної свідомості, поведінкової та комунікативної культури, емоційної та уявної сфер дитини, орієнтації в соціальній структурі спільноти. Як справедливо стверджує О. Квашук, сучасне телебачення для дітей – чинник моделювання та формування системи поглядів на світ [2]. Ці важливі завдання реалізуються завдяки поєднанню аудіального, візуального й емоційно-гностичного компонентів. Натомість до сьогодні можемо відзначити лише наявність окремих невеликих досліджень, виконаних в Україні в аспектах психології (К. Дудкіна, О. Квашук, І. Кіндрат) та в Росії з погляду культури мови учнів (А. Спірідонова), лінгвокультурології (Сюй Цзюнь), лінгвопрагматики (І. Максимова). До того ж матеріалом дослідження є мультфільми «Смешарики», «Сімпсони», «Покемони», «Лунтик», «Том і Джері», «Братц», «Черепашки Ніндзя», «Льодовиковий період», «Шрек», «Лісова братія», «Маша і ведмідь», а також мультфільми про билинних російських богатирів.

Українськомовна ж мультиплікація досі не була об'єктом лінгвістичного дослідження. Із відомих причин зарубіжні мультфільми сучасною українською літературною мовою почали з'являтися відносно недавно: перші – з 1994 р., а найактивніше – приблизно з 2003 р. Один із популярних мультиплікаційних проєктів останнього часу – фільм «Історія іграшок» у трьох частинах (1995, 1999, 2010 рр.) – входить до рейтингового списку 12 найкращих фільмів Диснея. Відомим,

популярним, улюбленим цей ДМФ стає не лише завдяки вдалій роботі художників-мультиплікаторів, сценаристів, але й завдяки певній ідеї, втіленій у системі мовно-естетичних образів, близьких, знайомих, зрозумілих, сучасних глядачеві. Саме вивчення ДМФ із погляду лінгвопрагматики й розкриває вузлові моменти його привабливості, з одного боку, а з другого – ті мовно-стилістичні прийоми, засоби, які відбивають концептуальні часово-просторові маркери сучасності й прагматики соціальної поведінки.

Мета лінгвопрагматичного підходу до текстів ДМФ – вивчення мови в соціокультурному й ситуативному контексті.

Так, **соціокультурний план** складається з соціально-рольових (самогра, взаємини «батьки – діти», «керівник – старший»), ціннісних (концептуальних) і культуромовних параметрів.

В «Історії іграшок» персонажі – діти та їхні іграшки, дорослі (батьки та «випадкові» перехожі). За три сезони мультиплікаційного продукту головний персонаж Енді дорослішає: спочатку йому 9, а потім вже 17 років. Отже, перед глядачами він постає в динаміці не лише поведінки як такої, а й як особистість, у якій змінюються зацікавлення, стосунки з рідною сестрою, мамою, варіюється ставлення до іграшок. І це виявляється, звичайно, у мові.

Узагалі гра – це своєрідна комунікативна стратегія для власника іграшок – Енді, який у кожній із частин ДМФ веде сюжетно-рольові ігри (соціально-рольовий параметр). Вони виявляють його досвід, світосприйняття, зацікавлення.

У що грає хлопчик, які сюжети створює? Це гра-бойовик, де Картопля – лиходій, принцеса Бо – особа, котра потребує захисту від ковбоя Вуді та його друга мисливського пса Жилки, до яких вона апелює: *Рятуйте нас!* Кожний із них говорить голосом Енді, який засвоїв стереотипні вислови персонажів-злодіїв із вестернів: *догори руки; нікому не рухатися; давай гроші; жени бабки; краще здавайся без бою*. Наведемо цей типовий ігровий діалог. Картопля: *Догори руки! Це пограбування! Нікому не рухатись! Жени бабки з сейфа! Охо-хо!*

Гроші, гроші, гроші! Бо: Негайно припини, злий Картоплян! Картопля: Ні, давай гроші, а то пуцу овечок на м'ясо! Овечки: Ні, допоможть нам! Бо: О, ні. Тільки не моїх овечок. Рятуйте нас! (З'являється Вуді) Вуді: Ще не перевелися на світі герої! («внутрішня мова» – слоган механічної іграшки) Я прийшов по твою душу, одноокий Бар! Картопля: По мою душу? Краще здавайся без бою! Вуді: Ти мене не візьмеш. Я приніс мисливського пса із силовим полем. Картопля: А я приніс динозавра, який снідає такими псами. Вуді: Сидітимеш у буцегарні, Бар. Прощайся із жінкою і дітками (закинув Картоплю до ліжечка маленької сестрички Моллі, яка, нічого не розуміючи, відкусила в Картоплі носа). Енді: Ти знову переміг, Вуді (смикає за шнурок, і Вуді промовляє: Ти мій улюблений помічник). (Музична заставка). Хлопчик активно грається з Вуді.

Прагматику повсякдення легко виокремити в діалогах мами й Енді. З перших хвилин знайомства з цими персонажами зрозуміло, що вони в добрих стосунках: Енді – слухняний син, мама любить своє дитя (**Я рада, мій іменинничку**). Мовна поведінка мами типова для багатьох ситуацій: вона незадоволена розкиданими іграшками (**А це що таке? Я ж просила поприбирати?**), вона переконана, що іграшок забагато (Мама: **До речі, у тебе стільки іграшок, що дівати нікуди**) і под. Так само насичений стереотипами діалог між мамою та працівницею дитсадка: Вихователька: **А як ваші дітки?** Мама: **Вони давно вже не дітки...** Енді відправляється у п'ятницю в коледж. Вихователька: **Ого!** Мама: **Мені самій не віриться.** Отже, ДМФ відображає типове спілкування з дітьми та розмови про дітей і опосередковано впливає на формування комунікативно-прагматичного досвіду глядачів-дітей.

Із урахуванням психології віку складено також діалоги між братом Енді й сестрою Моллі. У дев'ять років він із задоволенням піклується про сестру, грається з нею: Енді: **Ходімо гратися, Вуді** (побіг нагору, у дитячу кімнату; до сестрички). **Вітаю Вас** (за допомогою Вуді, який знімає капелюха під час вітання). Енді: (забирає сестричку з ліжка): **Ходімо, Моллі. О, ти вже важкенька. Ще побачимось, Вуді.** У

17-ть підліток Енді хоче відчувати свободу, оберігає свій простір, він імпульсивний, грубуваті і його висловлення. Енді: *Моллі, голову відірву*. Моллі: *Я до тебе не заходила*. Енді: *А хто тоді лазив у моїх речах?* Моллі: *Це не я*. Коли ж хлопчик «за дорученням Вуді» передає іграшки іншій власниці, то в розмові з нею підліток виявляє глибинну доброту, здатність і потребу піклуватися про когось, пор.: Енді: *Я привіз іграшки. То ти Бонні? Пташечка нацвірінькала мені, що ти любиш іграшки. Це мої іграшки, але я їду у коледж і хочу... залишити їх хорошій дитині, яка ... дбатиме про них. [...] Бонні, пообіцяй, що ти берегтимеш іграшки. Вони ... дуже мені... дороги*.

Із погляду лінгвопрагматики ДМФ його мова – основне джерело утвердження ціннісних параметрів. В «Історії іграшок» їх виражають наскрізні повтори концептуальних рефренів:

а) разом (Вуді: *Нічого не бійтеся – тримайтеся разом!*; Вуді: *Ми раніше знали, що головне, що ми разом з Енді*; Енді: *Вуді? Як він тут опинився?.. Це – Вуді. Ми з Вуді подружилися, мабуть, сто років тому... Він сміливий, як справжній ковбой, добрий, розумний. Та є у Вуді ще одна особливість: він ніколи не покине тебе, ніколи, він завжди буде поруч попри все. Дбатимеш про нього замість мене? От і добре*);

б) друг / друзі, дружба, сім'я (Баз: *Ми сім'я, ми нерозлучні*; Вуді: *Ми всі – брати і сестри! Так, народ? Народ!!!*; Вуді: *Щасливо, мій друже*);

в) улюблений, любити (Баз: *Колись одна іграшка переконувала мене, що жити треба для того, щоб любила тебе дитина*);

г) gratis (Картопля: *Ну що, награтися?* Рекс: *Він узяв мене руками....* Картопля: *Не сміши. Йому уже 17 років, він не гратиметься з нами*).

На нашу думку, визначальним і об'єднавчим для цих рефренів є концепт *іграшка*, семантичне наповнення якого контекстуально розширене, уточнене порівняно зі словниковим. Адже за ВТССУМ (с. 383), іграшка – ‘річ, призначена дітям для гри; забавка’ (Вуді: *Ти – проста цяцька!!!! Ти звичайна дитяча іграшка-а-а!!!!*). Якщо проаналізувати співвідношення світу речей, світу мови та світу ідей навколо цієї реалії, то за

аудіотекстом концептуальне значення іграшки можна побачити на прикладі кількох ситуацій:

1) персонажі-іграшки – це чийсь ‘улюбленці’ (Бо: *Не сумуй, Вуді. У Енді завжди буде особливе місце для тебе... Вуді: Слухай, відчетися від Енді. І затаям. Ніхто не забере його у мене*);

2) ‘речі, які мають бути поряд з господарем-дитиною’ (Енді загубив іграшку) Вуді: *Стули свою пельку. Е ти, це ти винен, що я загубився*; Вуді: *Як я піду, як я покину цих нещасних? Їх заберуть у музей... без мене*; Баз: *Який шанс? Сидіти за склом у музеї і забути про любов дітей? Не заздрю*).

Контекстуальним антонімом до лексеми *іграшка* виступають номінації *горище* – місце, де складають непотрібні речі (Вуді: *Енді занесе нас на горище, де сухо, і ми всі будемо разом. Баз: Хай там як, але ми усі будемо разом*) та *дитсадок* – місце, де трощать іграшки (Вуді: *Дитсадок – це сумне, самотнє місце для старих іграшок, у яких немає господарів*). Саме в цих словах у згорнутому вигляді зберігається «антисмисл» ролі іграшки та гри в житті дитини, коли вона в побутових жанрах гри пробує себе в «дорослих» ролях, переживає відчуття несправедливості, обігрує засвоєні стереотипи поведінки, зокрема й мовної.

Дуже важливим для оцінки ДМФ є культуромовний параметр. Він виражений у тому, що мова «Історії іграшок» відбиває сучасні комунікативні норми усного побутового неофіційного спілкування. Так зване «осучаснення» відбулося за рахунок насичення діалогів лексикою розмовного вживання, яка й робить репліки «дорослими». Висловлення з такими знаками – дзеркало сучасної побутової мови насамперед зрілих, досвідчених істот. Виходить, що мова персонажів-іграшок часом не є зразковою, еталонною з мовно-етичного та мовно-естетичного погляду, пор. уживання:

а) згрубілої лексики (*свиснути, виперти, пертисся*) – Картопля: *Де моє вухо? Не бачу вуха. Хто його свиснув?*; Гам: *Мабуть, цього року виперли раніше*; Покупец: *Я повинен пертисся на роботу у суботу, у суботу!!!!*;

б) вульгарно-лайливої лексики (*дурня; безкультурна свиня; плоскоголовий ‘дурний’, зараза*) – Гам: *Дурня якась*; Картопля:

Безкультурна свиня! Чого вилупився, **плоскоголовий**, а?; Сід: Ми запустимо База-рятівника (на вулиці дощ, гроза). О ні, от зараза!;

в) молодіжних сленгізмів (**дружбан**, **круто**, **крутий**, **кльово**, **хіпово**, **зацінити**, **універ**, **стильно**) – Вуді: Ні, ні. Ти все переплутав. Баз зі мною. Ми – **дружбани**; Вуді: Ти – **крута** іграшка. Якщо чесно, дуже **крута**. Ну хто я проти тебе, База-рятівника, супергероя; Сід: Нова іграшка. «Не дозволяйте гратися дітям». **Круто!** Що ж ми підірвемо?; Кен: **Заціни** оце. Чемпіон з кунг-фу. Студент **універу**; Кен: Зупиніться! **Життя в Дивокраї може бути хіповим** і класним, якщо всі житимуть по совісті;

г) жаргонізмів (**клас**, **супер**, **прибамбас**, **завал**, **бабки**, **бабосики**, **прикольний**, **тачка**) – Бо: Ти подивись. У нього більше **прибамбасів**, ніж у швейцарського ножа; Картопля: О, це лазер. **Прикольно**; Сід: О! База-рятівник. Це **кльово!!!**; Сід: Ти ба, подвійні призи!!! **Завал!!!!**; Картопля: О, це **бабки**; Гам: Якщо шукати, то **стильно** (підігнав машину). Картопля: **Прикольну тачку** підігнав. Але за кермом буде іграшка з пальцями.

Прагматичний потенціал цієї лексики пов'язаний із різними аспектами вживання. По-перше, ці слова маркують соціальний статус персонажів-іграшок і персонажів-істот, за яким закріплені стереотипні моделі мовної поведінки представників різних соціальних прошарків – молоді (Кен, Бо), дітей шкільного віку (Сід, Вуді), а також психотипів люмпенізованої частини суспільства (Картопля, Гам). По-друге, така лексика – мовно-психологічний знак кінця ХХ – початку ХХІ ст. По-третє, варто говорити й про вплив такої естетики «розкутого» спілкування на підростаюче покоління: а) колоквіалізація норм, зниження реєстрів, апеляція до так званих універсальних слів і засобів оцінки в побутовому спілкуванні; б) обмеження словникового запасу, зниження культури комунікації між ровесниками насамперед. Саме третій аспект потребує спеціальної уваги й широкої аудиторії для поглибленого опрацювання.

Ситуативний план лінгвопрагматики ДМФ «Історія іграшок» не менш місткий. Саме він спричинює незвичні, оригінальні моменти щодо мовного наповнення твору: неологізми, іронічне слововживання, алюзії. Усі ці особливості пов'язані з певними імплікатурами, тобто семантико-прагматичними компонентами, які не виражені прямо, а лише відсилають до того, що мається на увазі у висловленні, але не виражене прямо в ньому. Йдеться про імпліцитні смисли, закладені у висловленні чи в мовній одиниці. У такому разі комунікація перетворюється в гру – гру смислів, які відсилають одного мовця до іншого. Гра смислів породжує іронічні ефекти, в основі яких лежать різні пресупозиції й народжуються різноманітні імплікатури.

Так, в одній із реплік зафіксовано оказіональну образно-оцінну вторинну номінацію *космобріх* (Вуді: *Ні. Не літаєш*. Баз: *А я кажу, що літаю*. Вуді: *Ну, добре, пане космобріх*). Це не лише той, хто не говорить правди, але й той, хто кваліфікується за рольовою та моральною ознакою 'космонавт + брехун'. Для розкодування такої імплікатури потрібне знання ситуації, пресупозиції: Вуді твердо знає, що він іграшка і всі дії може виконувати лише за допомогою того, хто з ним грається; у цьому він переконує нову гордовиту іграшку-астронавта, який уявляє себе як переможця-супергероя. Баз – новіша електронна іграшка, на відміну від механічного ковбоя Вуді, який не вірить, що Баз може літати. А тому його запевнення, що легко полетить, кваліфікує як брехливі.

Інший приклад ситуативного слововживання та іншої пресупозиції. Щоб зрозуміти трансформований фразеологізм *тупий як сибірський босоніжок*, треба знати його інваріант *тупий як сибірський валянок*. Що дала контексту субституція *валянок* → *босоніжок*? Реалія «валянок» маловідома й малозрозуміла глядачеві – дитині кінця ХХ – початку ХХІ ст.; заміна компонентів посилює ефект контрасту, що спричинює іронічну конотацію висловлення, пор. ситуацію: Кен: *А як вам той, астронавт? Може знадобиться?* Робот: *Та ні. Він же такий тупий, як сибірський... босоніжок*. Імплікатура цього

вислову кардинально не міняється, бо залишається суб'єкт порівняння 'тупість' (*тупий*), натомість новий складник «освіжає» її, незвичне посилює експресію висловлення.

Висловлення з такими мовно-естетичними знаками культури, як оніми, ґрунтовані на пресупозиції загальної інформації про постаті світової культури та їхню діяльність. В аналізованих мовних актах засвідчено оніми Пікассо й Гагарін. Номінацію *Пікассо* вживає потрощений маленькою Моллі Картопля з переставленими не в ті отвори очима й ротом. Він із самоіронією порівнює свій ситуативний образ із творчою манерою художника-кубіста Пікассо й звертає на себе увагу так: *Ей, Гам, дивись, я – Пікассо! Який смисл він вкладає в ці слова? «Я – 'смішний, чудний, неправильний, схожий на абстракцію'»*. *Гагарін* – вторинна номінація База-астронавта, а додатковий імпліцитний смисл – 'герой, сміливець із космосу' – піддається в конкретному мовному акті негативній оцінці, наближеній до лайливої образливої номінації з метою приниження особи, пор.: *Баз: Я хочу говорити з Татком! Кен: Заткнися, Гагарін. Будеш говорити з Татком, коли ми дозволим...* В обох випадках слововживання пресупозиція й імплікатура зв'язані на основі алюзії.

Обізнаність із юридичними підставами певний дії становить основу пресупозиції доброзичливо-іронічного діалогу між мамою й Енді, як-от: (на заправній станції) Енді: *Я заправляю машину*. Мама: *І машину поведеш*. Енді: *Правда?* Мама: *А як же... У шістнадцять...* Енді: *Як смішно...* У такому висловленні важливий і риторичний складник, що спричинює протилежний смисл 'мама не дозволяє заправити машину, бо дитина ще мала'. Його виражають не заперечні конструкції, які можуть спричинити конфліктну ситуацію, а енантіосемія, коли ствердження за певного інтонаційного оформлення означає заперечення.

Цікавий іронічний ефект справляє така «мовна гра», як перемикання мовних кодів. У конкретному випадку – з української на іспанську. Пресупозицію цієї ситуації створює в прямому смислі перемикання типу поведінки База з режиму «демо» на режим «гра». Недотримання інструкції спричинило й

зміну мови: (Баз скочив і заговорив іспанською). Вуді: *Амігоси? Ми твої амігоси* (тікають. Баз зустрічає Джесіку в одязі іспанського торедора). Джесіка: *Баз*. Баз (падає на коліна, говорить іспанською, освідчується в коханні Джесіці). Джесіка (нічого не розуміє): *Ви перемкнули База?* Рекс: *Не зовсім вдало*. Отже, перемикається мова – перемикається й код сприйняття однієї особи іншою: байдужий до цих пір до Джесіки Баз, побачивши її в національному одязі іспанського торедора, закохується, освідчується, про що підказують його жести, міміка, інтонаційний малюнок висловлення. «Прихований», бо незнайомий українському глядачеві, вербальний ряд заступає ритміко-інтонаційний, риторичний, який містить у своїй імплікатурі семантику ‘закоханість’.

Подібних ситуацій із лінгвопрагматичним наповненням можна навести ще багато, але проаналізовані вище, на нашу думку, – знакові, ключові, на них тримаються основні складники сценарію. Отже, фактичний матеріал засвідчив, що лінгвопрагматику ДМФ формують контексти, у яких закладені соціокультурні параметри, а також гра ситуативних смислів, зокрема й культурно вагомих. Крім того, мова «Історії іграшок» відбиває на тлі позитивних за виховним потенціалом висловлень, повчальних ситуацій сучасні вподобання дорослих до вживання сленгізмів, вульгаризмів і под., що з погляду лінгводидактичного знижують мовну естетику твору.

Бібліографічні посилання

1. Дудкіна К. А. Психологічний вплив мультиплікації на особистість дитини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.google.com.ua/url?url=http://psypdpu.com/conferenc e2013/2/dudkina.docx&rct=j&q=&esrc=s&sa=U&ei=RRYpVOH uLca7ygPYroH4CA&ved=0CBMQFjAA&usg=AFQjCNGbKEz 6grMv_ny5fOh4-8zbREbQVA
2. Кващук О. В. Психологічні фактори впливу телебачення на становлення моральної свідомості молодшого школяра : дис. ... канд. психол. наук. : 19.00.07 / Кващук Оксана Володимирівна. – Рівне, 2008. – 192 с.

УДК 130.1:81:001

В. І. Воскобойник
Україна, Полтава

ФРЕЙМОВІ МОДЕЛІ АФІКСАЛЬНИХ ПРИКМЕТНИКІВ В АНГЛОМОВНІЙ ЕКОНОМІЧНІЙ ТЕРМІНОСИСТЕМІ

У статті досліджено фреймові моделі афіксальних прикметників – англомовних економічних термінів – відповідно до класифікації С. Жаботинської. Проаналізовано афіксальні прикметники, які функціонують в англомовній економічній терміносистемі, співвідносні з чотирма фреймовими моделями: акціональною, предметною, компаративною й посесивною. З'ясовано, що кожний тип фрейму представлений відповідними ад'єктивними суфіксами й префіксами. Установлено, що кількісні, порівняльні, локативні, темпоральні, асоціативні та ін. взаємозв'язки між термінами моделюються в посесивну, компаративну, акціональну й предметну фреймові моделі. Розуміння цих моделей може допомогти спеціалістам структурувати економічні знання.

Ключові слова: акціональний фрейм, англомовна економічна терміносистема, афіксальний прикметник, компаративний фрейм, посесивний фрейм, предметний фрейм, префікс, суфікс, термін.

В статье исследуются фреймовые модели аффиксальных прилагательных – англоязычных экономических терминов – согласно классификации С. Жаботинской. Проанализированы аффиксальные прилагательные, функционирующие в англоязычной экономической терминотерминосистеме, которые соотносятся с четырьмя фреймовыми моделями: акциональной, предметной, компаративной и посесивной. Выявлено, что каждый тип фрейма представлен соответствующими адъективными суффиксами и префиксами. Определено, что количественные, сравнительные, локативные, темпоральные, ассоциативные и др. взаимосвязи между терминами моделируются в

поссесивную, компаративную, акциональную и предметную фреймовые модели. Понимание этих моделей может помочь специалистам структурировать экономические знания.

Ключевые слова: акциональный фрейм, англоязычная экономическая терминосистема, аффиксальное прилагательное, компаративный фрейм, поссесивный фрейм, предметный фрейм, префикс, суффикс, термин.

The article considers frame patterns of affixed adjectives used as English economic terms. The investigation of English economic terminology in the mainstream of cognitive linguistics makes it possible to identify relations between lexical units and combine them into patterns. Patterns constituting some links are represented in mind by frames. The aim of the research is to identify peculiarities of frame patterns of affixed adjectives used as English economic terms. To achieve this aim, (i) the types of frame patterns of adjectives were described; (ii) the relationship between the type of a frame and an affix was determined. Frames are defined as units of knowledge which are stored in memory and form the conceptual structure of linguistic and extra-linguistic experience. Frames are distinguished according to the classification of Svitlana Zhabotynska. The research shows that affixed adjectives are correlated with thing, action, possession, and comparison types of frames. The thing frame arranges information about the inherent properties of a thing (SOMEBODY or SOMETHING). It is represented in English economic terminology by both suffixed (with suffixes -less, -ous, -ed, -ate, -y, -ly, -ent (-ant), -ive, -ful, -or, -al, -ic) and prefixed (with prefixes a-, anti-, in- (il-, ir-, im-), extra-, inter-, multi-, out-, over-, non-, sub-, bio-, con-, post-, pre-, super-, trans-, uni-, up-, under-, un-) adjectives. The action frame contains doing schemas that include SOMEBODY or SOMETHING – the doer of an action, and the action itself. Affixed economic terms of this frame are represented by adjectives with suffixes -able, -ed, -ous, -ary (-ory), -ent (-ant), -ive, -ful and prefixes ex-, over-, up-, non-, in- (il-, ir-, im-). The possession frame includes the generalized role of the possessor. Some adjectives with suffixes sub- ma semi- of this frame are revealed among English economic terms. The comparison frame

is constituted by the comparison schemas of identity, similarity, and likeness where the link undergoes modifications. It is represented by a number of adjectives with suffixes -y, -like, -ish, -ous, -ile, -like, -ar (-or), -ate. Thus, the research demonstrates that each type of frame correlates with a certain adjective suffix or prefix. The promising area of future research will be to identify frames correlating with different parts of speech in professional terminology and to study frames in discourse.

Key words: action frame, affixed adjective, comparison frame, English economic terminology, possession frame, prefix, suffix, term, thing frame.

Інтенсивний розвиток терміносистем, у т. ч. й англомовної економічної терміносистеми, зумовлює необхідність їх упорядкування, систематизації та створення термінологічних банків даних. Когнітивний підхід до вивчення мовних явищ дає змогу змоделювати економічні знання й створити термінологічні банки даних шляхом установлення взаємозв'язків між поняттями англомовної економічної термінолексики та їх дериваційними засобами. Англомовна економічна терміносистема ще мало досліджена в руслі когнітивної лінгвістики. Сучасні науковці вивчають процеси категоризації й концептуалізації англомовної економічної термінолексики [3; 8], когнітивні особливості ділового та економічного дискурсу [5; 7; 10], когнітивні механізми інновацій, у т. ч. і сфери економіки [1; 2], здійснюють семантичну (тематичну) класифікацію термінів на підставі концептуальної моделі економічного поняття [9].

Когнітивний підхід дозволяє виявити зв'язки між лексичними одиницями й об'єднати їх у моделі. Моделі, що конструюють певні зв'язки, у мисленні представлені фреймами. Метою нашого дослідження є виявлення та характеристика типів фреймів афіксальних прикметників, що виконують функції англомовних економічних термінів. Для досягнення цієї мети було поставлено такі завдання:

– виявити типи фреймів термінів-прикметників та визначити афіксальні засоби кожного типу;

– установити взаємозв'язки між типом фреймової моделі й афіксами термінів-прикметників.

Матеріалом дослідження стали 1034 афіксальних прикметники, відібрані з лексикографічних джерел англомовної економічної термінології [11] й навчальної літератури з економіки [12; 13].

Ми розглядаємо фрейми «як одиниці знань, які зберігаються в пам'яті й формують певну понятійну структуру мовного (конструкції взаємопов'язаних слів), а також позамовного досвіду (уміння відповідним чином орієнтуватися в ситуації)» [6, с. 119]. Структурування знань у вигляді фреймів дозволяє співвідносити найрізноманітніші продукти людського мислення, що набувають упродовж розумової практики людства різних форм. Фрейми є складниками психологічної пам'яті людини та її свідомості. Згідно з класифікацією С. Жаботинської є п'ять типів фреймів: предметний, акціональний, посесивний, ідентифікаційний та компаративний [4].

Виявлені афіксальні прикметники, які функціонують в англомовній економічній терміносистемі, співвідносні з чотирма фреймовими моделями: акціональною, предметною, компаративною й посесивною.

Предметний фрейм – це система пропозицій, де один і той же логічний суб'єкт ДЕХТО / ДЕЩО пов'язаний із декількома предикативами, що характеризують суб'єкт за кількісним, якісним, буттєвим, локативним, темпоральним і оцінним параметрами. Цей фрейм можна представити так: ДЕЩО / ДЕХТО ІСНУЄ (в кількості) СКІЛЬКИ (з якою якістю) ТАКЕ (яким способом) ТАК (у просторі / часі) ТУТ / ЗАРАЗ.

Предметний фрейм представлений в англомовній економічній терміносистемі як суфіксальними, так і префіксальними прикметниками. Серед суфіксальних термінів-прикметників предметного фрейму виявлені прикметники з суфіксами: *-less, -ous, -ed, -ate, -y, -ly, -ent (-ant), -ive, -ful, -or, -al, -ic*. Напр.: *jobless* – безробітний (ДЕЩО існує ТАК: спосіб); *numerous* – багаточисельний (ДЕЩО існує СКІЛЬКИ: кількість); *timed* – розрахований у часі (ДЕЩО нормується

ЗАРАЗ: час); *costly* – *дорогий* (ДЕЩО коштує СКІЛЬКИ: кількість); *temporary* – *тимчасовий* (ДЕЩО існує ЗАРАЗ: час); *abundant* – *надлишковий* (ДЕЩО існує ТАК: спосіб); *excessive* – *надлишковий* (ДЕЩО існує ТАК: спосіб); *rightful* – *законний* (ДЕЩО є ТАКЕ: ознака); *monopolistic* – *монополістичний* (ДЕЩО є ТАКЕ: ознака); *junior* – *молодший за посадою* (ДЕЩО знаходиться ТУТ: простір); *global* – *глобальний* (ДЕЩО діє ТАК: спосіб).

Більшість похідних прикметників із суфіксами *-ed* та *-ing* (виявлено 123 одиниці) – це ад'єктивовані дієприкметники, які в сучасній англійській мові виражають значення якісної ознаки, мотивованої дією. Ад'єктивовані дієприкметники є конверсивними прикметниками, що позначають відношення до дії як постійну властивість або якість предмета. Зазвичай, вони співвідносні з предметним фреймом, напр.: *reserved* – *запасний, резервний* (ДЕЩО існує ТАК: спосіб); *registered* – *zareєстрований* (ДЕЩО є ТУТ: простір); *working* – *що знаходиться в обігу* (ДЕЩО є ТУТ: простір).

Префіксальні терміни предметного фрейму представлені прикметниками з такими префіксами: *a-*, *anti-*, *in-* (*il-*, *ir-*, *im-*), *extra-*, *inter-*, *multi-*, *out-*, *over-*, *non-*, *sub-*, *bio-*, *con-*, *post-*, *pre-*, *super-*, *trans-*, *uni-*, *up-*, *under-*, *un-*. Напр.: *acyclic* – *неперіодичний* (ДЕЩО відбувається ТАК: спосіб); *inaccurate* – *неточний* (ДЕЩО є ТАКЕ: ознака); *extrafine* – *високоякісний* (ДЕЩО є ТАКЕ: якість); *intercorporation* – *міжфірмовий* (ДЕЩО діє ТУТ: простір); *multi-billion* – *багатомільярдний* (ДЕЩО нараховує СКІЛЬКИ: кількість); *outsize* – *більше стандартного розміру* (ДЕЩО існує ТУТ: простір); *nontariff* – *нетарифний* (ДЕЩО існує ТАК: спосіб); *suburban* – *приміський* (ДЕЩО знаходиться ТУТ: простір); *bilateral* – *двосторонній* (ДЕЩО має СКІЛЬКИ: кількість); *concurrent* – *узгоджений* (ДЕЩО існує ТАК: спосіб); *postdated* – *датований більши пізнім числом* (ДЕЩО датується ЗАРАЗ: час); *prepaid* – *оплачений заздалегідь* (ДЕЩО оплачене ЗАРАЗ: час); *supernormal* – *незвичайний* (ДЕЩО є ТАКЕ: ознака); *transnational* – *транснаціональний* (ДЕЩО існує ТУТ: простір); *undermanned* –

укомплектований неповністю (ДЕЩО укомплектоване ТАК: спосіб); *unemployed* – безробітний (ДЕЩО існує ТАК: спосіб).

Досить поширені в англомовній економічній терміносистемі афіксальні прикметники **акціонального** фрейму, в якому міжпредметні зв'язки виражають взаємодію одного предмета з іншими. Спосіб взаємодії можна представити так: ДЕХТО / ДЕЩО: агенс ДІЄ за допомогою ДЕЩО: інструмент на ДЕЩО: пацієнс для ДЕХТО: бенефіціант. Суфіксальні терміни акціонального фрейму представлені прикметниками з суфіксами *-able, -ed, -ous, -ary (-ory), -ent (-ant), -ive, -ful*. Напр.: *vendible* – товарний, *придатний для продажу*, *hammered* – бірж. об'явлений банкрутом, *advisory* – консультативний, *redundant* – скорочений, *звільнений*, *corrective* – корегувальний, *powerful* – сильний, *впливовий, могутній, potential* – потенційний. Серед префіксальних прикметників акціонального типу виявлені терміни з префіксами *ex-, over-, up-, non-, in- (il-, ir-, im-)*: *overbought* – що характеризуються надто великим курсом унаслідок великих обсягів закупок (про цінні папери або валюту), *irredeemable* – що не підлягає викупу, *exempt* – звільнений, що не підлягає чому-небудь, *undiscountable* – що не приймається банком до обміну, *upward* – що підвищує, *nonmerchutable* – що не підлягає продажу.

В основі **компаративного** фрейму лежать міжпредметні зв'язки подібності або схожості, які відзначені людиною в предметному світі або є результатом її уяви. Міжпредметні зв'язки подібності можна представити так: ДЕЩО: референт є (діє), як ДЕЩО: корелят (предмет, який порівнюється). В англомовній економічній терміносистемі компаративний фрейм представлений незначною кількістю похідних прикметників, утворених за допомогою суфіксів *-y, -like, -ish, -ous, -ile, -like, -ar (-or), -ate*: *bullish* – біржа, що грає на підвищенні (ДЕЩО діє, як спекулянт, що грає на підвищенні); *bearish* – що понижує (ДЕЩО діє, як спекулянт, що грає на пониженні); *usurious* – лихварський (ДЕЩО схоже на лихваря); *near-optimal* – близький до оптимального (ДЕЩО майже оптимальне); *tabular* – табличний (ДЕЩО таке, як таблиця); *legitimate* – законний

(ДЕЩО діє, як закон); *shoppy* – *торговий, пов'язаний з роздрібною торгівлею* (ДЕЩО схоже на магазин); *businesslike* – *бізнесовий* (ДЕЩО схоже на бізнес).

Посесивний фрейм відображає міжпросторовий вітальний зв'язок між предметами: відношення володіння або екзистенцію частин. Цей фрейм межує з предметним фреймом і зображається як: ДЕЩО: ціле має ДЕЩО: частину / ціле. В англomовній економiчній термiнолексичi цей фрейм представлений лише незначною кiлькiстю похiдних прикметникiв iз префiксами *sub-* i *semi-* (*semiannual* – *пiврiчний*, *suboptimal* – *субоптимальний*).

Афiксальнi прикметники iдентифiкацiйного фрейму в англomовнiй економiчнiй термiносистемi не виявленi.

Результати нашого дослiдження свiдчать про те, що з кожним типом фрейму спiввiдноснi певнi ад'ективнi суфiкси й префiкси. Iз посесивним фреймом спiввiдноснi лише префiкси *sub-* i *semi-*, iз компаративним – суфiкси *-y*, *-like*, *-ish*, *-ous*, *-ate*, *-ar (-or)*, *-ate*; акцiональний фрейм представлений переважно прикметникими з префiксами *ex-*, *over-*, *up-*, *non-*, *in-* та суфiксами *-able*, *-ed*, *-ary (-ory)*, *-ous*, *-ent (-ant)*, *-ive*, *-ful*; предметний фрейм спiввiдносний iз найбiльшою кiлькiстю ад'ективних префiксiв (*a-*, *anti-*, *in-* (*il-*, *ir-*, *im-*), *extra-*, *inter-*, *multi-*, *out-*, *over-*, *non-*, *sub-*, *bio-*, *con-*, *post-*, *pre-*, *super-*, *trans-*, *uni-*, *up-*, *under-*, *un-*) та суфiксiв (*-less*, *-ous*, *-ed*, *-ate*, *-y*, *-ly*, *-ent (-ant)*, *-ive*, *-ful*, *-or*, *-al*, *-ic*). Як бачимо, деякi суфiкси (*-y*, *-ory*, *-un*, *-ent (-ant)*, *-ive*, *-ful*, *-ed*) i префiкси прикметникiв (*un-*, *up-*, *non-*, *in-* (*il-*, *ir-*, *im-*)) можуть мати вихiд у декiлька фреймових моделей: предметну, компаративну або акцiональну, напр., префiкс *un-* спiввiдносний iз акцiональним i предметним типами фреймiв: *unsaleable* – *що не користується поптом, неходовий (про товар)* (ДЕЩО користується ДЕЩО: пацiєнс – акцiональний), *unsteady* – *нестiйкий* (ДЕЩО є ТАКЕ: ознака – предметний); суфiкс *-ous* формує предметний i компаративний типи: *spacious* – *просторий* (ДЕЩО подiбно ДЕЩО – асоцiативний), *continuous* – *безперервний* (ДЕЩО дiє ТАК: спiсiб – предметний).

Отже, суфiксальнi й префiксальнi прикметники англomовнi економiчнi термiносистеми спiввiдноснi переважно з предметним, акцiональним та компаративним типами фреймiв,

що свідчить про існування між термінами причинно-наслідкових, кількісних, просторових, компаративних, локативних, темпоральних, оцінних, асоціативних і посесивних взаємозв'язків. У досліджуваному матеріалі вони репрезентовані зазначеними фреймовими моделями, розуміння яких може допомогти спеціалістам конструювати економічні знання.

Перспективи подальших досліджень убачаємо у виявленні у фахових терміносистемах фреймових моделей, співвідносних із іншими частинами мови різної дериваційної характеристики, та вивченні їхньої специфіки в дискурсі.

Бібліографічні посилання

1. Андрусак І. В. Англійські неологізми кінця ХХ століття як складова мовної картини світу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / І. В. Андрусак. – К., 2003. – 20 с.
2. Белозьоров М. В. Англійські лексичні та фразеологічні новотвори у сфері економіки : структурний, семантичний і соціофункціональний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / М. В. Белозьоров. – К., 2003. – 20 с.
3. Дёмина Ю. Ю. Семантическое поле концепта «деньги» (на материале английского и русского языков) / Ю. Ю. Дёмина // Риторика и интерпретация : сб. науч. тр. / под. ред. А. А. Богатырёвой. – Тверь : Изд-во Тверского гос. ун-та, 2004. – Вып. 1. – С. 151–159.
4. Жаботинская С. А. Лексичні поля й нелінійна динаміка когнітивних структур / С. А. Жаботинская // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2011. – Вип. 52. – С. 1–11.
5. Науменко Л. П. Сучасний англомовний бізнес-дискурс в комунікативно-прагматичному та концептуальному висвітленні : [монографія] / Л. П. Науменко. – К. : Логос, 2008. – 360 с.
6. Полюжин М. М. Функціональний і когнітивний аспект англійського словотворення / М. М. Полюжин. – Ужгород : Закарпаття, 1999. – 358 с.

7. Рибачок С. М. Термінологічна лексика як засіб когезії економічного тексту : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / С. М. Рибачок. – К., 2003. – 20 с.
8. Сапожник І. В. Термінологія комерційного права : концептуальний аналіз / І. В. Сапожник // Гуманітарний вісник. Серія : Іноземна філологія. – Число 10. – Черкаси : ЧДТУ, 2006. – С. 372–375.
9. Сухачова Н. С. Структурно-семантичні й лінгвокогнітивні параметри англомовної терміносистеми менеджменту : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Сухачова Наталія Сергіївна. – Х., 2014. – 175 с.
10. The Language of Economics : The Analysis of Economics Discourse // Ed. by T. Dudley-Evans and W. Henderson – Modern English Publications with the British Council, 1990. – 116 p.

Лексикографічні джерела

1. Жданова И. Ф. Новый англо-русский экономический словарь / И. Ф. Жданова. – М. : Русский язык. Медиа, 2005. – 1028 с.
2. Rohacek K. Jerry. Economic Behavior / K. Rohacek. – Englewood Cliffs : Prentice Hall, Inc, 1989. – 414 p.
3. Understanding Business // Ed. By G. Wickels and M. I. Mc Hugh. – Mc Graw Hill : Irwin Mc Graw-Hill, 1999. – 806 p.

УДК 81'373:[811.161.1+811.163.2]

Г. Н. Гочев

Республика Болгария, Велико Тырново

МЕЖЪЯЗЫКОВЫЕ ЛЕКСИКО- СЕМАНТИЧЕСКИЕ ЭКВИВАЛЕНТЫ (на материале русского и болгарского языков)

В статье анализируется понятие «эквивалентность», которое обозначает «равнозначность», что почти не наблюдается ни на уровне межъязыковых лексико-семантических соответствий, ни на уровне единиц перевода. Выявлены универсальные лексические характеристики,

которыми обладают члены межъязыковых эквивалентных пар и рядов как языковые знаки.

Устанавливается, что эквиваленты – это семантически соотносительные единицы, обладающие одинаковостью на уровне классов и родо-видовых отношений. Они «привязаны» к родо-видовой микросистеме и в зависимости от этого обособляются: а) эквивалентные инварианты, отражающие родо-родовые или видо-видовые отношения; б) эквивалентные варианты, отражающие родо-видовые отношения. Степень содержательной общности различна.

Ключевые слова: инвариантные и варианты межъязыковые эквиваленты, лексическая единица, межъязыковая коммуникация, родо-видовые отношения, семантические компоненты, семантический объем, семантический ряд, трансформация, эквивалентность.

У статті проаналізовано поняття «еквівалентність», яке позначає «рівнозначність», що майже не спостерігається ні на рівні міжмовних лексико-семантичних відповідностей, ні на рівні одиниць перекладу. Виявлено універсальні лексичні характеристики, властиві членам міжмовних еквівалентних пар і рядів як мовним знакам. Установлено, що еквіваленти – це семантично співвідносні одиниці, яким властива подібність на рівні класів і родо-видових відносин. Вони «прив'язані» до родо-видової микросистеми й залежно від цього виокремлюють: а) еквівалентні інваріанти, що відображають родо-родові або видо-видові відносини; б) еквівалентні варіанти, що відображають родо-видові відносини. Ступінь змістової спільності різний.

Ключові слова: еквівалентність, інваріантні й варіантні міжмовні еквіваленти, лексична одиниця, міжмовна комунікація, родо-видові відносини, семантичний обсяг, семантичний ряд, семантичні компоненти, трансформація.

The article analyses the concept of 'equivalence', which is rarely observed either at the level of inter-lingual lexico-semantic correspondences, or the level of translation units. The study is based on Russian-Bulgarian and Bulgarian-Russian dictionaries as well as translations contained in the Corpus of Parallel Russian and

Bulgarian Texts (<http://rbcorpus.com/>). The nature of 'equivalence' as such becomes apparent at the linguistic level where information provided by the sign is, according to A. Lyudskanov, 'free' of the differences arising from the division of the world by different languages and their national characteristics but rather represents universal content, which exists and is determined by the unity of the world and the thought patterns of all normal human beings. As linguistic signs, the members of inter-lingual equivalent pairs and sets possess at least five universal lexical characteristics: interrelationship with semantic classes, genus-species relationship between the words, meaning, sense, and collocation.

It is established that equivalents are semantically related units which are identical on the level of the class and the genus-species relationship. They are linked to the genus-species microsystem and, accordingly, we can differentiate between: a) equivalent invariants which reflect genus-species or species-species relationships, and b) equivalent variants which reflect genus-species relationships. The extent of content overlap varies: variants are modifications of invariants either narrowing or extending their semantic content. This variation does not alter substantially the content of the original word as the genus concept implicitly contains information about the species concept and vice versa.

Key words: genus-species relationships, interlingual communication, invariant and variant interlingual equivalents transformation, lexical unit, semantic components, semantic content, semantic line.

В современной сопоставительной лингвистике и теории перевода можно обособить два важных аспекта, изучающих соотношение лексико-семантических единиц двух языков – межъязыковой аспект и аспект межъязыковой коммуникации.

На межъязыковом уровне анализируется соотношение между лексико-семантическими единицами с точки зрения их принадлежности к словарным составам языков, устанавливаются их закономерные связи и определяется степень их эквивалентности, обеспечивающая межъязыковую коммуникацию.

На уровне межъязыковой коммуникации (перевода), наряду с соотношением эквивалентности, анализируется другой тип соотношения – трансформация.

В настоящей статье на материале русско-болгарских и болгарско-русских словарей, а также переводов, размещенных в Корпусе параллельных русских и болгарских текстов» (<http://rbcorpus.com/>), попытаемся выявить признаки межъязыковых соответствий, которые определяют их как эквивалентные.

«Эквивалентом, – пишет А. Рецкер, – следует считать постоянное равнозначное соответствие, как правило, не зависящее от контекста» [18, с. 74].

Проблема сущности лексико-семантической эквивалентности не раз обсуждалась в лингвистической и переводоведческой литературе. Ее анализировали как с точки зрения основных признаков математической, так и с точки зрения особенностей логической эквивалентности.

Математическая эквивалентность приравнивается к отношению одинаковости или неразличимости, а также обладает свойством взаимозаменяемости.

Лексико-семантические межъязыковые эквиваленты практически не обозначают одинаковости или неразличимости. Известно, что они, как правило, всегда отличаются друг от друга по каким-либо признакам – семантическим, синтаксическим, стилистическим, ассоциативным и т. п. Единственным признаком, сближающим их с математической эквивалентностью, является взаимозаменяемость, которую наблюдаем в переводах, где русский эквивалент заменяется соответствующим болгарским эквивалентом и наоборот, ср., например, русск. *сказать* «equival» болг. *кажа* «equival» русск. *сказать*: – *Что вы хотите сказать, Эльза?* – *Какво искате да кажете, Елза?* [4] – *Какво искате да кажете?* – *попита ме професорът с вледеняващ глас.* – *Что вы хотите этим сказать?* – *спросил профессор ледяным тоном* [8].

Однако в переводах могут взаимозаменяться не только эквивалентные соответствия, но и неэквивалентные слова, ср., например, русск. *сказать* «trans» болг. *добавя* «trans» русск. *сказать*: – *Сразу сказал: «Зачем полезли на телевидение? – И веднага добави: «Защо отидохте в телевизията?»* [23]; «... защото се изкашля предупредително и *добавя* с друг тон: ... – ...потому что он многозначительно кашлянул и *сказал* уже

другим тоном:...» [13]. Взаимозаменяемость этого типа характерна для переводческих трансформаций.

Не обладают лексико-семантические эквиваленты и признаками логической эквивалентности, основывающейся на истинности ('истина' и 'ложь'): с определенной оговоркой мы можем признать, что замены *сказать – кажа* и *кажа – сказать* отвечают требованиям истинности, но не можем утверждать, что замены *сказать – добавя* и *добавя – сказать* содержат ложную информацию. Эти замены проистекают из контекста высказывания, вписываются в него и, как правило, не нарушают истинности высказывания в оригинале, хотя и содержание исходного слова, функционирующего в нем, меняется.

Все это отражает неоднократно отмечаемую противоречивость термина 'эквивалентность' – он обозначает 'равнозначность', что почти не наблюдается ни на уровне межъязыковых лексико-семантических соответствий, ни на уровне единиц перевода.

Абстрагируемся от неточности термина 'лексико-семантическая эквивалентность' по сравнению с пониманием эквивалентности в математике и логике и попытаемся выяснить на каком основании существует и функционирует этот термин в лингвистической науке. Или более конкретно: что дает нам основание соответствия типа *сказать – кажа* относить к эквивалентам, а соответствия типа *сказать – добавя* не воспринимать как эквиваленты.

Вслед за А. Людскановым, будем считать, что знаки содержат определенную информацию, которая формируется путем сопоставления знаков с зафиксированными в долговременной памяти субъекта данными о действительности, отражающими накопленные опыт и знания об окружающем мире [13, с. 56–92]. В процессе коммуникации эти знания выступают в качестве своеобразного языка-посредника, который лежит в основе понимания сообщения. Согласно семиотической теории перевода А. Людсканова, понимание сообщения, составленного из знаков, и соответственно понимание знаков, осуществляется на референтном и лингвистическом (содержательном и формальном) уровнях.

На референтном уровне понимание проистекает из «непосредственного чувственного восприятия референта, ... с которым сопоставляется действительность» [13, с. 91], Содержательное лингвистическое понимание (по А. Людсканову – понимание по существу) устанавливается на основе закодированной в форме соответствующего языка информации о действительности [Там же]. Формальное лингвистическое понимание (по А. Людсканову – понимание по форме) устанавливается на основе информации об означающем, которая однозначно связывает означающее из одного языка с определенным означающим из другого языка [13, с. 91].

Как известно, языки членят мир по-разному, что приводит к различиям в содержании слов и невозможности говорить об абсолютной эквивалентности. Но определение различных межъязыковых пар как эквивалентных, независимо от наличия различий, дает основание считать, что на каком-то уровне понимания знака существует одинаковость.

Ее, вероятно, следует искать на лингвистическом уровне по существу, где информация знака, как пишет А. Людсканов, «свободна» от различий, порожденных членением мира разными языками и их национальными особенностями, и репрезентирует общечеловеческое содержание, установленное и существующее благодаря единству мира и закономерностям мышления всех нормальных людей [13, с. 95].

Являясь языковыми знаками, члены межъязыковых эквивалентных пар и рядов обладают, по меньшей мере, пятью универсальными лексическими характеристиками – семантическими компонентами лексического значения; родовидовыми отношениями между словами; значением, смыслом и сочетаемостью [2, с. 128–158].

Семантические компоненты делятся на четыре класса: «ОБЪЕКТ (не путать с объектом в грамматическом смысле!), ДЕЙСТВИЕ, АБСТРАКЦИЯ и ОТНОШЕНИЕ» (выделены Д. Бикманом и Д. Келлоу) [2, с. 130]. К объектам ученые относят неодушевленные предметы и одушевленные существа (включая сверхъестественные); к действиям – действия и процессы; к абстракциям – качества и количества; к

отношениям – соотношения между любыми двумя объектами, действиями или абстракциями [2, с. 132]. Родо-видовые отношения в пределах класса систематизируют номинативные единицы, обозначающие видовые понятия, объединяя их в различные видовые (семантические) ряды с общим (родовым) для всех членов ряда компонентом.

Анализ большого массива русско-болгарских эквивалентов из двуязычных словарей, а также их функционирование в русско-болгарских переводах, во-первых, подтверждает известный факт, что значения, смыслы и сочетаемость, как правило, не могут совпадать полностью; во-вторых, выявляет одинаковость классов (объектов, действий, абстракций или отношений) членов эквивалентной пары, а также одинаковость их соотношенности с родовым и видовым понятиями. Это означает, что «свободными» от языковых различий и национальных особенностей являются классы, к которым относятся эквиваленты, и их соотношенность с родо-видовыми понятиями.

Рассмотрим соответствия русского слова *корзина*, которое в переводах, кроме эквивалентной замены *кошиница*, получает и трансформационную замену *кофа* (русс. *ведро*):

Точно так же он купил у продавца абрикосов сразу всю корзину, – затем удалился со своими покупками. – Направил същото и при продавача на кайсии, купил цялата кошиница и си тръгна с покупките [32].

Через два дня он уже лежал рядом с корзиной углей и смотрел, как работает Дарья Петровна. – След два дена той вече лежеше край кофата за въглища и гледаше как работи Дария Петровна [7].

Итак, что дает нам основание соответствие типа *корзина* – *кошиница* считать эквивалентным, а соответствие типа *корзина* – *кофа* и не считать эквивалентным.

Рассмотрим эти соответствия с точки зрения различий и их универсальных лексических характеристик.

В словарях значение слов *корзина* и *кошиница* описываются следующим образом: ‘плетёное изделие из прутьев, драмки, камыша и т. п., служащее для упаковки, хранения, переноски

чего-л.' [14] – ‘сѣд, изплетен от прѣчки, **не много дълбок**, обикновено с широко дъно и **с дръжка отгоре**’ [16].

Толкования, хотя и не очень точные, подсказывают определенные различия в значениях этих слов. В русском толковании отсутствует, например, ‘с дръжка отгоре (русск. *с ручкой сверху*)’, что отличает значения болгарского слова *кошница* от обозначения другого плетеного изделия *панер* (‘корзина без ручки для белья и т. п.’).

Различаются они также как своей свободной, так и связанной сочетаемостью:

а) наряду с совпадающими сочетаниями (*ивовая* корзина – *върбова* кошница) наблюдаются и несовпадающие (*берестяная* корзина – **брезова* кошница; *бельевая* корзина – кош / кошница *за бельо*);

б) в отличие от русского *корзина* болгарское *кошница* активно функционирует в составе фразеологизмов, ср.: *здрав като кошница*; *плетя си кошницата*; *изплитам си кошницата*; *тръгвам с голяма кошница* и т. д.

Независимо от различий, *корзина* и *кошница* являются общепризнанными эквивалентами и основанием их отнесения к эквивалентам служит их одинаковость на уровне классов и родо-видовых отношений. Она проистекает из объективного знания носителей различных языков основных признаков предметов и явлений действительности. Именно этой одинаковостью обусловлена семантическая общность между межъязыковыми соответствиями, которая и определяет их эквивалентность, ср.:

	Русский язык		Болгарский язык
	<i>корзина</i>		<i>кошница</i>
Класс	неодушевленный объект (предмет)	=	неодушевлен обект (предмет)
Род	‘плетеное вместилище’	=	‘плетено вместилище’
Вид	<i>корзина, корзинка, плетенка, лукошко; гондола</i>	=	<i>кошница, кошничка; панер, панерче; кош</i>

Выделенные выше основные универсальные характеристики значений эквивалентов перекликаются также с

экспериментально установленными Р. Миньяр-Белоручевым степенями информационного запаса, представляющего собой «сведения, которые получает коммуникант, связывая языковой знак с действительностью...» [15, с. 50]. Р. Миньяр-Белоручев расклассифицировал информацию, которая ассоциируется у коммуникантов с языковыми знаками, на пять групп [15, с. 50–51], первые три из которых имеют непосредственное отношение к определению характера лексической эквивалентности.

1. Информационный запас 1-й степени предполагает соотнесение лексической единицы с той или иной областью знаний, т. е. предполагает распределение обозначаемых по классам.

2. Информационный запас 2-й степени связан с распределением обозначаемых по родам.

3. Информационный запас 3-й степени можно охарактеризовать «видовой отнесенностью» [15, с. 51].

Все это подтверждает универсальность анализируемых характеристик, т. е. носители всех языков обладают знанием о классах номинативных единиц и их родо-видовых отношениях. А это уже дает основание искать признак ‘эквивалентность’ лексических единиц в универсальности познавательных приемов, направленных на выделение и распознавание (идентификацию) номинативных единиц.

Одинаковость универсальных характеристик может сопровождаться довольно большими различиями в значениях эквивалентов, порожденными национальными особенностями носителей языка и спецификой их языковой системы. При установлении эквивалентов эти особенности игнорируются. В качестве примера можно привести эквиваленты (*транспортная развязка* и (*транспортен*) *възел*, где один и тот же объект (предмет) получил в русском и болгарском языках наименование на основе противоположных ассоциаций: (*транспортная*) *развязка* ‘сооружение для беспрепятственного движения в месте, где дороги **разъединяются**’ – (*транспортен*) *възел* ‘сооружение для беспрепятственного движения в месте, где дороги **соединяются**’.

Приведенные выше соответствия (*корзина* – *кошица*; *развязка* – *възел*) традиционно определяются как эквиваленты.

Эквивалентами их делает принадлежность именуемого ими факта действительности к одному и тому же классу, роду и виду. Это и есть та одинаковость, которая позволяет условно назвать их эквивалентами.

Основанием не относить второе соответствие *корзина – кофа* к эквивалентам и считать его трансформационным служит отсутствие совпадения указанных выше универсальных характеристик. Независимо от наличия между ними определенной семантической связи, которая позволяет осуществить в переводе замену эквивалента *кошица* близким по значению словом *кофа*, *корзина – кофа* не являются эквивалентами. Дело в том, что предметы, обозначаемые этими словами, входят в различные родо-видовые отношения, т. е. относятся к различным семантическим рядам, ср.:

	Русский язык		Болгарский язык
	<i>корзина</i>		<i>кофа</i>
Класс	неодушевленный объект (предмет)	= =	неодушевен объект (предмет)
Род	‘плетеное вместилище’	= ≠	‘металлическая емкость’
Вид	<i>корзина, корзинка, плетенка, лукошко; гондола</i>	= ≠	<i>кофа, тенджеря, туба, варел</i>

Межъязыковые эквиваленты в пределах координатной микросистемы родо-видовых отношений располагаются по горизонтали и вертикали. По горизонтали, на уровне межъязыковых родо-родовых и видо-видовых отношений, обособляем **инвариантные эквиваленты**, а по вертикали, на уровне родо-видовых отношений, – **вариантные эквиваленты**. Эти разновидности характеризуются различной степенью содержательной общности.

Инвариантные межъязыковые эквиваленты представляют собой соответствия, в которых значение русских и болгарских лексических единиц связаны по горизонтали, т. е. соотносятся с одним и тем же родовым или видовым понятием, ср., напр.:

	Русский язык		Болгарский язык
	<i>говорить</i>		<i>говоря</i>
Класс	действие		действие
Род	<i>говорить</i> ¹ (‘пользоваться, владеть устной речью’)	=	<i>говоря</i> (‘използвам, владея устната реч’)
Вид	<i>рассказывать, разговаривать, знать</i>	=	<i>разказвам, разговарям, зная</i>

Эквивалентность «горизонтального» межъязыкового соответствия *говорить* – *говоря* обеспечивается принадлежностью его членов к одному и тому же родовому понятию: – *Молчите и ничего не отвечайте, – сказал Ваг, обращаясь к слону, как будто тот мог говорить.* – *Мълчете и не ми отговаряйте нищо – каза Ваг на слона, сякаш той можеше да говори* [3].

Эквивалентность единиц, отражающих видовые понятия, обусловлена одинаковостью соотносительности с одними и теми же видовыми понятиями (*рассказывать* – *разказвам, разговаривать* – *разговарям, знать* – *зная*), относящимися к одному и тому же родовому понятию (*говорить* – *говоря*).

Эквивалентность рассматриваемых видовых понятий подтверждается также их способностью выступать в роли родовых, и включать в свой видовой ряд исходное родовое понятие (*говорить* – *говоря*). Ср.: *разговаривать* – *разговарям*:

	Русский язык		Болгарский язык
	<i>разговаривать</i>		<i>разговарям</i>
Класс	действие	=	действие
Род	<i>разговаривать</i> (‘вести разговор’)	=	<i>разговарям</i> (‘вода разговор’)
Вид	<i>беседовать, беседовать, говорить, объясняться</i>	=	<i>беседвам, събеседвам, говоря, обяснявам се</i>

¹ Впрочем, *говорить* формирует еще три родо-видовые микросистемы: ‘вызывать чувства, мысли, выводы и т. п.’ – *внушать, подсказывать, предсказывать*; ‘служить свидетельством’ – *свидетельствовать, подтверждать, указывать*; ‘получать выражение’ – *сказываться, проявляться*.

Итак, соответствия, которые соотносятся с одними и теми же родовыми или симметрично расположенными в координатной микросистеме видовыми понятиями в русском и болгарском языках, определим как **эквиваленты-инварианты**. Они характеризуются большой степенью семантической общности: *говорить – говоря, рассказывать – рассказам, разговаривать – разговарям, знать – зная*.

Вариантные межъязыковые эквиваленты выявляются по вертикали. В них значение исходной лексической единицы соотносится с родовым понятием, а значение переводной лексической единицы – с более узким по объему видовым понятием (или наоборот), ср.:

	Русский язык		Болгарский язык
	<i>говорить</i>		<i>говоря</i>
Класс	действие	=	действие
Род	<i>говорить</i> (‘пользоваться, владеть устной речью’)	=	↓ <i>говоря</i> (‘использую, владею устной речью’)
Вид	<i>рассказывать, разговаривать, знать</i>	=	↑ <i>рассказам, разговарям, зная</i>

*Мне казалось, ты **говорила** про какой-то роман? – Стори ми се, че **разказваше** за някакъв роман? [4]; Э-эх, наплевать! – презрительно и с отвращением прошептал Раскольников, как бы и **говорить** не желая. – Е-ех, плюя на това! – презрительно и с отвращением прошептал Раскольников, сякаш не желаеш да **разговаря** [11]; И почему так хорошо **говорит** по-русски? – И откъде **знае** толкова добре руски? [6].*

Эквиваленты-варианты типа *говорить – рассказам, говорить – разговарям, говорить – зная* содержат неравноценную информацию (родовое – видовое понятие) и характеризуются меньшей степенью содержательной общности по сравнению с эквивалентами-инвариантами.

Основные свойства вариантов также связаны с универсальными характеристиками лексических значений.

1. Варианты могут выступать в качестве инвариантов и включать в свои видовые понятия исходный инвариант. Напр.,

рассказывать является видовым понятием по отношению к *говорить*, но выступая в роли родового понятия включает в состав своего видового ряда *говорить*, ср.:

	Русский язык		Болгарский язык
	<i>рассказывать</i>		<i>разказвам</i>
Класс	действие	=	действие
Род	<i>рассказывать</i> ('устно описывать события, случаи, истории')	=	<i>разказвам</i> ('устно описываю събития, случки и истории')
Вид	<i>повествовать, излагать, говорить, описывать</i>	=	<i>повествувам, излагам, говоря, описвам</i>

2. Вариант и инвариант могут выступать совместно в качестве видовых понятий, ср.: родовое понятие *говорить* и его видовое понятие *знать*, которые входят в видовой ряд родового понятия *владеть*:

	Русский язык		Болгарский язык
	<i>владеть</i>		<i>владая</i>
Класс	действие	=	действие
Род	<i>владеть</i> ('обладать какими-л. способностями, знаниями, навыками')	=	<i>владая</i> ('притежавам някакви способности, знания, навици')
Вид	<i>знать, говорить, понимать</i>	=	<i>зная, говоря, разбираю</i>

В процессе перевода осуществляется как замена эквивалента-инварианта эквивалентом-вариантом, так и эквивалента-варианта эквивалентом-инвариантом. Она сопровождается модификацией содержания исходной единицы, которая меняет в определенной степени информационные параметры русского исходного слова – происходит сужение или расширение семантического объема соответствия.

Поскольку модификация осуществляется в пределах системных родо-видовых отношений, она не приводит к резким изменениям содержания исходного слова – степень изменений незначительна, потому что в принципе родовое понятие

імпліцитно содержит інформацію о видовом понятіи и наоборот. Ср. соответствия: русск. **артист** – болг. «equival» артист – «concret» **актьор**» и русск. **актер** – болг. «equival» актьор – «general» **артист**:

	Русский язык		Болгарский язык
	<i>артист</i>		<i>артист</i>
Класс	одушевленное существо	=	одушевлено същество
Род	артист («исполнитель произведений сценического искусства»)	=	↓ артист («изпълнител на произведения на сценичното изкуство»)
Вид	актер, певец, музыкант, пианист, солист, иллюзионист	=	↑ актьор, певец, музыкант, пианист, солист, иллюзионист

Ср.: *В не меньшей, а в большей степени возненавидел он, ... поэта Пушкина и талантливого артиста Савву Потаповича Куролесова. – Не по-малку, дори още повече е намразил ... и поэта Пушкин, и талантливия актьор Сава Потапович Куролесов [6]; Хлодовский выглядел респектабельно, при галстук-бабочке, как у актера... – Хлодовски изглеждаше респектиращо, с папионка като артист... [25].*

Особенно важно подчеркнуть, что при вариантных заменах содержание исходной единицы не преобразуется (трансформируется), а видоизменяется (модифицируется) в сторону расширения или сужения семантического объема.

Эквивалентность выявляется на уровне «понимания по существу», на котором наблюдаем одинаковость основных элементов знания о фактах действительности. Эти элементы лежат в основе интерпретация данного факта действительности носителями различных языков, которая наряду с неизбежными различиями, порождает значительную общность содержательной стороны значений эквивалентов.

Между межъязыковыми соответствиями эквивалентного типа возникают отношения взаимосвязанности и взаимозависимости, что дает основание определить эквиваленты как семантически соотносительные.

В заключение отметим, что с точки зрения универсальных характеристик языкового знака эквиваленты представляют собой семантически соотносительные единицы, обладающие одинаковостью на уровне классов и родо-видовых отношений. Она «привязана» к родо-видовой микросистеме и в зависимости от отношений, возникающих в ней, обособляются: а) эквивалентные инварианты, отражающие родо-родовые (*артист – артист*) или видо-видовые отношения (*актер – актер*); б) эквивалентные варианты, отражающие родо-видовые отношения (*артист – актер; актер – артист*). По степени содержательной общности они неоднородны: варианты представляют собой модификации инвариантов, сужающие или расширяющие его семантический объем. Модификация не приводит к резким изменениям содержания исходного слова, так как в принципе родовое понятие имплицитно содержит информацию о видовом и наоборот.

Библиографические ссылки

1. Бархударов Л. С. Язык и перевод / Л. С. Бархударов. – М. : Междунар. отношения, 1975. – 240 с.
2. Бикман Д. Не искажая слова Божия... Принципы перевода и семантического анализа Библии / Д. Бикман, Д. Келлоу. – СПб. : Ноах, 1994. – 464 с.
3. БТР 1998: Кузнецов С. А. Большой толковый словарь русского языка / С. А. Кузнецов [и др.]. – СПб. : Норинт, 2000. – 1536 с.
4. БТР 2008: Андрейчин Л. Български тълковен речник / Л. Андрейчин [и др.]. – София : Наука и изкуство, 2008. – 1134 с.
5. Гак В. Г. Сопоставительная лексикология : на материале французского и русского языков / В. Г. Гак. – М. : Междунар. отношения, 1977. – 264 с.
6. Гарбовский Н. К. Теория перевода / Н. К. Гарбовский. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 2004. – 544 с.
7. Гочев Г. Обязательные и факультативные трансформации в структуре русско-болгарского словаря переводчика (на материале корпуса параллельных русских и болгарских

- текстов) / Гочо Гочев // Русский язык как инославянский. – Вып. III (2011). – Београд, 2011. – С. 133–143.
8. Карпов В. А. Языковые равенства и неравенства / В. А. Карпов // Вестник МГЛУ. Серия I. Филология. – 2001. – № 8. – С. 24–32.
 9. Комиссаров В. Н. Современное переводоведение : учеб. пособ. / В. Н. Комиссаров. – М. : ЭТС, 2002. – 424 с.
 10. Кондаков Н. И. Логический словарь-справочник / Н. И. Кондаков. – М. : Наука, 1975. – 717 с.
 11. Кочерган М. П. Основи зівставного мовознавства. / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 2006. – 418 с.
 12. Латышев А. К. Технология перевода / А. К. Латышев. – М. : Академия, 2007. – 280 с.
 13. Людсканов А. Прежедат човекът и машината / А. Людсканов. – София : Народна култура, 1980. – 375 с.
 14. МАС: Евгеньева А. П. Словарь русского языка : в 4 т / А. П. Евгеньева [и др.]. – М. : Рус. яз.; Полиграфресурсы, 1999.
 15. Миньяр-Белоручев Р. К. Теория и методы перевода / Р. К. Миньяр-Белоручев. – М. : Московский лицей, 1996. – 208 с.
 16. РБЕ: Чолакова К. Речник на българския език / К. Чолакова [и др.]. – София : Българска Академия на науките, 1997–2008, т. 1–13.
 17. РБР: Влахов С. Руско-български речник : в 2 т. / С. Влахов, Т. А. Тагамлицка, А. Людсканов [и др.]. – София : Наука и изкуство, 1986.
 18. Рецкер Я. И. Теория перевода и переводческая практика : Очерки лингвистической теории перевода / Я. И. Рецкер. – 2-е изд., стереотип. – М. : Р. Валент, 2007. – 240 с.
 19. Стернин И. А. Контрастивная лингвистика. Проблемы теории и методики исследования / И. А. Стернин. – М. : Восток-Запад, 2006. – 204 с.
 20. Сдобников В. В. Теория перевода / В. В. Сдобников, О. В. Петрова. – М. : Восток-Запад, 2007. – 448 с.
 21. Швейцер А. Д. Теория перевода. Статус. Проблемы. Аспекты / А. Д. Швейцер. – М. : Наука, 1988. – 215 с.

Источники иллюстративных примеров

(Выходные данные источников см. на сайте <http://www.rbcorpus.com/>)

[3] А. Беляев. *Собрание сочинений в 8 томах. Том 8*. Превод З. Стайков; [4] А. Беляев. *Властелин мира*. Превод А. Траянов; [6] М. Булгаков. *Романы*. Превод Л. Минкова; [7] М. Булгаков. *Собачьё сердце*. Превод Б. Мисирков; [8] Б. Райнов. *Денят не си личи по заранта*. Перевод С. Никоненко; [11] Ф. Достоевский. *Собрание сочинений в десяти томах*. Превод Г. Константинов; [13] Б. Райнов. *Господин Никой*. Перевод А. Собкович; [23] А. Литвиненко. *ЛППГ – Лубянская преступная группировка*. Превод З. Петрова; [25] В. Пикуль. *Крейсера*. Превод Ю. Пенева-Павлова; [32]; Л. Соловьев. *Повесть о Ходже Насреддине*. Превод А. Далчев, превод на стиховете С. Бакърджиев.

УДК 81'38;42

С. Я. Єрмоленко
Україна, Київ

МОВНО-ЕСТЕТИЧНІ ЗНАКИ ШЕВЧЕНКОВОЇ ПОЕЗІЇ В КОНТЕКСТІ ФІЛОСОФІЇ КУЛЬТУРИ

У статті йдеться про сучасне сприймання мовно-естетичних знаків поезії Шевченка. Письменники, композитори, скульптори, художники відходять від стереотипів образу митця, що були поширені в українській культурі. Міркування письменниці Марини Гримич, публіциста Юрія Макарова, композитора Валентина Сильверстова – це заглиблення у філософію мови Шевченка й підтвердження думки про цілісність української культури. У їхніх міркуваннях творчість Кобзаря існує над часом і простором, вони позбавлені штучної метамови, у цих працях утверджується філософізм та інтелектуалізм мови Шевченка.

Ключові слова: мовно-естетичний знак, слово Шевченка й музика, стереотипи образу Шевченка, філософія мови Шевченка, цілісність культури, Шевченкове слово.

В статье освещены вопросы современного восприятия языковых и эстетических знаков поэзии Шевченко. Писатели, композиторы, скульпторы, художники отходят от стереотипов образа творца, распространенных в украинской культуре. Размышления писательницы Марины Гримич, публициста Юрия Макарова, композитора Валентина Сильверстова – это более глубокое осмысление философии языка Шевченко и подтверждения мысли о целостности украинской культуры. В их размышлениях творчество Кобзаря существует вне времени и пространства, они обошли искусственность метаязыка, в их работах уверждается философия и интеллектуализм языка Шевченко.

Ключевые слова: слово Шевченко, слово Шевченко и музыка, стереотип образа Шевченко, философия языка Шевченко, целостность культуры, языковой и эстетический знак.

The collection of essays «My Shevchenko» expanded the great library of the works devoted to Shevchenko. These are stories of writers – our contemporaries – how they perceive Taras Shevchenko, on specific events associated with the image of the poet, about the feelings, which his works provoke. The brilliant poet, artist appears in the author's essays not as a bronze monument, but as a person, whose creativity is full of eternal questions of life, is in unison with moods, feelings of our contemporaries. The authors destroy the stereotype image of Shevchenko, common in Ukrainian culture. We can trace the characteristic features of the present in the personal perception of the poet, the artist, to understand why Shevchenko's creative work exists over time and space, why we call the poet the Prophet, after all, why we say that Shevchenko created a new Ukrainian literary language. Indeed, there was the Ukrainian language, as evidenced by history and written monuments of the Ukrainian language long before the «Kobzar» by Shevchenko, a small book of 1840, appeared. But only Shevchenko managed to engrave diamond from treasures of people's language, according to Panteleimon Kulish, only he could open all the power and beauty of our language.

The poet Shevchenko met Shevchenko-artist and Shevchenko-graphic artist and Shevchenko, who inspires the work of contemporary artists inside the pages of small booklet «My Shevchenko».

The article deals with the modern perception of language and aesthetic signs of Shevchenko's poetry. Writers, composers, sculptors, painters go away from the stereotypes of the image of the artist that were common in Ukrainian culture. Speculation of the writer Maryna Hrymych, journalist Yurii Makarov, composer Valentin Sylverstov is an immersion in the philosophy of language and confirmation of Shevchenko thoughts about the integrity of Ukrainian culture. The creativity of Kobzar exists in their arguments over time and space, they are deprived of artificial metalanguage, and these writings confirm the philosophy and intellectuality of Shevchenko's language.

Key words: integrity of culture, language aesthetic sign, philosophy of Shevchenko' language, Shevchenko's word, Shevchenko's word and music, stereotype image of Shevchenko.

Серед книжок, які поповнили в останні роки велику бібліотеку Шевченкіани, увагу привернула збірка есеїв «Мій Шевченко» [1]. Це розповіді письменників – наших сучасників – про те, як вони сприймають Шевченка, про конкретні події, пов'язані з образом Кобзаря, про почуття, які викликає його творчість. Геніальний поет, художник постає в авторських есеях не як бронзовий пам'ятник, а як жива людина, у чийй творчості нуртують вічні питання буття, суголосні настроям, почуттям наших сучасників. Автори руйнують стереотипи образу Шевченка, поширені в українській культурі. В особистому сприйнятті поета, художника можна простежити характерні ознаки сучасності, зрозуміти, чому Шевченкова творчість існує над часом і простором, чому називаємо поета Пророком, врешті, чому кажемо, що Шевченко створив нову українську літературну мову. Адже задовго до появи «Кобзаря» Шевченка, невеликої книжечки 1840 р. видання, існувала українська мова, про що свідчить історія, писемні пам'ятки української мови. Але тільки Шевченкові вдалося зі скарбів народної мови вигранувати діамант, тільки йому одному, за словами Пантелеймона Куліша, відкрилася вся сила і краса нашої мови.

На сторінках невеликої книжечки «Мій Шевченко» зустрілися Шевченко-поет, Шевченко-художник, Шевченко-графік і Шевченко, який надихає на творчість сучасних митців. У філософських роздумах про Шевченка весь час присутнє слово поета, бо саме воно допомагає відчутти цілісність української культури. Юрій Макаров слушно пише: «Кожна культура має свою символічну постать, яка дозволяє її носіям самовизначитися. Звісно, від частого використання та реальна колись жива людина, з якої зліпили кумира, дещо потерпає, як бронзовий вуличний пам'ятник від частих доторків, але то все неминучі втрати» [1, с. 107]. Такі втрати можемо помічати і в конкретних дослідженнях мови поета. Скажімо, сучасні лінгвісти, аналізуючи Шевченків словник, виявляючи особливості поетового словотворення, звертають увагу на вживання іменників – назв осіб жіночої статі. Для охоплення всього словника, індивідуального слововживання й визначення його місця в історії української літературної мови така інформація потрібна, але коли вона подана штучною метамовою (напр.: *Шевченко «добирав фемінітиви», «створював підсистему «фемінітивів»*), то вона викликає гумористичний ефект. Поет не добирав фемінітивів, тим паче не створював якоїсь підсистеми фемінітивів: ці назви в Шевченкових текстах фіксує й класифікує дослідник-лінгвіст. Очевидно, така характеристика належить до неминучих втрат у процесі нашого пізнання мови Шевченка. Вона зумовлена штучною метамовою дослідження, коли авторові не вдається зробити адекватні висновки, щоб від зафіксованих мовних фактів вийти у простір цілісної української культури.

Як вдалий приклад формування такого простору розглядаємо есеї Марини Гримич і Юрія Макарова. Розповівши проникливу історію свого пізнання світу Шевченкової поезії, Марина Гримич вдало поєднала факти особистого життя з цікавою інформацією про пам'ятники Шевченкові в Канаді, з цитуванням класичних поетичних рядків.

Авторка нарису розповідає, як по-різному входила поезія Шевченка у її мовну свідомість. Спочатку це були традиційні в дитячих збірках вірші «Тече вода з-під явора...», «Зацвіла у лузі

червона калина». Вони відклалися в дитячому сприйнятті як ідилічні картини української природи, яких у зрілому віці, за словами письменниці, вона шукала й не змогла знайти під час своїх фольклорних експедицій по Україні. Але зауважмо: у тому й секрет мовно-естетичних знаків культури, що вони, хай і механічно засвоєні в дитячому віці, можуть наповнюватися новим змістом в інший період життя мовця й пригадуватися як невіддільний складник українського мислення і культури. Власне, існувати як певні спогади про прекрасне. Тому й вивчені напам'ять за шкільною програмою «Заповіт», «Рече та стогне Дніпр широкий», «Думи мої, думи мої», трактування яких, як і багатьох інших творів Шевченка, було стереотипним, догматичним, підпорядкованим панівній радянській ідеології, не втрачають своєї естетичної цінності як гуманітарний скарб і кожної людини, і суспільства загалом.

Пізнання творчості Шевченка безмежне. Батько-перекладач прищепив Марині Гримич любов до незнамого Шевченка, якого перекладали в Європі і без знання творчості якого не змогла б письменниця, перебуваючи далеко від України, так проникливо передати почуття ностальгії. І такі зрозумілі, прості Шевченкові слова органічно лягли на папір: *І на гору високою / Виходжу, дивлюся, / І згадую Україну, / і згадають боюся. / І там степи, і тут степи, / Руді, руді, аж червоні, / А там голубі, / Зеленій, мережані / Нивами, ланами, / Високими могилами, / Темними лугами.*

Цитована поезія не лише допомагає зрозуміти почуття, настрої авторки публіцистичного нарису, а й функціонує як мовно-естетичний знак цілісності української культури.

Нарис Юрія Макарова руйнує узвичаєний канон образу Шевченка і його поезії. Створюючи телефільм про Шевченка, автор відкрив для себе живого Шевченка.

Стереотипне подання в навчальній літературі інформації про хлопчика-сироту, який став геніальним поетом, художником, вихолощує з образу Шевченка правдиву історію його життя. Доля його склалася так, що він зміг побачити не лише світ села, де народився. Хоч у біографічній літературі описується його практика малювання скульптур у Літньому саду Петербурга,

викуп з кріпацтва, але немає деталей його самоосвіти. Адже майбутній успішний художник, навчаючись в Академії, пізнавав історію світового мистецтва, пізнавав мови через спілкування з друзями, любив товариство й був душею цього товариства. Але не тільки в навчальній літературі утверджувався такий стереотип. Які портрети Шевченка малювали художники? Які пам'ятники створювали скульптори? Чи не найчастіше – портрет старого дідуся в смушевій шапці, в кожусі. А пам'ятники змінилися тільки тоді, коли і в свідомості їхніх творців, і в сприйманні українців визріла думка про належність поета до високоосвічених людей свого часу, людини, яка була бажаним гостем у петербурзьких і московських салонах, у багатих українських маєтках. Він був товариським, цікавим співрозмовником, гарно співав... І що найважливіше – Шевченко був людиною глибокого філософського мислення, яка не тільки запитувала «Що ми? Чиї сини? Яких батьків? Ким? За що закуті?», а й пророкувала майбутнє: «Коли ми діждемося Вашингтона з новим і праведним законом? А діждемось-таки колись».

Розповідаючи про роботу над телесеріалом «Мій Шевченко», Юрій Макаров наводить приклад поєднання музики й мовно-естетичних знаків української культури. Він дуже переконливо й професійно показує суголосність музичних акордів Баха й початкових рядків Шевченкової балади «Причинна» – «Реве та стогне Дніпр широкий». Автор відчув ті драматичні інтонації, ритми, які спрямовані в майбутнє й фактично роблять твір Кобзаря українським славнем. В іншому публіцистичному нарисі Юрій Макаров пише: «Кожна не просто несприятлива, але насправду критична обставина біографії парадоксально дарувала Шевченкові перевагу як особистості та митцеві. Народження в сім'ї кріпака – вкоріненість у народну культуру й ментальність, сирітство – незалежний характер, служба в пана – знайомство з Європою, заслання та військова служба на фініші епохи географічних відкриттів. І все це разом – унікальний життєвий досвід... Час нагадати, що Шевченко може стати для наших сучасників зразком успішності».

Як ще назвати людину, яка спромоглася перекодувати свій народ, пам'ятники якій стоять по всьому світу?.. [1]. Автор слушно зауважує, що «сьогодні помітний великий інтерес молодих композиторів до Шевченкових текстів, де вони чують акорди важкого року».

Торкаючись теми «Шевченко і сучасна музика», не можна не згадати про нашого найвідомішого в світі сучасного українського композитора Валентина Сильвестрова. Він не прихильник поняття успішності митця. Композиторові більше імponує особливість пророчого мислення Шевченка, сучасність, актуальність його мовно-естетичних знаків в українській культурі. Щоб зрозуміти, що для композитора означає поезія Шевченка, варто навести розлогий уривок з інтерв'ю Валентина Сильвестрова журналу «Український тиждень» за 29 жовтня 2010 р. (записала Олена Чекан):

*– Батьки мої українці. Хоча й городяни, вдома говорили українською. Це були, напевно, наслідки українізації 1920-х років. У Російській імперії забороняли українську, а в СРСР незграбно вводили. Я закінчив українську школу, але Київ був російськомовним. І ось після школи в мене залишилося таке відчуття, що Пушкін, Лермонтов – це справжня поезія, а Шевченко був якось осторонь. Мені він здавався чимось вторинним. Це я потім дізнався, що його поему «Марія» високо оцінив такий витончений, вишуканий поет, як Іннокентій Анненський. І.Мандельштам, виявляється, дуже любив Шевченка. А мені його відкрили мої друзі-художники Григорій Гавриленко й Валерій Ламах, і я побачив, що це великий, геніальний поет. Його «Кавказ» – найвизначніший твір із погляду літератури. Там усі жанри змішані. Те, що німецький авангард став робити через 150 років. До речі, це німці й виявили. «Кантату» я написав ще в 1977-му. Там три його тексти. «Думи мої...» і два з «Кавказу»: «За горами гори ...» і «А поки що мої думи...». **По суті, Батьківщиною Шевченка була не так територія України, як українська мова** (виділення наше. – С.Є.). Він же значну частину життя провів поза Україною. Ця його мова-батьківщина асоціюється в мене з хором. У нас казали «нездійснено», а голландці взяли й*

виконали. Зараз «Кантата» в репертуарі капели «Думка». Твір на вірші «Прощай світе, прощай земле...» увійшов до циклу «Тихі пісні». У Шевченка особисті стосунки з Богом – і гнів, і непримиренність, і тут-таки ніжність. По суті, він богоборець, такий наш варіант старозавітного Іова... У нього є переклади псалмів, дуже відомі, а є вірші, по суті, псалми. «Рече та стогне Дніпр широкий...» – це ж псалом. І навіть ця знаменита українська пісня, що вважається народною, звучить як псалом. Я написав свою музику на ці вірші. А раніше виник диптих «Два заповіти»: божественний і людський. «Отче наш» і «Заповіт» Шевченка...

До Шевченкової поезії звертається Валентин Сильвестров постійно. Так, і в 2014 р. на Майдані він чув слова Шевченка, і вони відгукувалися в його серці, у його творчості новими музичними творами.

Очевидно, і художників, і композиторів, і скульпторів надихає на творчість поезія Шевченка, в якій читачі пізнають глибокий філософський зміст. Хіба не перегукуються Шевченкові рядки (до речі, не часто цитовані): *Дурні та гордії ми люди / На всіх шляхах, по всій усюді, / А хвалимось, що ось-то ми / І над землею і водою, / І од палат та до тюрми / Усе царі, а над собою / Аж деспоти – такі царі, / І на престолі і в неволі, / І все-то те по добрій волі, / По волі розуму горить, / Як той маяк у син[ім] морі / Чи те... в житейськ[ім] – з думкою відомого сучасного філософа Умберто Еко: «Людина – надзвичайна істота. Винайшла вогонь, збудувала міста, написала блискучі поезії, дала пояснення світові, вигадала міфічні образи тощо. Але водночас вона не припинила воювати із собі подібними, помилятися, руйнувати доквілля тощо. Баланс між високими інтелектуальними чеснотами і низькими дурощами дає більш-менш нейтральний результат» [2, с. 10]. Ось так у різний час і в різних культурах висловлюється думка про складність людської природи, про зіткнення інтелектуального (розум) і морально-етичного (серце) складника в сутності людини. Розум і серце (душа) в постійному діалозі в усіх видах людської діяльності.*

Коли творці пропускають через розум і серце поезію Шевченка, коли пророчі думи, слова поета змушують замислитися над сутністю життя, історією людства, тоді народжуються нові самобутні явища й національна культура постає як цілісний феномен.

Бібліографічні посилання

1. Мій Шевченко / [Марина Гримич, Любоко Дереш, Євгенія Кононенко, Андрій Курков, Юрій Макаров] : збірка. – К. : Нора-Друк, 2014. – 160 с.
2. Умберто Еко. Не сподівайтесь позбутися книжок / Умберто Еко, Жан-Клод Кар'єр ; пер. з франц. Ірини Славінської. – Львів : Вид-во Старого Лева, 2015. – 256 с.

УДК 811.111:81'276,6:33 [81'37.611:81'367.4/623]

В. Л. Іщенко
Україна, Полтава

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ТЕРМІНІВ У ТЕКСТАХ РІЗНИХ СТИЛІВ

У статті розглянуто особливості функціонування англійських багатокомпонентних економічних термінів із прикметником у тестах різних стилів. Виокремлено дериваційні моделі ад'єктивного компонента багатокомпонентних економічних термінів в англійській мові, а також моделі багатокомпонентних термінів, які вжиті в текстах різних функціональних стилів. Визначено фактори, що впливають на зовнішню валентність прикметника як частини багатокомпонентного терміна.

Ключові слова: ад'єктивний компонент, адресант, адресованість, англійський багатокомпонентний економічний термін із прикметником, зовнішня валентність, модель, структура, функціональний стиль, частотність.

В статье рассматриваются особенности функционирования английских многокомпонентных экономических терминов с прилагательным в текстах разных стилей. Выделены деривационные модели адекативного компонента многокомпонентных экономических терминов в английском языке, а также модели многокомпонентных терминов, которые употребляются в текстах различных функциональных стилей. Определены факторы, влияющие на внешнюю валентность прилагательного как части многокомпонентного термина.

Ключевые слова: адекативный компонент, адресант, адресованность, английский многокомпонентный экономический термин с прилагательным, внешняя валентность, модель, структура, функциональный стиль, частотность.

The problem of structure and functioning of English economic terms in the texts of different functional styles is of importance nowadays because this sphere is constantly developing and has a great influence on the process of creating new terminological units. The aim of this article is to research the peculiarities of functioning of multicomponent English economic terms with adjectives in the texts of different styles as such a research has not been done yet. The tasks of this particular work are: to define the models of structurally and semantically different multicomponent English economic terms with adjectives and to describe peculiarities of their functioning in the texts of scientific literature, articles of newspapers and magazines as well as in fiction. Derivational models of adjectival component of multicomponent English economic terms have been singled out. Models of the most frequently used multicomponent English economic terms are given in the article. The author gives examples of multicomponent terms of various structures in the texts of different styles taken from modern literature. Factors that influence external valency of an adjective as a part of a multicomponent term have been identified. An attempt to provide a brief description of the reader of the texts has been made. The results of the conducted research can help to explain economic terms that were borrowed from English into Ukrainian and can be used by the specialist in the field of translating economic literature, as well as by

professors for creating manuals for University students majoring in Linguistics. The methods, way of analysis and the results used in this work can be used to study and describe terminological units of different fields of human activity.

Key words: addressee, adjectival component, external valency, frequency, functional style, model, multicomponent English economic term with adjective, sender, structure.

Проблема термінотворення в багатьох мовах світу, зокрема в англійській, – одна з найбільш актуальних, особливо для галузі економіки, яка за останнє десятиріччя зазнала інтенсивного розвитку. У зв'язку з цим дослідження та систематизація термінологічних одиниць економічної терміносистеми становить не тільки теоретичний інтерес, але й має прямий вихід у практику перекладу оригінальної економічної літератури, методику викладання англійської мови в економічному ВНЗ, а також пояснює запозичені терміни української економічної терміносистеми. Актуальність зазначеної проблеми пов'язана з інтенсивним розвитком зовнішньоекономічних зв'язків України, обміном економічною інформацією між різними країнами, розвитком інформаційних технологій і необхідністю їх оптимального використання.

Один із показників, який свідчить про значні надбання певної галузі знань, – розвинена й упорядкована система термінів. Саме такою є англійська економічна терміносистема. Вивченню шляхів поповнення економічної терміносистеми присвячено багато досліджень. Так, праці О. Бортничук і Л. Пастушенко [2], Л. Івіної [5], О. Лотки [6], І. Малиновської [7], В. Пушкар [8] присвячені визначенню способів терміноутворення. У роботах А. Грицьків [3] й О. Дуди [4] з'ясовані особливості термінологізації загальноживаної лексики. Специфіка англійських економічних термінів іншомовного походження досліджена Л. Бондарчук [1]. Проте складні англійські багатокомпонентні економічні термінологічні словосполучення з прикметником (АБЕТСП) й особливості їх уживання в текстах різних функціональних стилів у сучасному термінознавстві не одержали належного висвітлення.

Метою запропонованої розвідки є визначення особливостей функціонування АБЕТСП у текстах різних функціональних стилів.

Мета дослідження передбачає вирішення таких завдань:

- виявити структурні типи АБЕТСП, зафіксовані в текстах різних функціональних стилів;
- з'ясувати й описати особливості вживання АБЕТСП у текстах різних функціональних стилів.

Матеріалом дослідження є 4581 АБЕТСП. Джерелом фактичного матеріалу слугували лексикографічні довідники, а також текстова вибірка зі спеціальної англомовної літератури (наукові, публіцистичні й художні тексти) загальним обсягом понад 700 000 лексичних одиниць. Основним методом дослідження є аналітико-описовий. Супутні методи – компонентний і кількісний аналіз. Тексти наукового стилю, які розраховані на коло читачів, що є професіоналами в певній сфері, зосереджена в термінах. Адекватність і чіткість викладення думок та понять забезпечується термінами. Іменники та прикметники характеризуються найвищим рівнем термінологічності з усіх частин мови. Прикметник – необхідний компонент для вираження родо-видових відношень в АБЕТСП.

Адресність наукової прози читачу, який володіє певним обсягом знань з економіки, підтверджена фактом уживання значної кількості АБЕТСП. У досліджуваних текстах обсягом понад 200 000 слів зафіксовано близько 40 000 ексцерпцій АБЕТСП, що становить майже 16 % текстового матеріалу. Найбільш поширеними в текстах наукових творів є АБЕТСП таких моделей: SA + SN (близько 50 % досліджених термінологічних одиниць) і SA + SN + SN (24 %), напр.: *The rapid growth of war-born economics and previously underdeveloped countries, coupled with large-scale economic cooperation and assistance, led to new global marketing opportunities* [10, с. 159].

Для періодичних видань характерна мова, визначена особливістю адресата, тобто адресністю багаточисельній та різноманітній читацькій групі. Автор зазвичай враховує інтереси й запити читачів. Таким чином, з погляду адресата мова публіцистичного функціонального стилю характеризується соціальною спрямованістю. З огляду на такий факт можна

зробити висновок про те, що автор обирає АБЕТСП певних структурно-семантичних типів. Найуживанішими термінами в текстах публіцистичного стилю виявилися АБЕТСП, структурних моделей SA + SN (понад 61 %), SA + SN + SN (12 %), SA + SA + SN (9 %), напр.: *Financial activity is examined analyzing annual data on the sale of common and preferred stock, the issuance of long-term debt, and total sources* [12].

Високий рівень уживання АБЕТСП (зафіксовано 19 969 зазначених термінологічних одиниць або 8 % тексту) є фактом, що підтверджує його адресність читачу, який здатен адекватно сприйняти адресовану йому інформацію.

Тексти художніх творів, що досліджувалися, також містять АБЕТСП. Загальний обсяг зазначених термінів – понад 600 одиниць або лише 0,2 % текстового матеріалу. Структурно-семантичний аналіз досліджуваних АБЕТСП засвідчив, що найбільшу частку (близько 600 АБЕТСП – понад 93 %) становлять двокомпонентні АБЕТСП, структурної моделі SA + SN, напр.: *...I'm quite happy to wait for you to put your stocks on the open market, because then I'll be able to pick it up for a third of a price* [9, с. 522].

Разом із тим зафіксовано 43 ексцерпції трикомпонентних АБЕТСП, структурних моделей SA + SN + SN; SA + SA + SN; SA_{adv} + SA + SN. Приміром: *Unknown to my client and his lawyers, someone, Mr. Lanigan we presume, accessed the new offshore account...* [11, с. 160].

Дані, ґрунтовані на результатах дослідження вживання АБЕТСП у текстовому матеріалі, дозволяють стверджувати, що фактор адресата має вплив на вибір автором мовних засобів для передачі потрібної інформації в залежності від того, кому адресовано текст.

Особливістю адресності текстів, що досліджувалися є, перш за все, врахуванні соціальних і психологічних характеристик передбачуваного читача. Спрямованість текстів досліджуваних стилів на певний тип реципієнта простежуємо у використанні певних структурно-семантичних типів АБЕТСП та їх кількості.

Дослідження специфіки функціонування АБЕТСП на текстовому матеріалі наукової прози, публіцистичних та

художніх творів, дає підставу зробити висновок про більшу частотність вживання моделей зазначених термінологічних одиниць у наукових текстах (близько 16 %) порівняно з публіцистичними (8 % тексту) та художніми творами (0,2 % тексту), що підкреслює адресність наукових та публіцистичних текстів компетентній читацькій аудиторії.

Для текстів наукової прози найбільш вживаними, за нашими спостереженнями, виявилися двокомпонентні АБЕТСП (72 %). Наступну за кількістю групу репрезентують трикомпонентні АБЕТСП (17,9 %). Найменшу групу становлять чотирикомпонентні АБЕТСП (10,3 %). Найбільш частотними для текстів наукового стилю є АБЕТСП структурних моделей SA + SN (50 %) і SA + SN + SN (24 %).

Багатокомпонентні терміни в текстах періодичних видань представлені моделями двокомпонентних (69,5 %), трикомпонентних (21,8 %), чотирикомпонентних (8,7 %) термінологічних словосполучень.

Найвищою частотністю в публіцистичних текстах характеризуються АБЕТСП структурних моделей SA + SN (понад 61 %), SA + SN + SN (близько 12 %), SA + SA + SN (9 %).

Наведені дані дослідження дозволяють зробити висновки про те, що тексти аналізованих художніх творів адресовані широкому колу читачів, які володіють певним обсягом загальних знань про економіку. Це підтверджено фактом уживання незначної кількості АБЕТСП у текстовому матеріалі. Загальний обсяг зафіксованих термінологічних словосполучень становить понад 600 термінів (0,2 % тексту). Найбільшою частотою вживання характеризуються термінологічні одиниці структурної моделі SA + SN (понад 93 %).

Найбільш продуктивною структурною моделлю АБЕТСП у досліджуваному текстовому матеріалі є SA + SN. Понад 55 % проаналізованих багатокомпонентних термінологічних одиниць мають таку структуру.

Результати структурно-семантичного й функціонального аналізу англійських багатокомпонентних економічних термінологічних словосполучень із прикметником можна використати у розробці навчальних посібників із порівняльної

лексикології, теорії і практики перекладу для студентів та аспірантів; у лексикографічній практиці – для укладання галузевих словників термінологічних словосполучень.

Бібліографічні посилання

1. Бондарчук Л. Й. Слова іншомовного походження в економічній терміносистемі англійської мови / Л. Й. Бондарчук // Наукова спадщина проф. Ю. О. Жлуктенка та сучасне мовознавство. – К. : Вид-во Київського нац. ун-ту ім. Т. Шевченка, 2000. – С. 31–36.
2. Бортничук О. М. Особливості словотворення у бізнесовому мовленні / О. М. Бортничук, Л. П. Пастушенко // Наукова спадщина проф. Ю. О. Жлуктенка та сучасне мовознавство. – К. : Вид-во Київського нац. ун-ту ім. Т. Шевченка, 2000. – С. 31–36.
3. Грицьків А. В. Використання загальноживаної лексики у фахових термінах (на прикладі англійської фінансової термінології) / А. В. Грицьків // Мовні і концептуальні картини світу. – К. : Вид-во Київського ун-ту ім. Т. Шевченка, 1998. – С. 51–57.
4. Дуда О. І. Процеси термінологізації в сучасній англійській мові (на матеріалі літератури з кредитно-банківської справи) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / О. І. Дуда. – К., 2001. – 20 с.
5. Ивина Л. В. Номинативно-когнитивное исследование англоязычной терминисистемы венчурного финансирования : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Л. В. Ивина. – М., 2001. – 24 с.
6. Лотка О. М. Англійська термінологія фінансово-економічних взаємин : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / О. М. Лотка. – К., 2000. – 20 с.
7. Малиновская И. В. Экономическая терминология в английском языке: процессы формирования и функционирования : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / И. В. Малиновская. – К., 1984. – 24 с.

8. Пушкар В. І. Структура, семантика та словотворчі функції дієслів (на матеріалі англійської економічної термінології) : автореф. дис ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / В. І. Пушкар. – К., 2002. – 19 с.
9. Archer J. The Fourth Estate / J. Archer – Glasgow : Caledonian International Book Manufacturing Ltd, 1997. – 551 p.
10. Cateora P. R. International Marketing / P. R. Cateora – Boston, Massachusetts : Irwin / McGraw-Hill, 1996. – 772 p.
11. Lathern E. East is East / E. Lathern – New York : Simon & Schuster, 1991. – 268 p.
12. The Economist – London : Economist Newspapers Ltd., 1997. – November, 15. – 106 p.

УДК 81'22:1

Л. Л. Колесникова
Україна, Старобільськ

ДОСЛІДЖЕННЯ СЛОВЕСНОГО СИМВОЛУ ЯК ФІЛОСОФСЬКОЇ КАТЕГОРІЇ

У статті подано теоретичний аспект вивчення словесного символу як філософського феномену. Зважаючи на багатоплановість досліджуваної одиниці, її філософську площину розкрито суміжно з образом, знаком, алегорією. Наголошено на міфологічному світосприйманні, яке передбачало неподільну тотожність символічної форми та її смислу. Доведено, що формування філософського символу базувалося на естетичній теорії німецького романтизму, що розвинувся у слов'янській філософській думці.

Ключові слова: алегорія, багатозначність, знак, міфологія, образ, символ, символізм, суб'єктивістська філософія.

В статье представлен теоретический аспект изучения словесного символа как философского феномена. Учитывая многоплановость исследуемой единицы, ее философскую плоскость раскрыто смежно с образом, знаком, аллегорией. Отмечено мифологическое мировосприятие, которое

предусматривало неделимое тождество символической формы и ее смысла. Доказано, что формирование философского символа базировалось на эстетической теории немецкого романтизма, развившегося в славянской философской мысли.

Ключевые слова: аллегория, знак, мифология, многозначность, образ, символ, символизм, субъективистская философия.

The article deals with the theoretical aspect of verbal symbol studying as philosophical phenomenon. In spite of the multiplicity of the researched unit, its philosophical value it has been revealed concerning to image and sign simultaneously. Symbol is defined as a distinguishing sign; a sign or an image which represents an idea; watched or heard construction which is given a special meaning by a certain group of people and this meaning doesn't coincide with the essence of this construction.

It has been emphasized on the mythological conception of the world which dealt with the identity of symbolic form and its meaning. The symbols appeared as indirect representation according to the analogy, or due to the transferring the reflection from the object of consideration on a completely different notion. It has been noticed that due to the symbolic transcendentalism by E. Cassirer a significantly new meaning has been acquired the philosophical project of a theory of cognition and language, which is valuable concerning to the linguistic symbol research.

It has been proved that the formation of philosophical symbol is based on aesthetically Germanic theory of romantics, which representatives considered the symbol from rational and semiotic point of view. This theory was developed in the Slavic philosophical thought, which defended the principle of correlation between idea and thing. It has been committed that in the philosophy of art a symbol is considered as a universal category, which is today closely associated with the expressive means of the artistic image.

Key words: allegory, image, mythology, polysemy, sign, subjective philosophy, symbol, symbolism.

На сучасному етапі розвитку наукових досліджень термін *символ* має значну кількість складних, розгалужених і

суперечливих тлумачень у різних науках, зокрема в культурології, лінгвістиці, математиці, психології, семіотиці, філософії тощо. Саме багатоаспектність і різноплановість вивчення символу зумовлює актуальність нашої наукової студії.

Мета цієї статті – розглянути поняття *символ* у філософській площині, виокремити його специфічні ознаки, показати особливості його інтерпретації з огляду на розвиток усєї філософської думки.

У філософії *символ* (від гр. *συμβολου*) розглядають як знак, прикмету. С. Аверинцев зазначив, що символ у науці (логіці, математиці та ін.) те саме, що й знак; у мистецтві – універсальна естетична категорія, яку можна розкрити у зіставленні з суміжними категоріями художнього образу, з одного боку, знака й алегорії – з другого. У широкому розумінні символ є образ, узятий в аспекті його знаковості, і є знак, наділений усєю органічністю й невичерпною багатозначністю образу. У структурі символу виокремлюють дві частини: предметний образ і глибинний смисл. Перетворюючись на символ, образ набуває наскрізного смислу. Принципова відмінність символу від алегорії полягає в тому, що смисл символу не можна дешифрувати простим зусиллям розуму, він невід'ємний від структури образу. Розглядаємо й специфіку символу стосовно знака. Якщо для чисто утилітарної знакової системи багатозначність є лише завадою, що шкодить раціональному функціонуванню знака, то символ тим змістовніший, чим він більш багатозначний. Природний зміст символу спрямований на те, щоб подати крізь кожне часткове явище цілісний образ світу. Смислова структура символу розрахована на активну внутрішню роботу. Смисл символу об'єктивно відтворює себе не як наявність, але як динамічна тенденція; він не даний, а заданий. Цей смисл не можна пояснити, зводячи до однозначної логічної формули, його можна розтлумачити, лише співвідносячи з подальшими символічними переплетіннями, що приводять до більш раціональної якості [11, с. 581]. Тлумачення символу є діалогічна форма знання: його смисл реально існує лише всередині людського спілкування, поза яким можна спостерігати пусту форму символу. Незважаючи на те, що

символ такий же давній, як і людська свідомість, його філософсько-естетичне осмислення з'явилося нещодавно. Міфологічне світосприймання передбачало неподільну тотожність символічної форми та її смислу, що виключає будь-яку рефлексію над символом.

Нова ситуація виникає в античній культурі після дослідів Платона з конструювання вторинної, тобто символічної, філософської міфології. Істотний крок до відмежування символу від свідомих форм було зроблено в ідеалістичній діалектиці неоплатонізму. Неоплатонічна теорія символу переходить у християнство завдяки Псевдо-Діонісію Ареопагіту, котрий передає все видиме через символ прихованої, потаємної сутності Бога, коли нижчі сходинки світової ієрархії символічно відтворюють образ верхніх, даючи людському розуму можливість піднятися смисловими сходинками. Тільки естетична теорія німецького романтизму свідомо протиставила класицистичні категорії символу й міф як органічну тотожність ідеї й образу (Ф. Шеллінг). Ф. Крейцер виокремив такі його типи:

1) містичний символ, який розриває замкненість форми для безпосереднього вираження нескінченності;

2) пластичний символ, що прагне вмістити смислову нескінченність у замкнену форму.

Як і Ф. Шеллінг, протиставляючи символ алегорії, Ф. Крейцер підкреслює в символі його необхідність, тобто безпосередність впливу та органічність структури.

Й. Гете розглядав символіку, яка перетворює явище в ідею, ідею – в образ, але в такий спосіб, що ідея завжди залишається в образі нескінченно дійовою та недосяжною. Навіть вимовлена, вона залишилася б таки невимовною [2, с. 352]. Німецькі романтики спиралися в розумінні символу саме на філософію Й. Гете, котрий розумів усі форми природної й людської творчості як значущі символи живого формування.

І. Кант уважав, що «символи виникають як непрямі зображення за аналогією, тобто через перенесення рефлексії з предмета споглядання на абсолютно інше поняття, якому, цілком очевидно, споглядання ніколи не зможе прямо відповісти» [4, с. 374–375]. Г. Гегель, виступаючи проти

романтиків, наголосив на більш раціональному, знаковому боці в структурі символу («символ є деяким знаком») [1, с. 394].

Традиції німецьких романтиків розвинулися в слов'янській філософській думці. Поєднання верхівок символізму як мистецтва з містикією В. Соловійов визначив як теургію. П. Флоренський розглядав символ як посередник «взаємотрансформації ідеї в річ і речі в ідею» [Цит. за : 3, с. 44]. Отже, ми поділяємо думку, що посередницьку функцію символу зумовлено тим, що він сам є річчю й ідеєю (але останнє все-таки залежить від індивідуального світобачення та світосприймання).

У теорії філософської думки символ протиставляють алегорії (Ф. Шеллінг), наголошуючи на виході внутрішньої нескінченної сутності символу за його межі. Г. Гегель, на відміну від німецьких романтиків (А. Шлегель, І. Кант), убачав у символі раціональний, семіотичний бік, а представники слов'янської філософської думки обстоювали теорію взаємозв'язку ідеї та речі. Г. Сковорода, приміром, визначав поняття *символ* як образ, що має таємну силу [6, с. 20]. Він поділяв світ на дві натури – видиму й невидиму. Видима – це творіння, «тварь» – тлінне, її значення підрядне, нижче. Невидима, тобто Бог, – це божественна натура, головна, саме вона, на думку мислителя, дістала символічної інтерпретації.

Вивчення поняття символу в другій половині XIX ст. здебільшого ґрунтується на філософії Г. Гегеля, котрий розглядав символ як певний знак, але на відміну від мовного знака, у ньому відсутня «байдужість один до одного значення та його позначення, оскільки мистецтво взагалі має зв'язок, спорідненість і конкретне сплетіння значення й образу» [1, с. 399]. Дослідник стверджує, що символ «повинен викликати в нашій свідомості не самого себе, а саме ту загальну якість, яку закладено в його значенні» [Там само, с. 313–314]. Однак романтична традиція продовжувала жити. Усвідомлення соціально-комунікативної природи символу поєднано в символізмі з утопічними проектами перетворення суспільства й світу крізь «теургічну» творчість символістів. У XX ст. Е. Кассирер розширив поняття символу: людина є «тварина символічна»; мова, релігія, мистецтво й наука – суть

«символічної форми». Отже, «символ» – розрізняювальний знак; знак, образ, що втілює якусь ідею; видиме, рідше почуте утворення, якому певна група людей надає особливого смислу, не пов'язаного з сутністю цього утворення. Саме в структурі німецького класичного ідеалізму отримали теоретичне обґрунтування гуманітарні науки, філософія міфу, мови та філософія культури. Завдяки системі символічного трансценденталізму Е. Кассирера якісно нового значення набуває філософський проект теорії пізнання й мови [15]. С. Шилова, досліджуючи проблеми мови в символічному ідеалізмі Е. Кассирера, доводить важливість думки, що саме мова як «засіб розширення пізнавального потенціалу людини, становить собою той предмет теоретичної філософії, де відбувається символізація науки й культури людини» [13, с. 3].

Смисл символу, який не може й не повинен бути зрозумілим для людей, що не належать до цієї групи, тобто для тих, хто не знайомий із значеннями символів (кожен символ є таємничим за його характером або, принаймні, умовним знаком), – цей смисл, зазвичай, є натяком на те, що знаходиться зверху або зовні. Символи з більш абстрактним смислом уособлюють нерідко таке, що інакше, ніж як символами, не може бути виражено. Повсякденне життя людини насичене символами, які нагадують їй щось, впливають на неї, дозволяють і забороняють. Усе можна вважати тільки символом, за яким сховано ще щось [12, с. 317].

Символ розглядаємо й крізь призму художніх елементів. Символ – знак, у поняття якого входять, не поглинаючи його, художній образ, алегорія чи порівняння. Символ у первісному розумінні в античності означав зумисне довільно обману частинку черепка, що її, розлучаючись із кимось, залишали з собою, а іншу віддавали партнерові. Символ у такий спосіб давав нагоду під час зіставлення дізнатися про щось інше з цілого. Отже, смисл символу, згідно з грецьким визначенням, – розділяти й з'єднувати подвійне [9, с. 449]. Російський філолог і філософ Г. Шпет під символом розуміє «зіставлення порядку чуттєвого зі сферою уявного, ідеї, ідеальності, дійсного досвіду (переживання) зі сферою ідеального, досвід осмисленого» [14, с. 357].

Символами є умовні знаки, «в основу яких покладено найпростіші й найдавніші накреслення (крапка, лінія) або геометричні фігури, а також знаки, що існували з найдавніших часів у різних народів для позначення планет, зірок і стихій (землі, води) або для позначення самої людини, її життя, смерті й статі. Усі ці найдавніші символи є класичними. Крім них, виділяють ще й прикладні символи, що становлять великий клас, це всі ті умовні знаки, які виникли впродовж розвитку науки й мистецтва на позначення спеціальних понять у цих галузях знань. Сюди належать математичні символи, знаки Зодіаку, астрологічні символи, символи алхіміків, музичні символи тощо» [5, с. 376].

Отже, можна вважати, що символом є будь-який знак, що має геометричну або іншу умовну форму й відображає в цій абстрактній формі те чи те поняття, пов'язане в людини з набуттям якихось знань. Символи виникли в результаті пізнання людиною навколишнього світу, вони прийшли через науку або релігію тоді, коли релігійні уявлення або заміняли собою науку, або цілком ототожнювалися з нею. Умотивованим вважаємо розгляд символу як концентрованої умовної абстрактної форми відображення й фіксації наукових або релігійних знань людини засобом стилізованого знака.

В. Похльобкін проводить паралель між символом і знаком, зазначаючи, що «символ – це умовний знак» [Там само, с. 379]. Дуже часто це поняття символу змішують із поняттям символічного зображення, яке теж називають «символом». Але символічне зображення – інше, особливе поняття, яке є не абстрактним, а, навпаки, наділене конкретизацією. Кожне символічне зображення чітко відповідає абсолютно визначеному конкретному, єдиному об'єкту, який воно символізує. Іншим видом символів є позначення абстрактного поняття через конкретне, властивості якого настільки добре відомі, що асоціація з ним уможливує чіткіше уявити абстрактне поняття, яке воно символізує, зробити його максимально виразним.

В ідеалістичній суб'єктивістській філософії до символів зверталися, аби приховати антинаукову сутність учення про непізнаваність світу або протиставлення раціональному

пізнанню [7, с. 613]. Символ – це умовне позначення будь-якого предмета, поняття або явища. Розрізняють символи речові, образні, графічні. У релігійних течіях виділяють символ віри, що становить стислий виклад основних догматів християнства й виражає переконання, світогляд, погляди [8, т. 9, с. 174].

На початку ХХІ ст. у філософії мистецтва символ розглядають як універсальну категорію, що на сьогодні тісно пов'язана з виражальними засобами художнього образу. Джерелом походження символу вважають і соціальну систему. У сучасній філософській науці символ, на думку О. Таран, є репрезентантом культури, який бере участь у процесі пізнання людиною об'єктивного світу, має образну природу й знаковий характер. Філософське вчення про символ, як зауважує дослідниця, дало поштовх для подальшого його вивчення в інших галузях знань [10, с. 18].

Отже, символ є виразником суті речі, репрезентантом її внутрішньоглибинних, прихованих кодів. Він утілює надприродне існування Буття загалом та надрозумову діяльність людини зокрема, що може бути відтворено матеріальною природою.

Бібліографічні посилання

1. Гегель Г. В. Ф. Символическая форма искусства / Гегель Г. В. Ф. // Сочинения. – М. – Л. : Гос. изд-во, 1938. – Т. 12 : Лекции по эстетике. – Кн. I. – С. 312–436.
2. Гете И. В. Избранные философские произведения / И. В. Гете. – М. : Наука, 1964. – 520 с.
3. Ильченко В. И. Кризис современного мировоззрения и проблема сакрального / В. И. Ильченко, В. М. Шелюто. – Луганск : Глобус, 2000. – 124 с.
4. Кант И. Сочинения : в 6 т. / И. Кант. – М. : Мысль, 1966. – Т. 5. – 564 с.
5. Похлёбкин В. В. Словарь международной символики и эмблематики / В. В. Похлёбкин. – М. : Междунар. отношения, 1995. – 560 с.
6. Сковорода Г. С. О символах или образах. Как оные назывались у Еллин? А как называются в Библии? /

- Г. С. Сковорода // Повне зібрання творів : у 2 т. – К. : Наук. думка, 1973. – Т. 2. – С. 20–21.
7. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. – К. : Голов. ред. «Українська радянська енциклопедія» (УРЕ), 1974. – 776 с.
 8. Словник української мови : в 11 т. – К. : Наук. думка, 1970 – 1980. – Т. 1–11.
 9. Современный философский словарь / под общ. ред. В. Е. Кемерова. – М. – Бишкек – Екатеринбург : Publisher Odisei, 1996. – 602 с.
 10. Таран О. С. Семантика символів природи в поезіях Олександра Олеся : лінгвопоетичний та етнокультурний аспекти : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Таран Оксана Сергіївна. – Х., 2002. – 215 с.
 11. Философский энциклопедический словарь / под ред. С. С. Аверинцева. – М. : Сов. энцикл., 1989. – 815 с.
 12. Философский энциклопедический словарь. – М. : ИНФРА – М., 2000. – 576 с.
 13. Шилова С. А. Проблема языка в символическом идеализме Э. Кассирера : автореф. дис. ... канд. филос. наук : спец. 09.00.03 «История философии по философским наукам» / С. А. Шилова. – Саратов, 2008. – 20 с.
 14. Шпет Г. Г. Сочинения / Г. Г. Шпет. – М. : Правда, 1989. – 603 с.
 15. Cassirer E. Philosophie der symbolischen Formen / E. Cassirer. – Bd. 1. – Berlin, 1923. – 300 p.

УДК 82-9:[001:316.776]

Н. О. Мех
Україна, Київ

ЖАНРОСФЕРА СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Обмін науковою інформацією, ідеями, знаннями між ученими, дослідниками та фахівцями різних напрямків науки відіграє провідну роль у розвитку сучасного суспільства.

Стаття присвячена проблемі вивчення й осмислення української наукової комунікації, її жанросфери в умовах сучасного глобалізованого високотехнологічного суспільства та різноманітних соціально-культурних викликів, що постають перед сучасною науковою спільнотою. Висвітлено поняття жанру як центральної категорії дискурсу й тексту. Подано типи мовних жанрів. Окреслено жанросферу наукової комунікації. Здійснено аналітико-критичний огляд соціально-тематичного жанрознавчого напрямку – лінгвогенологія наукової комунікації.

Ключові слова: жанр, жанросфера, лінгвогенологія наукової комунікації, мовний жанр, наукова комунікація, науковий стиль, підстиль.

Обмен научной информацией, идеями, знаниями между учеными, исследователями и специалистами различных направлений науки играет ведущую роль в развитии современного общества. Статья посвящена проблеме изучения и осмысления украинской научной коммуникации, ее жанросферы в условиях современного глобализирующегося высокотехнологического общества и различных социально-культурных вызовов, стоящих перед современной научной общественностью. Освещено понятие жанра как центральной категории дискурса и текста. Поданы типы речевых жанров. Определено жанросферу научной коммуникации. Осуществлен аналитико-критический обзор социально-тематического жанрологического направления – лингвогенология научной коммуникации.

Ключевые слова: жанр, жанросфера, лінгвогенологія наукової комунікації, наукова комунікація, науковий стиль, підстиль, речевої жанр.

Today, in the middle of the second decade of the XXIst century, in terms of the entry of humanity into a new stage of the development and the general acceleration of life, information is of great interest, practically an exhaustible supply associated with the development of civilization resource base. The quantitative growth of information

resources and their quality are changing constantly introducing renewable information technology. With the development of information technology a new opportunity was opened for the further systematization and organisation of available knowledge. The knowledge base becomes a powerful tool for knowledge organisation and for making its potential for economic, cultural, and technological development available.

Modern form of social life can be called global, network, information society. Information society is a knowledge society that produces, distributes and uses various means of information. Knowledge exchange activities of scientists, researchers and specialists in various areas of science play an important role in the development of modern society. The article deals with the problem of studying and understanding the Ukrainian scientific communication, its genre sphere in modern globalized high-tech society and various social and cultural challenges facing the modern scientific community. Separately the notion of genre as a central category of discourse and text is elucidated. Also types of speech genres are given in the article. The genre sphere of scientific communication is outlined. The analytical and critical review of the social and thematic genre science direction – linguogenology of scientific communication is offered.

Key words: genre, genre sphere, linguogenology of scientific communication, scientific communication, scientific style, speech genres, substyle.

Сьогодні, у середині другого десятиліття XXI ст., в умовах входження людства в новий етап свого розвитку й загального прискорення темпів життя, інформація набуває значення глобального, практично невичерпного ресурсу, пов'язаного з розвитком цивілізаційної матеріальної бази. Кількісне зростання інформаційних ресурсів, їх якісні зміни, впровадження постійно обновлюваних інформаційних технологій, розширення сфери їх застосування опосередковано сприяє чіткому виявленню змін, що відбуваються в соціальній структурі суспільства, налагодженню отриманих для подальшого розвитку соціуму зв'язків, підводить до якісних зрушень у цій сфері аж до

формування прогнозованого багатьма науковцями Суспільства Знань.

Сучасну форму суспільного життя ще називають глобальним, мережевим, інформаційним суспільством. Інформаційне суспільство – це і є суспільство знань, де масово розробляють, використовують і розповсюджують різноманітні засоби роботи з інформацією. Поява інтернету, новітніх інформаційних технологій сприяла виникненню комп'ютерно-опосередкованої комунікації або інтернет-комунікації, популярність якої привертає увагу дослідників різних напрямів.

Обмін науковою інформацією, ідеями, знаннями між ученими, дослідниками та фахівцями різних напрямків науки відіграє провідну роль у розвитку сучасного суспільства. «Наукова комунікація у сфері сучасної науки – це поліаспектний феномен, спрямований на реалізацію евристично-інформаційної, суспільно-конструктивної, соціально-організаційної, інформаційно-популяризаційної функції» [5, с. 12].

Термін *комунікація* від лат. *communicatio* – повідомлення, передача, бесіда, розмова. У науковій картині світу існують різні підходи до класифікації *комунікації*, пор.:

- формальна й неформальна комунікація,
- пряма й опосередкована комунікація,
- вертикальна й горизонтальна комунікація та ін.

Наукова комунікація створює умови для отримання, поширення й використання наукової інформації, як результату наукового пізнання, для забезпечення ефективного та стабільного розвитку науки.

Мовознавча наука постійно апелює до комунікативного аспекту мови. Питання теорії мовного жанру розглянуто в працях таких лінгвістів, як М. Бахтін, В. Дементьєв, Т. Шмельова, Г. Вежбицька, Н. Аругюнова, М. Федосюк, В. Тиригіна, К. Долинін, С. Гайда, К. Сєдов та ін.

Стилі, жанри наукової мови неодноразово були об'єктом наукових розвідок українських дослідників. Мова науки висвітлювалася в галузі функціональної стилістики (школа С. Єрмоленко, школа Л. Мацько та ін.), дискурсивного аналізу (Ф. Бацевич та ін.).

Актуальним стає суспільно-евристична потреба вивчення та осмислення української наукової комунікації, її жанросфери в умовах сучасного глобалізованого високотехнологічного суспільства та різноманітних соціально-культурних викликів, що постають перед сучасною науковою спільнотою.

Намагаючись окреслити специфіку сучасної української наукової комунікації, не можемо оминати поняття *жанру*, як центральної категорії дискурсу й тексту.

Відображення розуміння *жанру* в культурі, мистецтві й науці фіксує загальнономовний словник, пор.: *жанр* – це «вид творів у галузі якого-небудь мистецтва, який характеризується певними сюжетними та стилістичними ознаками... Спосіб що-небудь робити; сукупність прийомів; стиль, манера» (СУМ, т. 2, с. 508), інтерпретуючи назване поняття як факт суспільної свідомості, як інструмент наукового пізнання, як форму й вид результатів пізнання. «Жанри завжди є засобами створення, породження нового змісту, невід'ємного від контекстуальних чинників соціальної ситуації та формальних ознак. Формально мовні риси жанрів охоплюють функціональну організацію жанрового змісту, текстову композицію та мовні особливості, що разом утворюють внутрішню структуру (Ч. Фергюсон) жанру, яка слугує його формальним ідентифікатором. Внутрішня структура реалізує текстотвірну функцію жанрів, яка їм притаманна завдяки цілісності та завершеності» [5, с. 12].

Жанрологія, або *лінгвістична генологія* (лат. *genos* – походження, рід, вид), – це розділ комунікативної лінгвістики, який веде початок із теорії жанрів М. Бахтіна та сьогодні претендує на статус філологічної галузі, що досліджує генезис, типологію, функціональні особливості та структурно-мовні риси різних жанрів (Дж. Свейлз, Ф. Бацевич та ін.).

Фахові енциклопедичні джерела подають таку інформацію про термін *жанр*:

Жанр мовний – типова форма завершеного висловлення, зумовлена метою й темою спілкування, а також прийнятими в певному суспільстві нормами, правилами комунікації як фактом соціальної взаємодії людей. *Жанр мовний* визначається тим, хто,

кому, для чого, про що і як говорить. Пов'язаний із діяльнісною прагматичною природою *мовленнєвого акту*. Як комунікативна одиниця, характеризується тематичною, композиційною й стилістичною цілісністю.

Мовні жанри належать до соціально стійких типів висловлень, що історично склалися в певній культурі; вони мають об'єктивний характер. За комунікативним призначенням розрізняють інформативні, оцінні, етикетні, імперативні *мовні жанри*. Поняття охоплює як однослівні побутові репліки, так і великі за обсягом тексти – наукові, офіційно-ділові, художні тощо. За походженням розрізняють первинні й вторинні мовні жанри: первинні властиві безпосередньому спілкуванню; вторинні формуються в умовах розвиненої культурної комунікації – наукової, адміністративно-правової, художньої, релігійної тощо.

Жанрові форми розраховані на інформативну (повідомлення про щось) або фактичну (потреба в спілкуванні як такому) настанову комунікантів. До типових форм висловлення, тобто мовних жанрів, належать бесіда, побутове оповідання, військова команда, висловлення захоплення, осуд, заперечення, схвалення, ділові документи, щоденник, відповідь, лист, протокол, побажання, подяка, співчуття, жарт, промова і под. (УМ, с. 189).

Л. Шулінова пропонує визначати *жанр* як «динамічну модель побудови текстів (типологічно представлений текст), сформовану активною мовною практикою й закріплену традицією, зумовлену метою й комунікативними настановами, що структурують і формують стильову специфіку, взаємозв'язок мовних одиниць та засобів усіх рівнів» [4, с. 83].

О. Семенов визначає *жанр* (франц. *genre* – *вид, стиль, жанр*) як форму організації мовного матеріалу в межах певного стилю мовлення, що історично склалася й характеризується функціонально-сміисловою специфікою та стереотипною композиційною структурою [див. 3].

Ґрунтуючись на різних принципах, дослідники розрізняють такі типи мовних жанрів:

- інформативні та фактичні (Т. Винокур, В. Дементьєв);

- елементарні та комплексні (М. Федосюк);
- мовні та риторичні (О. Сиротиніна);
- риторичні і нериторичні (К. Сєдов);
- конвенціональні і неконвенціональні (В. Дементьєв);
- інформативні, імперативні, етикетні, оцінні (Т. Шмельова)

та ін.

Концепція співвідношення типів жанрів з різними типами дискурсу варта особливої уваги. Набір жанрів є формою реалізації певного дискурсу.

Науковий дискурс як складне комунікативне ціле, що становить набір тематично співвіднесених наукових текстів, різної жанрової реалізації, зумовленої соціокультурними впливами та цільовою установкою комунікантів. Стилістична віднесеність і строката жанросфера властива науковій комунікації. Т. Яхонтова під *жанросферою наукової комунікації* розуміє «абстраговану сукупність її жанрів у вигляді кулі, де *нуклеарні* (локалізовані ближче до центру) і *периферійні* (що знаходяться на умовній сферичній поверхні) жанри достатньо вільно взаємодіють, утворюють різні конфігурації, ланцюги, жанрові констеляції» [5, с. 12]. І наголошує, що дослідження жанрів за сферами їх існування «мають ряд переваг, тому що завдяки відносній соціокомунікативній і семантико-тематичній гомогенності мовленнєвих утворень легше розробити адекватні дослідницькі методи, сформувані цілісний підхід, виявити особливості окремих жанрів і жанрових утворень» [5, с. 13]. Дослідниця запропонувала соціально-тематичний жанрознавчий напрям – *лінгвогенологія наукової комунікації*, визначальною особливістю якого є «інтегративність, тобто націленість на синтетичний підхід до вивчення наукових жанрів як нероздільних соціокомунікативних, соціокогнітивних та формально-мовних тріад. За своєю сутністю лінгвогенологія наукової комунікації є *лінгвокомунікативним жанрознавством*, спрямованим на сумарно збалансований аналіз жанрових характеристик. Використання цього напрямку є спробою синтезувати надбання жанрорелевантних досліджень із різних філологічних галузей та використати їх до сфокусованого аналізу жанрів сучасної науки» [5, с. 13].

Сучасний етап розвитку наукової комунікації характеризується універсальністю наукового стилю, який в єдності усіх жанрів і різновидів та «розгалуженою системою різногалузевої термінології, багатством і гнучкістю синтаксичної структури, стрункістю логічних побудов з успіхом обслуговує всі сфери людського пізнання. Кожен цикл наук (суспільно-політичний, природничий, фізико-математичний, науково-технічний) використовує найбільш оптимальні й прийнятні для нього виражальні засоби.

Про одне й те ж, але по-різному, мовою науки можна говорити з висококваліфікованим фахівцем, із тим, хто просто цікавиться певною науковою проблемою, з тим, хто вчиться, і з тим, хто навчає. Науковий виклад, залежно від цього, може бути «власне науковим, науково-популярним і науково-навчальним» [1, с. 265].

Аналізуючи наукові тексти, відзначимо наявність типової композиції жанрів. Для названих текстів характерними є послідовне членування на розділи, пункти, підпункти тощо. Л. Мацько виділяє такі жанри наукового стилю, пор.:

- *власне науковий підстиль*: монографія, стаття, наукова доповідь, повідомлення, тези);
- *науково-популярний підстиль*: виклад наукових даних для нефхівців – книги, статті в неспеціальних журналах);
- *науково-навчальний підстиль*: підручники, лекції, бесіди тощо.

У межах *власне наукового підстилю* виокремлюють:

- *науково-інформативний* із жанрами: реферат, огляд, анотація, резюме;
- *науково-довідковий* із жанрами: довідники, словники, каталоги.

Науково-навчальний підстиль має два основні жанри: підручник, навчальний посібник [див.: 2, с. 284–286].

О. Семенов виділяє такі підстилі наукового стилю: власне науковий, науково-навчальний (дидактичний), науково-технічний (виробничо-технічний), науково-популярний, науково-інформативний (науково-реферативний), науково-

довідковий (довідково-енциклопедичний), науково-діловий. До наукового стилю також зараховано науково-публіцистичний та науково-фантастичний підстили. Кожний підстиль охоплює різні жанри й види текстів.

Підстили наукового стилю та їх жанрові різновиди:

- *власне науковий підстиль*: статті, дисертації, монографії, наукові доповіді;
- *науково-популярний підстиль*: нариси, книги, лекції;
- *науково-навчальний підстиль*: підручники, навчальні посібники, програми, збірники вправ, лекції, конспекти;
- *науково-інформативний підстиль*: реферати, анотації, рецензії, відгуки, огляди, резюме;
- *науково-довідковий підстиль*: словники, енциклопедії, довідники, каталоги;
- *науково-технічний підстиль*: інструкції, патенти, авторські свідоцтва, доповідні записки, службові листи, промислова реклама;
- *науково-діловий підстиль*: наукові звіти, довідки про впровадження результатів досліджень, угоди про наукову співпрацю;
- *науково-публіцистичний підстиль*: науково-публіцистична стаття, хроніка, науковий огляд, наукове інтерв'ю, репортаж;
- *науково-фантастичний підстиль*: фантастичні оповідання, повісті, романи.

Розрізняють первинні (монографія, дисертація, дипломні, магістерські роботи, наукова стаття, наукова доповідь та ін.) і вторинні (конспекти, реферати, анотації, рецензії, тези, науково-технічні огляди, наукові звіти, резюме, протоколи засідань наукових товариств тощо) жанри за ступенем узагальнення.

Жанри наукової комунікації поділяють на великі й малі. До великих жанрів зараховують дисертації, енциклопедії, монографії, довідники, навчальні посібники, до малих – наукові статті, реферати, анотації, тези, огляди, рецензії [див. 3, с. 19–21].

Сучасні мовознавці вважають адекватним використання поняття *жанр* для цілісного дослідження лінгвоспецифіки сучасної наукової комунікації. Розглядають жанри як засоби

комунікації, формати передачі й кодифікації наукового знання. Дослідження сучасної української наукової прози є досить фрагментарним і потребує синтезу різних аспектів. Сподіваємось, що українська наукова комунікація буде детально описана й представлена у вигляді цілісної систематизованої картини різноманітних особливостей та рис мовних утворень у сфері сучасної української науки.

Бібліографічні посилання

1. Жанри і стилі в історії української літературної мови / В. В. Німчук, В. М. Русанівський, І. П. Чепіга та ін. / відп. ред. С. Я. Єрмоленко. – К. : Наук. думка, 1989. – 288 с.
2. Мацько Л. І. Стилїстика української мови : підруч. / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько ; за ред. Л. І. Мацько. – К. : Вища шк., 2003. – 462 с.
3. Семенов О. М. Культура наукової української мови / О. М. Семенов. – К. : Академія, 2012. – 216 с.
4. Шулінова Л. В. Жанрова диференціація наукового стилю сучасної української літературної мови / Л. В. Шулінова // Актуальні проблеми української лінгвістики : теорія і практика. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2005. – Вип. 11. – С. 79–84.
5. Яхонтова Т. В. Лінгвогенологія сучасної науки (на матеріалі англomовних текстів) : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Т. В. Яхонтова. – К., 2014. – 36 с.

Список умовних скорочень лексикографічних джерел

СУМ – Словник української мови : в 11 т. – К. : Наук. думка, 1970 – 1980. – Т. 1–11.

УМ – Українська мова. Енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. – 3-є вид., зі змінами і доп. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана», 2007. – 856 с.

УДК 130.1:81:001

Н. С. Сухачова
Україна, Полтава

НАУКОВИЙ КОНЦЕПТ ЯК СКЛАДНИК КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

Стаття присвячена вивченню понять мовної та концептуальної картин світу, а також їх різновидів. Концептуальну картину світу формують ментальні утворення – концепти, які продукують концептосферу народу. Концептуальна картина світу може бути представлена як когнітивна, оскільки вона є результатом когніції (пізнання) дійсності й виступає у вигляді сукупності впорядкованих знань – концептосфери. Пізнання світу неможливе без мови, у результаті чого виникає мовна картина світу, представлена у вигляді матеріального втілення концептуальних структур у мові. У статті представлені різні точки зору вчених відносно співвідношення понять мовної й концептуальної картин світу; досліджено проблему диференціації термінів «науковий концепт» та «наукове поняття».

Ключові слова: картина світу, концептуальна картина світу, мовна картина світу, наукова картина світу, науковий концепт.

Статья посвящена изучению понятий языковой и концептуальной картин мира, а также их разновидностей. Концептуальную картину мира формируют ментальные образования – концепты, которые продуцируют концептосферу народа. Концептуальная картина мира может быть представлена как когнитивная, так как она является результатом когнициии (познание) действительности и выступает в виде совокупности упорядоченных знаний. Познание мира невозможно без языка, в результате чего возникает языковая картина мира, представленная в виде материального воплощения концептуальных структур в языке. В статье представлены различные точки зрения ученых

относительно соотношения понятий языковой и концептуальной картин мира; исследовано проблему дифференциации терминов «научный концепт» и «научное понятие».

Ключевые слова: картина мира, концептуальная картина мира, научная картина мира, научный концепт, языковая картина мира.

The article is devoted to the study of linguistic and conceptual pictures of the world, as well as their varieties. Considerable attention is paid to scientific picture of the world and in particular, to scientific concept. The author of the article underlines that on the whole the notion «picture of the world» is defined as the generalized logical reflection of the world in people's minds in a certain stage of its development. The picture of the world is versatile; it includes the global image of the world that underlies in the human's worldview. Thus, the picture of the world is subdivided into artistic, scientific, religious, philosophical and other pictures of the world, which form the conceptual picture of the world in an aggregate. The conceptual picture of the world is formed by mental images – concepts which produce conceptual sphere of the nation. The conceptual picture of the world can be represented as cognitive, because it is the result of cognition of reality and acts as a scope of well-organized knowledge, in other words conceptosphere is a set of concepts of the nation. Cognition of the world is impossible without language; as a result there is linguistic picture of the world, represented as a material embodiment of conceptual structures in language, i.e. the linguistic world image in its verbal embodiment. Different scientific viewpoints in relation to correlation of the notions «linguistic» and «conceptual» pictures of the world are presented in the article; the notion «scientific picture of the world» as well as «scientific concept» as its component is considered. The problem of differentiation of terms «scientific concept» and «scientific notion» is studied, as this problem attracts interest of scientists. The author of the article proved that scientific picture of the world is the aggregate of scientific knowledges about the world in a certain stage of human

development. Scientific concept is a mental and linguistic phenomenon created in the process of cognitive activity of a professional in one or another sphere of scientific activity on the basis of his individual experience as well as the objectified in scientific works special invariant knowledge which is used by the professionals of certain sphere of science.

Key words: conceptual picture of the world, language picture of the world, picture of the world, scientific concept, scientific picture of the world.

У ХХ ст. поняття «картина світу» стало об'єктом дослідження в семіотиці, когнітивній лінгвістиці, неолінгвістиці. Цій проблемі присвячено праці відомих вітчизняних і зарубіжних науковців [5; 6; 8; 9; 11; 12; 17; 18]. Під картиною світу розуміють навколишнє середовище людини, матеріальну дійсність, яка проявляється в просторових та часових параметрах [9, с. 21]. Картина світу – це цілісний, глобальний образ світу, упорядкована сукупність знань про навколишню дійсність, що формується у свідомості людини в процесі її взаємодії з навколишнім середовищем. Формування картини світу у свідомості людини представлене концептуальною картиною та мовною картиною [9; 17]. Картина світу багатогранна, оскільки об'єднує уявлення людини про різні аспекти навколишньої дійсності. У ній виокремлюють художню, наукову, релігійну, філософську та інші, які в сукупності складають концептуальну картину світу. Останню формують ментальні утворення – концепти, що продукують концептосферу народу. Концептуальну картину світу можна схарактеризувати як когнітивну, оскільки вона є «результатом когніції (пізнання) дійсності та виступає у вигляді сукупності впорядкованих знань – концептосфери» [17, с. 4]. Мовна картина світу є результатом матеріального втілення в ній концептуальних структур, знаковим образом навколишньої дійсності. Поняття концептуальна картина світу ширше, ніж мовна картина, оскільки не всі концепти вербалізовані в мові.

Актуальність дослідження зумовлена проблемою співвідношення мовної й концептуальної картин світу, яка викликає дискусію серед науковців. Так, О. Кубрякова вважає, що концептуальна картина світу є основою для формування мовної картини: «картина світу – це те, як малює світ людина у своїй уяві, – феномен більш складний, ніж мовна картина світу, тобто та частина концептуального світу людини, що має «прив'язку» до мови та втілена в мовних формах» [12, с. 142]. В. Маслова, навпаки, висловлює думку, що «мовна картина передує концептуальній і формує її, тому що людина здатна розуміти світ і саму себе завдяки мові» [14, с. 46]. Різниця між мовною й концептуальною картинами світу безумовно існує: концептуальна картина світу – це сфера абстрактного, суб'єктивного, це світ ідей, понять, знань та розуміння навколишнього світу, а мовна картина світу – це вербальна репрезентація цих ідей, понять, знань про світ.

Метою статті є розкриття особливостей наукового концепту як складника концептуальної картини світу. Досягнення цієї мети вимагає вирішення конкретних завдань: 1) з'ясувати особливості мовної й концептуальної картин світу, а також їх різновидів; 2) дослідити проблему диференціації термінів «науковий концепт» і «наукове поняття».

Наукова картина світу – це «сукупність наукових знань про світ, напрацьованих усіма науками на сучасному етапі розвитку людського суспільства» [12, с. 9]. Вона характеризується стрімкою динамікою, оскільки знання про світ постійно збагачуються. Наукова картина світу вербалізована в мові науки, ядром якої є термінологія, тобто сукупністю термінів, співвіднесених із певною сферою наукової діяльності людини.

Традиційно вважають, що наукова мова універсальна, вільна від суб'єктивізму та специфіки тієї чи тієї мови, від національної культури, традицій чи менталітету нації, тобто наукова картина світу протиставлена мовній картині світу. Однак, деякі вчені вважають, що межа між науковою картиною світу й мовною досить розмита [20, с. 10; 11, с. 14].

Наукова картина світу має як спільні, так і відмінні риси з іншими картинами світу. Так, наукова картина світу відрізняється від художньої, оскільки в останній художні образи світу створені митцем на основі синтезу суб'єктивного й об'єктивного осягнення, а науковець сконцентрований виключно на об'єктивному. Наукова картина світу відрізняється від релігійної, яка більш консервативна: в основі існування наукової картини світу лежить експеримент, що дозволяє підтвердити достовірність тих чи тих тверджень, а в основі релігійної – віра в істинність тверджень. Сучасні дослідження наукової картини світу активізують питання співвідношення науки й культури. Зв'язок науки й культури відображений у понятті наукової традиції, культурній схемі накопичення, збереження та передачі наукового досвіду. Отже, наукова картина світу нерозривно пов'язана з національною, культурною картиною світу.

Існують різні термінології й бачення явища наукової картини світу:

1) «загальна / єдина / спільна наукова картина світу» – єдність еволюції Всесвіту й людини як істоти соціальної та біологічної;

2) «конкретно-наукова картина світу» («математична», «інформаційна», «соціологічна» тощо);

3) розмежування понять «загальна / спільна наукова картина світу» (елемент світобачення людини) й «конкретно-наукова картина світу» (принципи та положення окремої галузі знань);

4) «національна наукова картина світу» як синонім «наукова картина світу» [11, с. 8];

5) «наукова (концептуальна) картина світу» [5, с. 38];

6) «наукова теорія» – «пізнання світу, його аналіз, пояснення, конкретне знання про предмети, явища, процеси» [18, с. 3].

Одним із центральних термінів когнітивної лінгвістики є термін *концепт*. Концепти, або «кванти структурованого знання» [17, с. 21], існують не в мові, а в людській свідомості. У когнітивній лінгвістиці концепт трактують як «оперативну змістову одиницю пам'яті, ментального лексикону,

концептуальної системи й мови мозку (*lingua mentalis*), усієї картини світу, відображеної в людській психіці» [2, с. 91]. Концепт – «це *фрагмент інформації* в мисленні, який активується мовним знаком (починаючи від морфеми і закінчуючи текстом) або групою знаків» [7, с. 53]. Цей фрагмент інформації є не що інше як значення – мовне (узагальнене, сигніфікативне), мовленнєве (конкретне – референтне або денотативне), дискурсивне (пов'язане з учасниками комунікації) [Там само]. Відповідно до визначень М. Нікітіна [16] й О. Кубрякової [13], *значення* є концепт, схоплений знаком, або квант інформації, підведений під тіло знака. Положення про те, що «значення мовного вислову дорівнює концепту, який його позначає» [21, с. 2], є загальноновизнаним для більшості зарубіжних і вітчизняних шкіл когнітивної лінгвістики.

Проблема специфічності в науковій картині світу безпосередньо пов'язана з явищем наукового концепту, який ще мало досліджений лінгвістами. Вивчення наукового концепту ведеться в руслі дослідження його сутності, місця в науковому дискурсі тощо. За значенням терміна стоїть поняття, яке не може передати всього змісту концепта [17, с. 18; 4, с. 40]. Лінгвоконцептологічний підхід до вивчення галузевих термінологій вимагає впровадження в когнітивну термінологію терміна науковий концепт, який дещо відрізняється від концептів інших сфер людського буття. Відомий філософ і науковець С. Аскольдов-Алексеев також наголошує на тому, що концепти поділяються на художні (в мистецтві) та пізнавальні (в науці), підкреслюючи схематизм, поняттєву природу та логічну стабільність пізнавальних концептів [1, с. 267]. Під науковим концептом розуміють «самодостатній когнітивний образ, що формується в процесі фахової підготовки спеціаліста в тій чи тій галузі наукової діяльності як на основі його індивідуально-особистісного досвіду, так і об'єктивованого в наукових працях спеціального інваріантного знання, яким послуговуються фахівці певної галузі» [15, с. 166]. «Науковий концепт – це організоване певним чином на основі ключового термінопоняття системотворче або текстотворче упорядкування (фрагментом

якого в науковій картині світу обов'язково є ієрархія) взаємопов'язаних між собою інших наукових понять» [8, с. 126].

Вимагає з'ясування й питання диференціації власне *наукового концепту* та *наукового поняття*. Зміст *наукового поняття* є об'єктивним відображенням головних ознак предметів, а його обсяг – це відображення у свідомості людини сукупності предметів, кожен із яких має ознаки, зафіксовані в *понятті* [10, с. 237]; зміст *наукового концепту* є водночас і об'єктивним, і суб'єктивним відображенням як суттєвих, так і несуттєвих ознак об'єктів пізнання, а його обсяг може збільшуватися за рахунок розмивання змісту [8, с. 138]. *Поняття* «конструюються» професійною спільнотою на основі домовленості, об'єктивності, однозначності, щоб мати «спільну мову», а *концепти* «реконструюються» із певним ступенем «(не)впевненості», оскільки вони існують поза межами домовленості і є одиницями суб'єктивної людської свідомості, реалізовані в конкретному мисленнєвому акті [6, с. 44]. Проте *науковий концепт* і *наукове поняття* можуть мати спільний референт, а на мовному рівні бути представленими одним і тим самим терміном-вербалізатором. Погоджуючись із думкою В. Іващенко, вважаємо, що не кожне наукове поняття може бути незмінною, універсальною істиною, проте кожне поняття може стати «епіцентром / домінантою ціннісно-сміслової організації наукового простору термінолекту» залежно від контексту, ситуації чи мети наукової розвідки [8, с. 125]. Отже, *наукове поняття* стає *науковим концептом*, якщо воно є базовим, основним поняттям терміносистеми, наукового тексту, наукового дослідження тощо. *Наукове поняття* виражене в конкретній дефініції, а *науковий концепт* – в її осмисленні й розумінні. Наукове поняття – це «згортання реального об'єкта пізнання, його властивостей в наукову ідею, що відображається у визначенні (дефініції) цього поняття шляхом перелічування суттєвих ознак такого об'єкта», а науковий концепт – це навпаки «розгортання термінопоняття, що лежить в його основі, в ієрархію / таксономію понять, а отже, наукову теорію <...> за інтегральними та диференційними ознаками, моделюючи в

класифікаційний спосіб своєрідні мінікартинки / макрокартини (моделі) світу» [8, с.127].

Деякі науковці ототожнюють поняття *науковий концепт* і *наукове поняття* [19]. Інші вважають *наукове поняття* компонентом структури *наукового концепту* [3].

Структура наукового концепту включає ядро, приядерну зону, периферію, яка відображає додаткові когнітивні ознаки та складає його обсяг. Однак спеціальних досліджень структури власне наукового концепту у вітчизняній когнітивістиці немає.

Отже, концептуалізація в науковій картині світу – процес співвіднесення стереотипного й індивідуального, об'єктивного й суб'єктивного, раціонального й ірраціонального, де стереотипне, об'єктивне, раціональне відображене у структурній організації наукового поняття, а індивідуальне, суб'єктивне, ірраціональне переважає в організації ментальної структури наукового концепту. Наукова картина світу – це сукупність наукових знань про світ, напрацьованих науками на сучасному етапі розвитку людського суспільства. Науковий концепт – це мовно-ментальне утворення, сформоване в процесі когнітивної діяльності спеціаліста в тій чи тій галузі наукової діяльності як на основі його індивідуально-особистісного досвіду, так і об'єктивованого в наукових працях спеціального інваріантного знання, яким послуговуються фахівці певної галузі.

Перспективний напрямок досліджень вбачаємо у вивченні конкретних наукових картин світу та їх основних концептів.

Бібліографічні посилання

1. Аскольдов С. А. Концепт и слово // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология / под ред. В. П. Нерознака. – М. : Academia. – 1997. – С. 267–279.
2. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М. : Сов. энциклопедия, 1969. – 608 с.
3. Бандурка О. М. Курс логіки : підруч. / О. М. Бандурка, О. В. Тягло. – К. : Літера ЛТД, 2002. – С. 45–47.
4. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика : курс лекций по англ. филол. / Н. Н. Болдырев. – Тамбов : Изд-во ТГУ имени Г. Р. Державина, 2001. – 123 с.

5. Голубовская И. А. Этнические особенности языковых картин мира / И. А. Голубовская. – К.: Киевский национальный университет имени Т. Г. Шевченка, 2002. – С. 38.
6. Демьянков В. З. Понятие и концепт в художественной литературе и в научном языке / В. З. Демьянков // Вопросы филологии. – 2001. – № 1. – С. 44–46.
7. Жаботинская С. А. Имя как текст: концептуальная сеть лексического значения (анализ имени эмоции) / С. А. Жаботинская // Cognition, communication, discourse. International On-line journal – Когниция, коммуникация, дискурс. Международный электронный сборник научных трудов. Харьковский национальный университет имени В. Каразина. – 2013. – № 6. – С. 47–76.
8. Іващенко В. Л. Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології) : [монографія] / В. Л. Іващенко. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2006. – 328 с.
9. Колшанский Г. В. Объективная картина мира в познании и языке / отв. ред. А. М. Шахнарович. – М.: Наука, 1990. – 103 с.
10. Кондаков Н. И. Введение в логику / Н. И. Кондаков. – М.: Наука, 1967. – 467 с.
11. Корнилов О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов / О. А. Корнилов. – М.: КДУ, 2011. – 350 с.
12. Кубрякова Е. С. Роль словообразования в формировании языковой картины мира // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира / Е. С. Кубрякова. – М., 1988. – С. 141–172.
13. Кубрякова Е. С. Язык и знание: на пути получения знаний о языке : части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в осознании мира : [монографія] / Е. С. Кубрякова. – М.: Язык славянской культуры, 2004. – 555 с.

14. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика : учеб. пособ. / В. А. Маслова. – 2-е изд. – Минск : Тетра Системс, 2005. – 256 с.
15. Науменко Л. П. Сучасний англомовний бізнес-дискурс в комунікативно-прагматичному та концептуальному висвітленні : [монографія] / Л. П. Науменко. – К. : Логос, 2008. – 360 с.
16. Никитин М. В. Развернутые тезисы о концептах / М. В. Никитин // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2004. – № 1. – С. 53–64.
17. Попова З. Д. Язык и национальная картина мира / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж : Истоки, 2003. – 59 с.
18. Соколовская Ж. П. «Картина мира» в значениях слов / Ж. П. Соколовская. – Симферополь : Таврия, 1993. – 232 с.
19. Степанов А. И. Число и культура. Рациональное бессознательное в языке, литературе, науке, современной политике, философии, истории / А. И. Степанов. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 832 с.
20. Яковлева Е. С. Фрагменты русской языковой картины мира (модели пространства, времени, восприятия) / Е. С. Яковлева. – М. : Гнозис, 1994. – 344 с.
21. Clausner T. C. Domains and Image Schemas / T. C. Clausner, W. Croft // Cognitive Linguistics. – 1999. – Vol. 10, № 1. – P. 1–31.

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ У ДОСЛІДЖЕННІ МОВИ

УДК [39:008]:81'373.7

И. А. Волошкина
Российская Федерация, Белгород

РЕАЛИЗАЦИЯ ЭТНОКУЛЬТУРНОГО МИРООСОЗНАНИЯ В ПРОСТРАНСТВЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОЙ СЕМАНТИКИ (на материале русского и французского языков)

Объективирование этнокультурного осознания познаваемого мира сквозь призму фразеологии связано с выявлением этнолингвокультурного кода. В статье определяется этнолингвокультурный код, который манифестирует наиболее значимые для народа морально-нравственные, социокультурные ценности. Он обнаруживается не только на уровне компонентного состава фразем, но и на смысловом уровне всего фраземного знака.

Анализируются процессы, лежащие в основе формирования этнолингвокультурного кода, раскрывается его роль в моделировании фразеологической семантики, отражающей в наивной картине мира его этнокультурное осознание.

Ключевые слова: имя-символ, интериоризация, наивная картина мира, семиотизация, фраземный знак, фразеологическая семантика, фразеологический образ, этнолингвокультурный код, этноязыковая картина мира.

Об'єктивізація етнокультурного усвідомлення пізнавального світу крізь призму фразеології пов'язане з виявленням етнолінгвокультурного коду. У статті визначено поняття етнолінгвокультурного коду, який маніфестує найбільш значущі для народу морально-етичні, соціокультурні цінності. Він виявляється не тільки на рівні компонентного складу фразем, але й на смисловому рівні всього фраземного знака.

Проаналізовано процеси, які є основою формування, етнолінгвокультурного коду, з'ясовано його роль у моделюванні фразеологічної семантики, що відбиває в наївній картині світу етнокультурне усвідомлення.

Ключові слова: етнолінгвокультурний код, етномовна картина світу, ім'я-символ, інтеріоризація, наївна картина світу, семіотизація, фраземний знак, фразеологічна семантика, фразеологічний образ.

The author of the article researches how the ethnocultural understanding of the world is objectified in the phraseological semantic space. The realization of the ethnocultural understanding of the extralinguistic reality is connected with the ethnolinguocultural code, on which the formation of the phraseological semantics is based, which has its own role in the modelling of phraseological semantics by means of its original processes.

The recent research showed that there is a growing interest of linguists, cognitologists, psycholinguists and ethnolinguists to the problem of language, culture and ethnic consciousness. It is due to intensification of awareness of human existence in the world system of specific ethnic cultural features, such as national mentality, language, ideas, values.

As a result it has been found out the chain of components that determine the ethnic and cultural identity, given to the language, such as: (1) the unique set of accumulated knowledge about extralinguistic reality in the process of cognitive activity of the ethnic group as a whole, (2) a method for projecting features of the worldview of a certain ethnic group, (3) the codec information of the people about different spheres of life – physical, social, spiritual.

It has been proved that language phrasebook fund is valuable source of information about the culture and mentality of people. Phraseological units (PU) (idioms phrase comparison, paroimias) are informative symbolic means of ethnocultural interpretation of the known fragment of reality, ethnolinguocultural signs in structural and semantic models which record information obtained in the course of an ethnic group subject-practical comprehension of

extralinguistic reality, formed in the national consciousness as a result of development of the world mental structures that contain established linguistic and psychic communication within the linguistic sign, and outside it, reflected in the meaning of a linguistic unit and semantic organization of propositions.

The study showed a significant role of ethnolinguocultural code and its constituent namely elements-characters in the objectification of ethnolinguocultural awareness of the world. Ethnolinguocultural code manifests moral, ethical and socio-cultural values. Semantic content of ethnolinguocultural code of symbols is due to the understanding of reality by a certain ethnic group. As a part of the phraseological unit, code elements not only contribute their meanings in phraseological semantics, but also expand their scope of meaning, thereby deepening the understanding of the reality awareness making refinements in the mental range of the world vision by a certain nation.

Key words: ethnolinguistic picture of the world, ethnolinguocultural code, internalization, naive picture of the world, name-symbol, semiotization, phrase sign, phraseological semantics, phraseology image.

В настоящее время все более возрастает интерес лингвистов-когнитологов, психолингвистов, лингвокультурологов, этнолингвистов к проблеме взаимосвязи языка, культуры и этнического сознания. Он обусловлен активизацией осознания человеком существования в мире системы специфических этнических культурных особенностей, таких как национальные менталитет, язык, идеи, ценности.

Важная роль в цепи компонентов, определяющих этнокультурное своеобразие, отводится языку, как:

1) уникальному аккумулятору накопленных знаний об экстралингвистической действительности в процессе когнитивной деятельности этноса в целом;

2) способу проецирования особенностей мировидения конкретного этноса;

3) кодеку¹ информации народа о различных сферах его жизнедеятельности – материальной, социальной, духовной.

Исследования национально-культурной неповторимости, отраженной в языке того или иного народа, способствуют не только углублению всестороннего познания «духа народа», заключенного в его языке [4], но и сохранению этнических культур, расширению межэтнических контактов, содействующих укреплению взаимопонимания, а также духовному обогащению народов.

Ценным источником сведений о культуре и менталитете народа признан фразеологический фонд языка. Фразеологические единицы (ФЕ) (идиомы, фразеосравнения, паремии) представляют собой информативные знаковые средства этнокультурной интерпретации познаваемого фрагмента действительности, этнолингвокультурные знаки, в структурно-семантической модели которых фиксируется информация, полученная этносом в процессе предметно-практического постижения разными способами внеязыковой действительности и затем осмысленная им. Сформированные в национальном сознании в результате освоения мира ментальные структуры, содержащие установившиеся лингвистические и психические связи внутри языкового знака и вне его, находят свое выражение как в значении языковой единицы, так и в смысловой организации пропозиции при её участии.

Субъективные образы окружающей человека действительности подвергаются косвенно-производной семиотизации, объективируя продукты метафорического осмысления реального мира в виде языковых знаков, семантика которых не выступает зеркальным отражением реальности, но творчески её интерпретирует и после такой герменевтической обработки вводит в уже сложившуюся систему мировосприятия [8, с. 21].

¹ Понятие «кодек», заимствованное из языка программирования, означает преобразователь данных или сигнала, включает диадку «кодер – декодер». Кодек может как кодировать поток / сигнал (часто для передачи, хранения или шифрования), так и раскодировать – для просмотра или изменения в формате, более подходящем для этих операций.

В результате этих когнитивных мыслительных операций «глобальный образ мира усилиями лингвокреативной деятельности всего этнокультурного сообщества превращается в этноязыковую картину мира, поскольку, во-первых, разные этносы используют разные фразеологические средства интериоризации и семиотизации открытого для себя (познанного) мира; во-вторых, у каждого из них уже имелась ранее сложившийся концептуальный образ мира» [2, с. 9].

В огромном фразеологическом конгломерате выделяется пласт этнофразем, которые, по словам профессора В. Коваля, представляют собой фразеологизмы, генетически связанные со сферой народной духовной культуры, обладающие способностью концептуализировать обыденное сознание и создавать структуры [5, с. 29], «в которых в образно-символьной форме кодируются <...> нравственно-этические, моральные нормы и стереотипы» [3, с. 142]. В этнофразеологии представлены важнейшие фрагменты традиционного мировоззрения народа [5, с. 32].

Процесс экспликации этнокультурной информации, многообразия окружающего нас мира во фразеологии представляет собой сложный процесс моделирования образных единиц. Он отражает специфику ассоциативного преломления в коллективном сознании ценностных для конкретного народа установок. При этом этническое миропонимание выступает как хранилище культурного опыта, воплощенного в лингвокультурных кодах, а фразеология – аккумулятором этого опыта в языке [4, с. 4].

Обращаясь к рассмотрению этнолингвокультурного кода, следует вспомнить, что в семиотике понятие «код» в его широком смысле означает совокупность сигналов, знаковую систему и систему определённых правил, при помощи которой информация может быть представлена (закодирована) в виде набора символов для её передачи, обработки и хранения. Кодирование информации – переход от одной формы представления информации к более удобной для хранения, передачи и обработки, это механизм порождения смысла

сообщения. В речемыслительной деятельности процесс кодирования, согласно гипотезе двойного кодирования канадского психолога А. Пайвио, обусловлен работой двух взаимодействующих систем памяти: образно / невербальной и вербальной. В соответствии с выдвинутой теорией единицами кодирования являются логогены – элементы модели распознавания слов, накапливающие информацию, приходящую из разных источников – модальных (слуховой и зрительный анализ слова) и когнитивных (контекст, частотность и количество повторений слова), и имагены, кодирующие модально-специфическую информацию о невербальном, перцептивном и сенсорно-моторном опыте [9]. Таким образом, процесс репрезентации информации опосредован сенсорным входом и вербальным выходом переработанной информации. Соответственно, в основе процесса декодирования лежит синергия довербальной и вербальной систем. Согласно мнению Н. Алефиренко, в процесс двойного кодирования «включаются механизмы избирательного внимания <...>, благодаря которому запоминаются наиболее значимые для человека признаки и свойства познаваемого объекта» [1, с. 79–80].

Этнолингвокультурный код представляет собой вербализованную систему концептуальных структур и связей между ними, репрезентирующих национально-культурные смыслы. Этнолингвокультурный код является маркером этнического мировосприятия и мироосознания, поскольку он детерминирован национальным менталитетом, в котором воплощена совокупность когнитивных стереотипов сознания этноса. Национально-культурные смыслы выступают «логическим коррелятом» ментальных структур в этническом преломлении. «Порождение смысла представляет собой развертывание экспликации сфокусированных в концепте качественных признаков предмета» [1, с. 125].

Особая роль в процессе репрезентации этнолингвокультурного кода, оязыковления символов отводится фразеологизмам. Ввиду способности к двойному кодированию информации фразеологизмы выступают в качестве элементов

фразеокода, который определяется как система знаков и правил их соединения, позволяющая генерировать и понимать значение фразем. Наличие образности фраземы предполагает воплощение в ней этнолингвокультурного кода. Этнолингвокультурный код во фразеологическом фонде представлен системой символов, в которых сосредоточены культурно значимые для определенного народа смыслы, т. е. они «передают культурную идею с присущим ей ценностным содержанием» [7, с. 27]. Напр., символически обладают такие факты культуры, как обряды, ритуалы, приметы, суеверия, география, природа, история, быт народа, народная кухня, национальные игры, имена собственные. Имя-символ, включенный в состав фраземы в качестве её компонента, «инкорпорирует свои смыслы во фразеологическую семантику» [6, с. 28], напр., в ФЕ *лаптем щи хлебать* 'жить в нищете и невежестве' представлены бытовой и пищевой символы русской лингвокультуры: *лапоть* символизирует бедность и простоту, *щи* – жидкое первое блюдо – символизирует сложность, витиеватость и разнообразие, *хлебать* – есть или пить жидкую пищу, их смысловая совокупность свидетельствует об ограниченности и недалекости человека, в то время как во фраземе *не лаптем щи хлебать* закодирована находчивость, сметливость, сообразительность; французская ФЕ *avoir maille à partir avec qn* 'не ладить с кем-л.' вербализует исторические знания о быте народа, фразеолекса *maille* соотносится с французским денежным кодом, это старинная мелкая монета из низкопробного серебра, любые попытки её разделить приводили к ссорам, смысловое объединение компонентов фразеологизма символизирует ссору, вражду, раздор.

В основе формирования значения ФЕ лежит проецирование образа, созданного на основе значения исходного словосочетания, посредством вычерпанного из него содержания, которое соотносится с интенцией говорящего, заданной в момент некоторого когнитивного состояния сознания. Таким образом, формирование значения фразеологизма представляет собой не чисто семантический процесс, а способ видения мира

через языковые образы. Фразеологический образ, непосредственно отражаясь в значении ФЕ, способствует структурированию фрагментов национальной языковой картины мира, связанной с образным восприятием предметов, явлений окружающей действительности, что находит реализацию в актуальном значении фразеологизмов.

Под фразеологическим образом понимается проецирование образа ситуации предметного мира, означенной исходным словосочетанием, происходящее посредством метафорического или метонимического кодирования информации в последнем с учетом этнокультурного миропонимания. Напр., во фразеологизмах со значением «хитрость» – рус. *Аноху строить, Ваньку валять, строить из себя Ивана*, фр. *faire son petit Saint-Jean* (букв. – строить из себя маленького св. Жана) ‘разыгрывать из себя наивного дурачка’, *Jean de Paris* ‘переодетый принц’ метафорически переосмысленные языковым сознанием атомарные факты реальной действительности под воздействием смыслового содержания символов культуры – имен собственных рус. *Аноха, Ванька, Иван* наряду с именами *Ерёма, Максим, Митька, Фома, Фока* и др., фр. *Jean, Jacques* – приобретают значения, связанные с национальным представлением о лукавстве, нечистоплотности. В обозначенных именах закодирована отрицательная социальная оценка, они стали символом глупости, неотесанности, невоспитанности.

Ассоциативные связи образа с элементами реального мира позволяют «высвечивать» синкретическую совокупность кодов, сформированных в сознании этноса, с фрагментами целостной картины мира. Напр., анализ языкового материала показал, что соматический код, вербализованный лексемами рус. *язык, рот*, фр. *langue, bec, bouche*, запечатлевшими образы органов речи, конструирует фрагмент «Речь» в сознании русских и французов: фр. *avalier sa langue; calfeutrer sa bouche; avoir le bec gelé; avoir un boeuf sur la langue; demeurer le bec cousu; rester bouche close*; рус. *проглотить язык; законопатить рот; держать язык на привязи; держи свой рот закрытым, а уши открытыми*.

Этнолингвокультурный код обнаруживается не только на уровне компонентного состава фразем, но и на смысловом уровне всего фраземного знака. Смысловый объем может расширяться вследствие увеличения количества признаков кода под воздействием интеракции с другими подтипами этнолингвокультурного кода. Напр., в смысловом субстрате соматического символа рус. *язык*, фр. *langue* появляются признаки других этнолингвокультурных кодов: «Пища» в ФЕ рус. *язык проглотить* ‘очень вкусно’; *попробовать на язык*; фр. *avoir soif à avaler sa langue* ‘страдать от жажды’, «Труд» в ФЕ рус. *высунув язык* ‘усердно’, фр. *tirer la langue* ‘надирать язык’. Следует отметить дилатацию смыслового пространства символов благодаря высвечиванию смыслового признака кода «Чувства» в ФЕ рус. *показать язык* ‘выразить презрение’, «Существование» в ФЕ *как / словно / будто / точно корова языком слизала (слизнула)* – ‘о быстро и бесследно исчезнувшем, будто совсем не было’, во французском миропонимании кода «Состояние» в ФЕ *ennieux à avaler sa langue* ‘смертельно скучный’.

Проведенное исследование показало немаловажную роль этнолингвокультурного кода и составляющих его элементов-символов в объективировании этнолингвокультурного осознания мира. Этнолингвокультурный код манифестирует наиболее значимые для народа морально-нравственные, социокультурные ценности. Смысловое наполнение символов этнолингвокультурного кода обусловлено пониманием действительности конкретным этносом. Входя в состав фразеологизма, кодовые элементы не только вносят свои смыслы во фразеологическую семантику, но и расширяют свой смысловый объем, тем самым углубляя понимание осознания этносом реальной данности и внося уточнения в спектр ментального видения мира конкретным народом.

Библиографические ссылки

1. Алефиренко Н. Ф. «Живое» слово : проблемы функциональной лексикологии / Н. Ф. Алефиренко. – М. : Флинта : Наука, 2009. – 344 с.

2. Алефиренко Н. Ф. Фразеология и культура: поиск категориально-понятийных оснований / Н. Ф. Алефиренко // Когнитивные факторы взаимодействия фразеологии со смежными дисциплинами: сб. науч. тр. по итогам III Междунар. науч. конф. (Белгород, 19–21 марта 2013 г.) / отв. ред. проф. Н. Ф. Алефиренко. – Белгород: ИД «Белгород» НИУ «БелГУ», 2013. – С. 8–13.
3. Буянова Л. Ю. Русская фразеология как ментально-оценочная система и культурный код познания / Л. Ю. Буянова // Фразеология, познание и культура: сборник докладов 2-й Междунар. науч. конф. (Белгород, 7–9 сентября 2010 года) в 2 т. / отв. ред. проф. Н. Ф. Алефиренко. – Белгород: Изд-во БелГУ, 2010. – Т. 1. Фразеология и познание. – С. 142–146.
4. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / В. фон Гумбольдт. – М.: Прогресс, 1984. – 400 с.
5. Коваль В. И. Языковая картина мира и её отражение в славянской этнофразеологии / В. И. Коваль // Славянская фразеология в синхронии и диахронии: сб. науч. статей. – Вып. I. – М-во образования РБ, Гомельский гос. ун-т им. Ф. Скорины / отв. ред.: В. И. Коваль. – Гомель: ГГУ им. Ф. Скорины, 2011. – С. 29–32.
6. Ковшова М. Л. О символах и квазисимволах в семантике фразеологизмов / М. Л. Ковшова // Вестник ВГУ. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2009. – № 1. – С. 27–31.
7. Масаева И. А. Специфика репрезентации этнического миропонимания во фразеологии: на материале кабардино-черкесского, русского, английского языков: автореф. дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.19 «Теория языка» / И. А. Масаева. – Нальчик, 2013. – 21 с.
8. Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / [Б. А. Серебренников, Е. С. Кубрякова, В. И. Постовалова и др.]; отв. ред. Б. А. Серебренников; АН СССР, Ин-т языкознания. – М.: Наука, 1988. – 273 с.
9. Paivio A. Mental representations: A dual coding approach/ A. Paivio. – Oxford, England: Oxford University Press. – 1986.

УДК 316.347(=512.162)

Р. М. Гаджи

Азербайджанская Республика, Баку

ЯЗЫКОВЫЕ И КУЛЬТУРНЫЕ ЦЕННОСТИ ЭТНИЧЕСКИХ ГРУПП В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

В статье рассмотрены характерные особенности языковой политики Азербайджанской Республики. Определяются и анализируются способы, способствующие сохранению и развитию языков этнических меньшинств: обеспечение выпуска учебной и художественной литературы, организация телерадиопрограмм, составление словарей, подготовка учебников на языках национальных меньшинств, малочисленных народов и этнических групп. Подчеркивается, что сосуществование в едином обществе множества языков является закономерностью для азербайджанского народа.

Ключевые слова: Азербайджанская Республика, Конституционные законы, культурное наследие, культурные центры, малочисленные народы и этнические группы, международные организации, мультиязычная среда, организация мероприятий, развитие и сохранение языков, языковая политика.

У статті розглянуто характерні особливості мовної політики Азербайджанської Республіки. Визначено й проаналізовано способи, які сприяють збереженню та розвитку мов етнічних меншин: забезпечення випуску навчальної й художньої літератури, організація телерадіопрограм, укладання словників, підготовка підручників мовами національних меншин, малочислених народів та етнічних груп. Наголошено, що співіснування в суспільстві багатьох мов є закономірністю для азербайджанського народу.

Ключові слова: Азербайджанська Республіка, багатомовне середовище, Конституційні закони, культурна спадщина,

культурні центри, міжнародні організації, мовна політика, нечисленні народи й етнічні групи, організація заходів, розвиток і збереження мов.

The article deals with characteristic features of the language policy of the Republic of Azerbaijan. Also the article speaks about the languages, which coexist with the official language on the territory of Azerbaijan. In any country language acts as an indicator of cultural heritage and mentality of each citizen. That's why each person regardless of his/her ethnic and religious background has the right to speak his/her language in private and public life without intervention or discrimination of any form. The article also gives information on steps, which are taken by the government to preserve and develop the languages of ethnic minorities and ethnic groups. The steps are: ensuring release of educational and fiction literature, the organization of news programs, compilation of dictionaries, preparation of textbooks in languages of ethnic minorities and ethnic groups. The article also gives information on cultural centres which represent cultures and languages of ethnic groups and national minorities in Azerbaijan. The article also discloses distinctions between the terms «linguistic variety», «multilingualism» and «plural lingualism» which are often used as synonyms. This article shows that a linguistic variety, i. e. coexistence of a set of languages in uniform society is regularity for the Azerbaijani people. The author of article also emphasizes a crucial role of the Constitution in association of all citizens under a uniform banner, ensuring safety of the multilingual, multinational and multicultural environment in the country. The Azerbaijani state tries to provide development and preservation of languages of ethnic groups and ethnic minorities at the financial level too. Concluding the article, the author states that careful attitude to own cultural heritage and perception of valuable elements of others through dialogue of cultures are closely connected not only with the cultural, but also social sphere of life of society.

Key words: Constitution laws, cultural centers, cultural heritage, development and preservation of languages, international organizations, language policy, multilingual environment, national

minorities and ethnic groups, organization of events, the Republic of Azerbaijan.

Язык как социальное явление есть средством накопления, хранения и передачи знаний. Общество и происходящие в нем экономические, социальные и культурные изменения влияют на различные уровни языка.

Язык каждого народа обусловлен его менталитетом и историей. В данном случае он выступает в качестве показателя культурного наследия, которым обладает определенная страна. Именно поэтому ко всем языкам стоит относиться бережно, а также ценить и уважать их.

В «Декларации о правах лиц, принадлежащих к национальным или этническим, религиозным и языковым меньшинствам», в частности, говорится: «Лица, принадлежащие к национальным или этническим, религиозным и языковым меньшинствам, имеют право пользоваться достоинствами своей культуры, исповедовать свою религию и отправлять религиозные обряды, а также использовать свой язык в частной жизни и публично, свободно и без вмешательства или дискриминации в какой бы то ни было форме» [2].

Данная статья посвящена анализу лингвистического разнообразия в Азербайджане и выделению ее характерных черт.

Находящийся на стыке цивилизаций, Азербайджан всегда являлся территорией, где гармонично сосуществовали вместе составляющие единое целое культуры и дополняющие друг друга, иначе говоря, где утвердилась особая, одна из наиболее успешных в мире моделей мультикультурализма. На территории Азербайджанской Республики сосуществует множество национальных культур и культур этнических меньшинств, и все они развиваются и выполняют определенные функции.

Таким образом, лингвистическое разнообразие, т. е. сосуществование в едином обществе множества языков является закономерностью для нашего общества.

Очень часто термин «лингвистическое разнообразие» употребляется как синоним терминов «мультилингвизм», «плюролингвизм». В значении этих терминов есть

определенные различия, и они не могут использоваться как синонимы. Термин «*мультилингвизм*» употребляется, когда речь идет только о многоязычном городе или многоязычной стране (т. е. применимо к определенной общественной группе в целом), а «*плюрилингвизм*» – по отношению к индивидуальной языковой характеристике личности [7, с. 8].

В данной статье для характеристики языковых особенностей и языковой ситуации в Азербайджанской Республике считаем целесообразным применить термин «лингвистическое разнообразие».

Азербайджан стремится к интенсификации диалога культур, сохранению культурного наследия и распространению культурных ценностей. Именно на эту ценность опирался общенациональный лидер Гейдар Алиев, разрабатывая концепцию азербайджанства. По его мнению, «живущие на нашей территории азербайджанцы, лезгины, аварцы, курды, талыши, удины, кумыки, и все другие тоже – все вместе являются азербайджанцами» [1, с. 321].

Несмотря на существование такого лингвистического разнообразия, различным этносам на территории Азербайджана удалось сохранить и развивать свой язык на протяжении многих лет. Подтверждением тому, что азербайджанский народ глубоко ценит этническое, культурное и языковое разнообразие является тот факт, что мультикультурализм был возведен в ранг государственной политики и является образом жизни этого народа.

Языковая политика Азербайджанской Республики включает в себя глубокое изучение существующих языков на своей территории, выработку стратегии их сохранения и определение путей их развития. На самом деле, языковая политика, проводившаяся с тех пор, как Азербайджан вернул себе независимость, была направлена на изучение существующих языков на территории Азербайджанской Республики местными и зарубежными учеными, также были предприняты попытки их фиксации, составления словарей, подготовка учебников для преподавания и самостоятельного изучения данных языков.

Так, в 2002 г. Летняя Лингвистическая Школа США провела исследование языков этносов, проживающих на территории Азербайджана, и результаты были опубликованы в 2-х томах под редакцией Джона Клифтона. Несколько лет проводится изучение хыналыгского языка при поддержке немецкого Фонда Volskwagen и американского Национального Научного Фонда.

Как указывал Д. Клифтон, после распада СССР многие языки этнических групп и малочисленных народов были зачислены в «Красную Книгу» ЮНЕСКО как редчайшие языки, находящиеся под риском исчезновения. Однако, по сравнению со многими постсоветскими странами, малочисленные народы и этнические группы этой страны смогли сохранить свои языки и находились под меньшим риском [5, с. 199].

Рассмотрим причины данного явления. В первую очередь, даже в советское время политика «русификации» не была распространена в Азербайджане в широком масштабе. Несмотря на то, что в Конституциях от 1921 г. и 1937 г. не указывалось ничего относительно языка, но в Конституции от 1956 г. было указано, что государственным языком АССР является азербайджанский язык, что обеспечило сохранение и развитие азербайджанского языка, что способствовало развитию и сохранению не только азербайджанского, но и других языков.

Второй причиной является тот факт, что после восстановления своей независимости Азербайджан начал проводить языковую политику. В постсоветское время наша страна также начала проводить политику усиления статуса государственного языка и тем самым дала начало преподаванию языков этнических групп и малочисленных народов в местах их компактного проживания. К тому же была сформулирована система письма для нескольких языков, были подготовлены проекты составления алфавитов и опубликованы и выпущены учебники.

В рамках государственной политики Азербайджанской Республики по сохранению языковой самобытности национальных меньшинств, малочисленных народов и этнических групп осуществлялись и до сих пор осуществляются следующие мероприятия:

- подготовка и осуществление мероприятий по изучению языка и литературы национальных меньшинств, малочисленных народов и этнических групп по программе средней школы на территории компактного проживания их представителей;

- обеспечение выпуска учебной и художественной литературы на языках национальных меньшинств, малочисленных народов и этнических групп;

- организация телерадиопрограмм на языке национальных меньшинств, малочисленных народов и этнических групп, проживающих в Азербайджане.

В Азербайджане функционируют культурные центры, которые представляют культуру и языки малочисленных народов и этнических групп: курдский культурный центр «Ронаи», славянский культурный центр, общество турков-месхетинцев «Ветен», талышская ассоциация «Авеста», татарские культурные сообщества «Тургантел» и «Яшлыг», удинский культурный центр «Ораин», культурный центр «Будуг» и т. д. В Гахе и Гусарах функционирует Лезгинский Государственный Театр.

Третьей причиной является тесное сотрудничество с международными организациями в рамках развития культур и языков этнических групп и малочисленных народов.

В период независимости Азербайджана уделялось внимание изменениям в системе образования и языковой политике применительно к национальным меньшинствам. В 1992 г. был издан указ президента Азербайджана «О защите прав и свобод, государственной поддержке развития языка и культуры национальных меньшинств, малочисленных народов и этнических групп, проживающих в Азербайджанской Республике». Сразу после этого были заложены основы преподавания языков национальных меньшинств и первые телерадиопрограммы на этих языках. К тому же, в Азербайджане были разработаны и изданы учебные программы для начальной школы по преподаванию таких языков, как лезгинский, талышский, курдский, татский, удинский и т. д.

Таким образом, к 1996 г. были изданы первые алфавиты на талышском, курдском, удинском, цахурском, татском и

лезгинском языках. Помимо этого, были также напечатаны учебники «Родная речь» с текстовыми материалами на курдском удинском, лезгинском талышском и татском языках.

Согласно государственной политике в этом направлении, в 2003 г. приказом Министерства образования Азербайджана были утверждены учебные программы для 1–4 классов средней школы по курдскому талышскому, татскому, лезгинскому, цахурскому, аварскому, хиналугскому и удинскому языкам.

Согласно инструкции Министерства образования, программа лезгинского, аварского и цахурского языков включает следующее количество часов родного языка: предварительный класс – 2 часа в неделю; 1-й класс – образование только на государственном языке; 2-й класс – 2 часа в неделю; 3-й класс – 1 час в неделю; 4-й класс – 1 час в неделю. В Гусарском районе лезгинский язык как предмет изучается все 11 классов. С 1992 г. в Баку начали издаваться газеты на талышском языке («Толыше садо»), курдском («Дянге корд») и лезгинском («Самура») языках.

Объем ежемесячных передач на языках национальных меньшинств, на Азербайджанском государственном радио, составляет в среднем: на талышском, курдском и лезгинском языках – 1 час 20 мин., на грузинском – 2 часа 40 мин.; в Балакенском районе местное радио вещает периодически на аварском, в Хачмазском – на лезгинском и татском языках.

Государство защищает право отдельного человека не владеть языком большинства. В Азербайджанской Республике во время судебных процессов гражданин имеет право выступать на родном языке, при необходимости закон предусматривает участие переводчика.

Языковая политика, стремящаяся расширить сферы использования определенного языка, предполагает значительное финансовое обеспечение. Азербайджанское государство старается обеспечить на финансовом уровне развитие и сохранение языков этнических групп и малочисленных народов.

Хоть языки этнических меньшинств и попали в «Красную Книгу» ЮНЕСКО, но это не значит, что они находятся под угрозой исчезновения. На самом деле, причина в том, что мало

людей говорит на этих языках и только по этой причине они попали в «Красную Книгу».

Перед вступлением в Совет Европы Азербайджан подписал, а через десять дней ратифицировал «Рамочную Конвенцию о защите национальных меньшинств», а 21 декабря 2001 г. Азербайджан подписал «Европейскую Хартию о региональных языках или языках меньшинств» и потому должен уделять языковой политике гораздо больше внимания, в том числе и по улучшению ситуации с преподаванием на языках национальных меньшинств.

В своей речи на Форуме Молодежи Гейдар Алиев отметил, что Азербайджан является многонациональной страной и каждый народ, этническая группа имеет право свободного общения не своим языке. Слова «Язык связан с литературой, культурой, духовностью, без них нет и патриотизма» одни из важных в языковой политике, проведенной Гейдаром Алиевым [1, с. 321].

Языковая политика, основные составляющие которой закреплены в Конституции Азербайджанской Республики (статьи 21, 25, 45 и др.), обеспечила сохранность многоязыковой, многонациональной, многокультурной среды в стране, сыграла решающую роль в объединении всех граждан под единым знаменем:

Статья 21. Государственный язык

II. Азербайджанская Республика обеспечивает свободное использование и развитие других языков, на которых говорит население.

Статья 25. Право на равенство

III. Государство гарантирует каждому равенство прав и свобод независимо от расы, национальности, религии, языка, пола, происхождения, имущественного и служебного положения, убеждений, принадлежности к политическим партиям, профсоюзам и другим общественным объединениям. Запрещается ограничение прав и свобод человека и гражданина по признакам расовой, национальной, религиозной, языковой принадлежности, пола, происхождения, убеждений, политической и социальной принадлежности.

Статья 45. Право пользования родным языком

I. Каждый имеет право пользования родным языком. Каждый имеет право получить воспитание и образование, творить на любом языке по своему желанию.

II. Никто не может быть лишен права пользования родным языком [3].

Исходя из всего сказанного следует, что бережное отношение к собственному культурному наследию и восприятие ценных элементов других через диалог культур – это магистральный путь развития человеческой цивилизации в эпоху глобализации [4].

Таким образом, способы практического воплощения языковой политики страны весьма разнообразны и тесно связаны не только с культурной, но и социальной сферой жизни общества.

Библиографические ссылки

1. Алиев Г. Наша Независимость вечна / Г. Алиев. – Кн. V. – Баку : Азернешр, 1998. – 500 с.
2. Декларация о правах лиц, принадлежащих к национальным или этническим, религиозным и языковым меньшинствам (принята резолюцией 47/135 Генеральной Ассамблеи ООН от 18 декабря 1992 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/minority_rights.shtml
3. Конституция Азербайджанской Республики [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.azerbaijan.az/portal/General/Constitution/doc/constitution_r.pdf
4. Кулсариева А. Т. Мультилингвизм как условие диалога культур [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://kazakheli.kz/publications/multilingvizm-kak-uslovie-dialoga-kultur>
5. Clifton J. M. (ed.) Studies in Languages of Azerbaijan / ed. by John M. Clifton / Inst. of Intern. Rel. Acad. of Sciences of Azerbaijan / SIL International. – Baku – St. Petersburg, 2003. – Vol. 2. – P. 199.

6. Riley P. Le «linguisme» – multi- poll- pluri- Points de repere terminologiques et sociolinguistiques / P. Riley // Le frangais dans le monde. Recherches et applications. – Juillet 2003. – P. 8.
7. Ferguson Charles A. Language structure and language use : essays by Charles Ferguson. – Stanford : Stanford University Press, 1971. – 328 p.

УДК 008:[81-047.22]

М. Р. Джафаргулиева
Азербайджанская Республика, Баку

ЯЗЫКОВАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ И ТОЛЕРАНТНОСТЬ В КОНТЕКСТЕ ДИАЛОГА КУЛЬТУР

В статье рассматривается понятие культуры и формы ее реализации в современном мире. Проанализированы термины «языковая компетентность», «толерантность», определены их соотношения и значение в установлении диалога культур и развитии межкультурных связей. Рассмотрена специфика формирования культуры общения в контексте развития межкультурных связей. Установлено, что языковая толерантность – инструмент, позволяющий говорящему избежать проявления речевой агрессии, напряженности и как следствие – дезинтеграции в обществе.

Ключевые слова: глобализация, диалог, культура, межкультурная коммуникация, поликультурный мир, социокультурные особенности, толерантность, языковая компетентность.

У статті розглянуто поняття культури й форми її реалізації в сучасному світі. Проаналізовано терміни «мовна компетентність», «толерантність», визначено їх співвідношення та значення в розвитку діалогу культур і міжкультурних зв'язків. Розглянуто специфіку формування культури спілкування в контексті розвитку міжкультурних зв'язків. Установлено, що мовна толерантність – інструмент, що

дозволяє тому, хто говорить, уникнути прояву мовної агресії, напруженості і як наслідок – дезінтеграції в суспільстві.

Ключові слова: глобалізація, діалог, культура, міжкультурна комунікація, мовна компетентність, полікультурний світ, соціокультурні особливості, толерантність.

The purpose of this research is to identify different aspects of culture, the forms of its existence in contemporary world. One of the main aims of the paper is to analyze the correlation of the concepts «linguistic competence» and investigate the role of these definitions in order to improve dialogue of cultures. At the same time article is shedding the light on impact of «tolerance» for development of intercultural relations as well as «linguistic competence» as a tool of increasing tension and stressful situations in the frame of intercultural communication. The paper reviews the issues of cultural diversity and possibilities of human beings to communicate on the base of mutual tolerant and respectful attitude. Besides, the paper examines culture as the important component and soft power influencing the development of international relations. Taking into account the importance of cultural differences in the development of the linguistic competence, it is considerable to motivate the development of this competence and speakers' ability to treat with «others» in cultural diversified environment. Scholars (Hymes; Coulthard) emphasized that if we wish to communicate with others, firstly we must recognize the social setting, the relationship with other people, and the types of language that can be used for a particular occasion. We must also be able to interpret written or spoken speech within the total context in which they are used. The tolerance of cultural diversity refers to what kinds of approaches to differences are appropriate. If we wish to improve tolerance to cultural diversity we have to take into consideration that culture is not inborn and the more understanding we have for cultural variety between different countries, the more easily we tend to perceive tolerant attitude toward them.

Key words: cross cultural communication, culture, dialogue, globalization, language competence, polycultural world, sociocultural competence, tolerance.

В современном мире различные, неоднородные культуры зачастую развиваются в рамках не только общей территории, но и единого информационного, политического и экономического пространства. Грани культурного суверенитета стираются, на смену изоляции в обиход входит понятие диалог культур как универсальная форма их сосуществования, способствующая их развитию и взаимообогащению.

С течением времени культуры претерпевают определенные модификации, адаптируются к новому времени, приобретают инновационные формы. При этом происходит процесс переосмысления ценностей, смена убеждений. Процессы глобализации способствуют становлению существующих сегодня обществ мультикультурными. Между представителями различных народов, которые становятся более информированными о существовании других культур, традиций и обычаев, возникает новый уровень общения и контакта.

В основе межкультурного диалога лежит приоритет общечеловеческих ценностей и идей гуманизма, а реализация этого процесса возможна только при условии неуклонного соблюдения прав человека. Значительным этапом на пути к единению разнообразного культурного мира стало отражение этой идеи в официальных документах и законодательных актах различных государств. Так, в мае 2007 г. в Европейской Комиссии было озвучено предложение о принятии Европейской Стратегии в сфере культуры, основанной на трех принципах: 1) культурное разнообразие и межкультурный диалог; 2) культура как катализатор творчества; 3) культура как ключевой компонент международных связей [7].

Примечателен тот факт, что в Азербайджанской Республике сложилась благоприятная толерантная среда, способствующая реализации межкультурного диалога, в основе которой – бережное отношение к культурному наследию. Эти положения закреплены в нормативно-правовых актах и отражены как во внутренней, так и во внешней государственной политике.

Основная цель межкультурного диалога – предоставление равных прав всем членам общества вне зависимости от национальной, религиозной, языковой принадлежности. «Все

люди рождаются свободными и равными в своем достоинстве и правах. Они наделены разумом и совестью и должны поступать в отношении друг друга в духе братства», – гласит первая статья Всеобщей декларации прав человека [5, с. 71].

Способность и открытость к диалогу – важная определяющая черта каждого индивидуума. Именно в диалоге открывается путь к новому, появляется возможность для понимания различных систем ценностей, определяющих мышление и поведение того или иного народа.

В силу актуализации и интенсификации межкультурных коммуникаций, особенное значение в современном обществе приобретают вопросы языковой компетентности и толерантности. Последняя является не только залогом мирного сосуществования в обществе, но установления взаимопонимания между представителями различных народов и успешной интеграции в единое культурное пространство.

Термин *языковая компетенция*, который был введен известным лингвистом Н. Хомским в середине XX в., обозначает способность понимать и продуцировать неограниченное число правильных в языковом отношении предложений с помощью усвоенных языковых знаков и правил их соединения. Эта способность необходима для выполнения преимущественно речевой деятельности в родном языке. Согласно теории ученого, компетентный говорящий / слушающий должен: а) образовывать / понимать неограниченное число предложений по моделям; б) иметь суждения о высказывании, т. е. усматривать формальное сходство / различие в значениях двух выражений [Цит. по: 3, с. 91]. По определению Н. Хомского, языковая компетенция является идеальной грамматической наукой, всегда связанной со знанием системы языка [6, с. 65].

Важным компонентом изучения иностранного языка является изучение социокультурных особенностей носителей языка, которое позволяет лучше понять этот народ, приобщиться к его культуре и укладу жизни. Установление полноценного диалога и взаимопонимания невозможно без понимания культурных особенностей и специфики национального сознания носителя языка. Языковая компетенция – сложное, многоаспектное

понятие, обозначающее совокупность знаний, навыков и умений, овладение которыми позволяет осуществлять иноязычную речевую деятельность в соответствии с нормами изучаемого языка в различных сферах деятельности, а также способствует развитию лингвистических способностей обучаемых [4, с. 116].

Необходимо отметить, что компетентность рассматривается как самостоятельно реализуемая способность, основанная на приобретенных знаниях, интеллектуальном и жизненном опыте, ценностях, которую индивид развил в результате познавательной деятельности и образовательной практики. Компетентность базируется на личностных качествах человека и включает в себя не только когнитивную и операционно-технологическую составляющие, но и мотивационную, этическую, социальную, поведенческую. «Результатом ее формирования должно стать умение адекватно облекать коммуникативные цели и стратегии на пути их достижения в языковые формы, а также навыки использования норм речевого этикета и социального поведения в ситуациях межкультурного общения, в которых актуализируется знание ситуативного и социокультурного контекстов иноязычной общности» [2].

Названная компетентность не всегда влияет на формирование языковой толерантности, которая представляет собой сложную многокомпонентную структуру, опирающуюся на восприятие социально-психологических и биологических особенностей, а также позволяет говорящему избежать проявления речевой агрессии. Неумение установить диалог, как правило, приводит к тому, что наблюдается напряженность, увеличивается социальный дисбаланс и дезинтеграция, нарушается стабильность.

Обучение иностранным языкам и формирование языковой компетенции должно способствовать культивации толерантного, терпимого отношений к различиям между говорящим и носителем языка. Приобщение к культурному наследию носителя изучаемого языка, как правило, сопровождается глубоким осознанием различий. Очень важно в данном случае донести до обучаемого, что нецелесообразно формулировать всевозможные «иерархии культур по качественным

показателям», что «чужая культура» – не хуже и не лучше своей – она просто другая, и нужно терпимо и с пониманием относиться к этим различиям. С целью исключить фактор превалирования в сознании той или иной культуры, немаловажны умения правильно представлять свою культуру в условиях иноязычного и межкультурного общения. Чувства патриотизма, чувство гордости за свою культуру не должны приводить к принижению уникальности других культур.

Воспитание толерантности – своеобразная проблема XXI в. несмотря на то, что истоки терпимого отношения к другим культурам лежат в самих основаниях культур и цивилизаций, Необходимо учитывать, что толерантное сознание не является врожденным качеством человека, а формируется при наличии соответствующих благоприятных условий, прежде всего, в семье, потом – в учебных заведениях и т. д. В современных условиях расширения межкультурных и межэтнических контактов и – как результат – обострения межнациональных конфликтов, воспитание толерантности является одним из приоритетов социума и образования.

Диалог культур в современном мире предполагает также развитие межкультурных коммуникаций. Примечателен тот факт, что проблемами диалога занимались еще древнегреческие философы-софисты, Сократ, Платон, Аристотель, философы эпохи эллинизма. «Диалоговое пространство было представлено ими, по определению Е. Бондаренко, на базисе духовной культуры, основанной на признании плюрализма мнений, равноправия точек зрения, признании общечеловеческих принципов, свободы и ценности личности и общества в целом» [1, с. 38].

В контексте развития межкультурных связей формируется новая культура общения. Сегодня примеры успешных и безуспешных диалогов между различными культурами можем наблюдать и в рамках современной кинематографии. К примеру, борьба на фоне толерантного и интолерантного отношения к иным культурам и цивилизациям, осознание «других» путем приобретения языковой компетентности наглядно демонстрируется в картине американского кинорежиссера

Джеймса Кэмерона «Аватар». Другим примером может служить картина Мэла Гибсона «Апокалипсис». Примечателен тот факт, что эти фильмы становятся «лидерами проката», собирая миллионы зрителей, которые получают, как минимум, пищу для размышлений после просмотра кинокартин.

Несомненно, языковая компетентность и толерантное восприятие – важные факторы, способствующие установлению диалога культур в современном мире. В процессе общения и установления межкультурного диалога происходит осознание собственного Я, восприятие того, что «Я, как и все, живу на планете Земля». Для индивидуума, познающего мир культурных ценностей, процесс познания становится основой формирования здоровой личности, способной к социализации, уважению прав и свобод, обладающей нравственностью и проявляющей терпимость и уважительное отношение к языкам, традициям и культуре других народов.

Библиографические ссылки

1. Бондаренко Е. А. Диалог культур в современном мире и искусство в школе / Е. А. Бондаренко // Диалог культур в воспитании толерантности учащихся : сб. науч. тр. / сост. Д. В. Польш, Т. Г. Мельник, А. В. Фоменко. – М. : ИХО РАО, 2010. – С. 37–42.
2. Измайлова Ю. М. Формирование коммуникативной языковой компетенции и ее компоненты / Ю. М. Измайлова, Е. М. Пискарева. – Саратов : Институт развития бизнеса и стратегий СГТУ, 2010 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://rgupenza.ru/mni/content/files/10Izmajlova,Piskareva.pdf>
3. Оглуздина Т. П. Развитие содержания понятия «языковая компетенция» в истории лингвистики и теории обучения иностранным языкам / Т. П. Оглуздина // Вестник ТГПУ. – Томск, 2011. – Вып. 2. – С. 91–94.
4. Оглуздина Т. П. Структура языковой компетенции в концепциях ученых зарубежной и отечественной методики обучения иностранным языкам / Т. П. Оглуздина // Вестник ТГПУ (TSPU Bulletin). – Томск, 2012. – Вып. 11 (126). – С. 116–119.

5. Толерантность и культура межнационального общения : учебно-методическое пособие (для студентов высших учебных заведений). – Краснодар : Просвещение-Юг, 2009. – 307 с.
6. Хомский Н. Язык и мышление / Н. Хомский ; пер. с англ. Б. Ю. Городецкого. – М. : Изд-во МГУ, 1972. – 123 с.
7. Communication from the commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the regions on a European Agenda for Culture in a globalizing world. Commission of the European Communities, Brussels, 10.5.2007 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.kekidatabank.be/docs/Instrumenten/EU/2007_Communication_498

Рецензент: д. філол. н., проф. Бобух Н. Н.

УДК 81:32.019.5:366.636

Т. А. Коць
Україна, Київ

ОЦІННІ ОДИНИЦІ В ГАЗЕТНІЙ ПУБЛІЦИСТИЦІ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті проаналізовано семантико-стилістичну категорію оцінності в діахронному аспекті. Визначено центральні оцінні поняття в мові періодичних видань початку ХХ ст. Здійснено диференціацію мовних засобів в плані змісту і в плані вираження. У плані змісту розглянуто позитивнооцінні та негативнооцінні семантико-стилістичні одиниці мови. У плані вираження наголошено на імпліцитній та експліцитній формі вираження оцінності. Обґрунтовано доцільність вивчення історії літературної мови не як списків зібраної суспільно-політичної лексики, а як оцінних категорій, що охоплюють найрізноманітніший мовний матеріал. Визначено функціональні оцінні функції мовних одиниць на всіх мовних рівнях. Розглянуто емоційні, експресивні, а також нейтральні мовні одиниці, які виявляють оцінність у контекстуальних умовах. Наголошено на

важливості впливу екстралінгвальних чинників на зміну шкали цінностей і їх відбиття в мові періодичних видань.

Ключові слова: експліцитні одиниці, імпліцитні одиниці, негативнооцінні засоби, оцінні одиниці мови, позитивнооцінні засоби.

В статтє осуцествлен анализ семантико-стилистической категории оценочности в диахронном аспекте. Определены центральные оценочные понятия в языке периодических изданий начала XX в. Осуществлена дифференциация языковых средств в плане содержания и в плане выражения. В плане содержания рассмотрено позитивнооценочные и негативнооценочные семантико-стилистические единицы языка. В плане выражения рассмотрены имплицитная и эксплицитная формы оценочности. Обоснована целесообразность изучения истории литературного языка не как списков собранной общественно-политической лексики, а как оценочных категорий, охватывающих разнообразный языковой материал. Определены функциональные оценочные функции языковых единиц на всех языковых уровнях. Рассмотрены эмоциональные, экспрессивные, а также нейтральные языковые единицы, которые раскрывают оценочные функции в контекстуальных условиях. Подчеркнута важность влияния экстралингвистических факторов на изменение шкалы ценностей и их отражение в языке периодических изданий.

Ключевые слова: имплицитные единицы, негативнооценочные средства, оценочные единицы языка, позитивнооценочные средства, эксплицитные единицы.

The article analyzes the semantic and stylistic categories of evaluation in the diachronic aspect. Central evaluation concepts in the language periodicals of the early XXth century are defined. Differentiation of language means in terms of content and expression is offered. Positively and negatively evaluative semantico-stylistic units of language are singled out. In terms of expression implicit and explicit forms of estimates are described. The expediency of studying the history of the literary language not as a list of political lexicon,

but as an evaluation of categories, covering a diverse linguistic material. Functional evaluative functions of language units on all language levels are described. The article discovers emotional, expressive and neutral language units, which reveals the evaluation function in the context. The importance of influence of extralinguistic factors on the change in the scale of values and their reflection in the language of periodicals.

Units closely related to the specific development of literary language, socio-political and cultural conditions of society, which in Ukrainian reality is constantly changing are estimated. The article makes it clear that evaluative functions of language units in periodicals match a certain historical era. Along with the change of the value scale and its reflection in language periodicals that have always been a powerful instrument of mass consciousness, the ideological and aesthetic principles of Ukrainian society are changing. Diachronic transformation of semantics reflects the value natural laws, regulation and artificial means of verbal expression.

The time of newspaper texts can be clearly determined according to the semantics of language units. Every certain era left its mark on the pages of Ukrainian periodicals and in consciousness of society.

Key words: explicit unit, implicit unit, language evaluative unit, negatively evaluative means, positively evaluative means.

Мова газет будь-якого періоду виразно відбиває суспільно-політичні умови, ідейні засади, історичні реалії відповідної доби. За семантичними ознаками мовних одиниць можна чітко визначити часові параметри газетного тексту.

Кінець XIX – початок XX ст. позначений активізацією національного руху, пожвавленням суспільно-політичного життя. В українській пресі названого періоду (йдеться про газети, що видавалися на Наддніпрянщині і в Галичині, причому у великих містах і в містечках) була актуальною тема національної самосвідомості, що реалізувалася в оцінних лексико-граматичних засобах мови.

Оцінність у мові преси початку XX ст. найповніше виявляється в оновленій структурі та семантиці лексичних компонентів, стилістичній маркованості синтаксичних одиниць.

Функціональні можливості семантико-стилістичних засобів увиразнюють семантичне наповнення всього синтаксичного цілого. Специфіка оцінності мовних конструкцій полягає в семантичній прозорості компонентів.

Українська преса, використовуючи відносно широкий інформаційний простір, виконувала насамперед функцію формування національної свідомості.

Центральні поняття всіх передових статей *народ, нація, українці* обростали психологічною оцінною семантикою. Усі звернення були адресовані (імпліцитно позитивнооцінним поняттям) *народу, громадянам, люду, людині, молоді, синам, патріотам, українцям, усім суцям*. Саме в окличних, спонукальних реченнях фіксувалася піднесеність національного духу: **Українці! Говоріть все і всюди тільки українською мовою!** (Нове слово, 08.03.1918); **Громадяне України! Хто з вас бажає користно послужити рідному краєві, хай негайно запикується в куріні Вільного козацтва, які боронять волю України** (Нове слово, 10.03.1918); **До праці Українці! Перекуйте мечі на рала, відбудуйте попалені ваші оселі, учіться і трудіться під проводом ваших вибранців!** (Нове слово, 08.03.1918). Інтимізацією позначені звернення, виражені збірними іменниками у формі однини: **Люду мій, слухай! Коли найзавзятіший твій ворог міг би принести користь вітчизні, не вагайся годитися з ним, вибирай його виборцем, або послом. Люду мій, слухай!** (Вісти, 05.02.1906).

Психологічну оцінку слів *народ, українці* посилювали часто вживані в мові тодішньої преси імпліцитні мовні засоби з позитивною семантикою з інтелектуальної сфери мовомислення, зокрема прикметникові і дієприкметникові епітети – *свідомий, культурний, лояльний, освічений, мудрий, щирий, гідний, моральний, інтелектуальний*. Їхня оцінна семантика увиразнена в структурах з антитезою і стилістично маркованою часткою *чи*: **Чи ти єсть *свідомий і культурний*, чи може живеш і ходиш з заплющеними очима, як *сліпець невидючий*...** (Маяк, 30.11.1912); **Чи ж маємо ми, українці, народ *інтелектуальний і мудрий*, почуття національної гідности (достойнства), коли в**

такий час відрікаємося тільки під впливом (влянієм) незаконних домогань? (Вільне слово, 30.08.1917).

У кінці XIX – на початку XX ст. поняття – *політичний, ідейний* мали виразну позитивнооцінну семантику і відповідали значенням слів ‘моральний’, ‘розумний’, ‘добрий’, напр.: *Добре людині, коли в неї зійшло зерно розуму, доброї волі, поваги до себе, і є в його добрий Бог. Про такого чоловіка ми кажемо, що він політичний, ідейний* (Маяк, 02.01.1912).

Прикметникові позитивнооцінні означення *найлояльній, культурний, щирий, гостинний* та виразно негативнооцінні експресивні іменники *індивідуаліст, ледащо* в поєднанні з емоційними прикметниками – показові штрихи до окреслення національної ментальності: *Наш брат українець завжди був дуже великим індивідуалістом і добреньким ледащом* (Громада, 06.06.1919); *Розуміється, що правительство дуже добре знає, що політичного Українського антидержавного руху нема й сліду, що Український народ як нація, є найлояльній, і що Український рух є наскрізь культурний – без усякої домішки політичного сепаратизму* (Сніп, 21.01.1912).

Типовим для мови того часу було вживання дієслів із семантикою творення, руху, а також на позначення розумової діяльності, які посилювали імпліцитну позитивнооцінну семантику понять *народ, українці: будьте, орієнтуйтеся, боріться, слухай, говоріть, дивіться, стримуйте, служіть, ідіть, несіть*. Слова з інтелектуальної сфери мовомислення були основним засобом вираження оцінки на початку XX ст. Їхнє виразне аксіологічне навантаження відчутне і в імперативному оформленні безпідметових означено-особових парцельованих речень, напр.: *Будьте людьми, стримуйте один одного, не беріть гріха на душу!* (Громада, 06.06.1919); *Орієнтуйтеся на свій нарід, дивіться тільки на його одного... Орієнтуйтеся на серце народне, боріться за волю і незалежність...* (Громада, 06.06.1919).

Виразну психологічну позитивну оцінку містили дієслова з семантикою результативності та віддієслівні іменники, що зберігають вихідне значення дієслова: *народ росте, живе, розвивається, здобуває правди, свободи, самореалізовується,*

відповідно утверджуються і його атрибути, передусім – мова, напр.: *Виходячи з самісінької глибини народнього життя, народньої душі, мова росте, розвивається поруч з тим, як росте й розвивається народ і його культура взагалі* (Чорноморець, 17.09.1917); *Перебувши большевицьку бурю, український народ самореалізовується, всіми силами приступає до утвердження своєї власти на своїй власній землі* (Нове слово, 08.03.1918); *Через самопоміч люде здобувають кращого собі ладу і правди, свободи – говорити рідною мовою* (Маяк, 21.09.1912).

Одна з найхарактерніших ознак мови публіцистичного стилю поч. ХХ ст. – майже повна відсутність заперечних синтаксичних конструкцій. Відбувалося утвердження цінностей доби шляхом переконання у правильності пропагованих ідей. Інформаційний матеріал був покликаний підняти хвилю національно-визвольного руху, утвердити духовні, моральні й християнські ідеали. На сторінках преси представлені здебільшого оптимістичні настрої суспільства, що прочитуються у стверджувальних дієслівних конструкціях, оформлених як парцельовані структури складного синтаксичного цілого: *І настане мир, окуплений кров'ю. І стане нове житє, на руїнах української землі. І буде пам'ять про нас в наших дітей і внуків, і правнуків. Не занастимо ми свою долю в історичній добі. Ми виборемо собі належне місце, серед народів оружною рукою* (Буковина, 15.01.1916); *І підємо дальше походом, завдамо свіжі удари ворогам, доки не спам'ятаються* (Маяк, 15.01.1916); *Ми повинні також рішуче сказати свою волю, ми повинні всіми засобами твердо домагатися своїх прав* (Прилуцька думка, 17.03.1914).

Публіцистичний стиль був позначений впливом художнього мовомислення, що особливо помітно у відтворенні життя українців. А художньо-сміслові відтворення історії народу відбувається через емоційне сприйняття, осмислення поняття «Україна» [2, с. 19]. Експліцитну психологічну позитивну оцінку містили порівняння, які були зрозумілими для українців. Боротьба за національну ідею порівнювалася з важкою хліборобською працею, здобутки – зі щирим збіжжям, із

важкими жнивими, а воля народу з найдорожчим – *хлібом*. *Колоски* в мові преси стають символом важкого життя народу, невід'ємною частиною якого є власна держава (пор.: у фольклорі збирання колосків мало негативну оцінку людської долі): *Не лехко набрати на цілий сніп щирого збіжжя. Важкі наші жнива й тяжко зібрати колоски* (Сніп, 14.01.1912).

Позитивнооцінну семантику увиразнювали експліцитні мовні засоби з естетичної сфери мовомислення. Прагнення українців до волі, до незалежності *зачіпало струни почуттів, проникало в душу*, його називали *музикою, співом, життям*. Оцінку посилювали експресивно конотовані синонімічні ряди, напр.: *музику* (прагнення) українського народу називали *різкою, оглушаючою, бадьорою, живою, новою*: *Різка, оглушаюча, а разом бадьора, повна віри в свою провість і в свою перемогу ся нова музика українського народу* (Сніп, 28.01.1912).

Естетична емоційна оцінка виразно контрастувала в контекстах, які містили інформацію про військові події: *З-за туманів, з-за диму гарматного виринає й новий рік-немовлятко* (Гасло, 31.12.1915).

Щоб досягти мети – національного розвитку, треба було піднести дух, який часто ідентифікували з *моральним примусом, здоровою невідкупною громадською опінією* (експліцитні позитивнооцінні словосполучення), напр.: *Майбутність народа, який не має своєї держави, лежить у сильному розвіті духу – морального примусу, в здоровій невідкупній громадській опінії, яка змушує до виконування громадських обов'язків тих, хто сам не доріс до почуття їх обов'язковости* (Маяк, 02.01.1912).

До центральних позитивних образів початку ХХ ст. належить постать Т. Шевченка, який був символом нації й державності. Його ідеями, думками, образами були наповнені майже всі передові статті: *Справедливо можна сказати, що Шевченко – найдорожчий, найцінніший скарб, який тільки має українська нація* (Сніп, 09.02.1912); *Та рівночасно Шевченко – символ української нації* (Нове слово, 10.03.1918).

У пресі початку ХХ ст. систематично порушувалися питання культури мови, мовної політики. Українська мова була репрезентована як самостійна і самодостатня, тобто така, що

може задовольнити всі сфери суспільного життя. Публіцистичний стиль відбивав прагнення усієї інтелігенції – унормувати, викристалізувати єдині літературні зразки: *Кожен культурний народ має мову літературну, се мова, яка цілком задовольняє всім потребам інтелігентної людини* (Вільне слово, 24.06.1917); *Коли б їм сказати, що і найкрасша з лиця дівчина, коли вона не мита і розхрістана і в подертих лахах, не буде виглядати гарно, то се вони зрозуміють, але скажи їм, що так само і гарну думку треба одягнути у слова, щоби подобалася, то сего вони не зрозуміють* (Буковина, 07.01.1916).

Основною сферою реалізації мовної політики на початку ХХ ст. була освіта. Чимало статей у тодішній пресі присвячено аналізу тенденцій шкільної сфери, всебічному тлумаченню тези про навчання рідною мовою: *... спершу дитину треба просвітити її рідною мовою, а там далі, як школяр по своєму привчиться, то він усяку мову і всякі науки пройде і спроможеться тую науку в житті використати* (Маяк, 02.01.1912). Негативно оцінювалося залучення до сфери освіти учителів-іноземців, адже вони не могли та й не хотіли навчати дітей шанувати свою мову й культуру: *В нас і школа, і в москалях інтелігенція – пройдохи – все викориняє пошану до наших національних святощів* (Громада, 02.01.1915). Негативну оцінку тенденції до зросійщення шкіл увиразнювали цитати мовою-оригіналу: *Тоді б наука краще вдавалася, селянські діти не дичавіли б і не нівечила б їхні молоді душі теперішня «обрусительна» школа – оте «странное мѣсто» в нашому краєвому, українському житті* (Нове слово, 02.01.1914).

Мовні питання розглядалися на сторінках усіх регіональних видань. Участь у дискусії брали відомі мовознавці й культурні діячі: А. Кримський, М. Левицький, М. Пилипович, Л. Мартович, І. Верхратський, І. Франко, Б. Грінченко. «Корисною ця дискусія була вже тим, що вона привертала увагу всієї інтелігенції до проблем вироблення єдиних норм, консолідації українського простору. Редактори, дописувачі газет були єдині в тому, що підґрунтям літературної мови може бути лише народнорозмовна стихія» [3, с. 19–45]. Стрижневими позитивнооцінними семантичними компонентами в мовних дискусіях були

означення *рідний, народний, свій, зрозумілий*, напр.: *До Котляревського не тільки що літературної, но і мови своєї народньої ніде не вживали, тільки один народ не забував її* (Вільне слово, 24.06.1917); *Слова, вироблені на рідному ґрунті, потрібні і для нашої літературної мови. Пройде час і ці слова будуть рідними, зрозумілішими, своїми, а коли вони невдалі, то самі собою одпадутъ* (Чорноморець, 16.09.1919).

Негативно оцінювалося на сторінках преси все, що перешкоджало розвитку української ідеї, побудові власної держави. Імплицитну психологічну оцінку передають іменники, що називають різноманітні перешкоди в житті українського народу (*утиски, перетики, обмеження*): *Українці зазнають всяких утисків національних; нас залічено на своїй предковичній землі до «інородців»;* *нам ставлять перетики та обмеження всякі* (Маяк, 12.03.1912).

На означення політики Росії вживалися експліцитні негативнооцінні метонімічні конструкції. Негативну оцінку посилювали епітети з народнорозмовної мови, за якими впізнаємо відомі образи Т. Шевченка: *Російські тюрми та неісходима, студена Сибір заповнена найкрасишими нашими синами, а дома гуляла по наших полі чужа нагайка і кірвавила народ до кости* (Буковина, 07.01.1916). Такі приклади демонструють психологічну оцінку, закарбовану у свідомості народу.

Психологічну оцінку політики російського царського уряду передавали експліцитні метафоричні конструкції – трансформовані образи, негативну оцінку яких посилювали емоційно-оцінні дієслова. Семантика таких мовних одиниць увиразнювалася в парцельованих складних синтаксичних конструкціях: *Гайдамако! Борись за волю свою і рідних своїх, бо як сотні літ тому, так і тепер тільки ти боротися можеш. Як сотні літ тому, так і тепер твоя палка душа не бачить, що на твоїх могутніх грудях вкублилась люта змія і наплодила гадів, що тепер пожиратъ рідних твоїх... Дави, души, ріж, коли і загладу неси гадам цим!* (Громада, 07.06.1919).

Негативну оцінку російського імперіалізму розкривали контексти з антитезою: *Не видатну зовсім ролю грає, «це сьома*

держава», а часто й густо є тим «вовчим м'ясом» у живому українському організмі, яке зовсім не спричиняється до розвитку краю й народу (Маяк, 13.03.1912); Хвиля повстання проти чужерідного імперіялізму північних «насаждателів» з кожною хвилиною все більш та більш починає захоплювати ті місцевості, де лише вчора панували свавільство і кайдани. Визвольний рух – це шлях до волі, національного розвитку і побудови власної держави (Гасло, 7.06.1919).

Стилістичну функцію увиразнення негативної оцінки, зокрема революції 1917 року, виконували книжні слова: *Революція була немов би землетрясінням, яке в цій будівлі з трудом довершуваний через сотні літ, поробила безлад і знищення українського народу (Наша справа, 10.03.1918).*

Доба зберігала нерозривний зв'язок мови публіцистичного стилю з народнорозмовною стихією. Імплицитні експресивні слова, словосполучення з народної мови посилювали негативну психологічну оцінку національного пригнічення і бездіяльності: *Як побудемо у темному льоху (погребі), то такий милий, такий необхідний стає світ, що й сказати не можна. Отак і в житті. Поки спить народ і національна свідомість його не торкнулась, то й терпить він і темряву, і недолю, і кривду (Гасло, 31.12.1915).*

У мові періодичних видань початку ХХ ст. переважала позитивна оцінка (84 % від усіх аксіологічних мовних засобів). Імплицитну позитивну оцінку передавали мовні одиниці на позначення інтелектуальної, естетичної сфери мовомислення. Експресивні засоби містили імплицитну й експліцитну оцінну семантику передусім на позначення негативних проявів російського імперіялізму на тлі національно-визвольних подій.

Семантико-стилістичні функції мовних одиниць розкриваються в контексті і закономірно відбивають шкалу оцінок, цінностей конкретної історичної епохи.

Бібліографічні посилання

1. Єрмоленко С. Я. Експресивність / С. Я. Єрмоленко // Українська мова. Енциклопедія. – К. : 2000. – С. 156–157.

2. Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури / С. Я. Єрмоленко. – К. : Інститут української мови НАН України, 2009. – 352 с.
3. Жовтобрюх М. А. Мова української періодичної преси (кінець XIX – початок XX ст.) / М. А. Жовтобрюх. – К. : Наук. думка 1970. – 303 с.
4. Космеда Т. А. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки / Т. А. Космеда. – Л. : Вид-во ЛНУ ім. І. Франка, 2000. – 350 с.
5. Чабаненко В. А. Основи мовної експресії / В. А. Чабаненко. – К., 1984. – 167 с.
6. Heller A. A World in which humanity is home / A. A. Heller // A Radical Philosophi. – New York : Oxford, 1984. – P. 134–192.

УДК 811.161.2.081'42

М. В. Мамич
Україна, Одеса

МОВНІ ЗНАКИ КУЛЬТУРИ ЯК ЦІННІСНІ МАРКЕРИ В ЖУРНАЛІ «ЖІНКА»

У статті представлено основні мовні знаки культури в журналі «Жінка», диференційовані на оніми та загальні назви, мовно-предметні та мовно-психологічні маркери як асоціати світової мистецької, етнічної, виробничої, побутової культури. Використання номінацій із культурною конотацією зумовлене ціннісними орієнтирами, направленими на мовно-культурну свідомість у той чи той часовий період. Такі номінації завжди активізують предметні, образні, оцінні асоціації.

Ключові слова: загальна назва, мовна картина світу, мовний знак культури, мовно-культурна свідомість, онім, ціннісний маркер.

В статье представлены основные языковые знаки культуры в журнале «Жинка», дифференцированные на онимы и нарицательные имена, предметно-речевые и психолого-речевые маркеры как ассоциаты мировой художественной, этнической,

производственной, бытовой культуры. Использование номинаций с культурной коннотацией обусловлено ценностными ориентирами, направленными на культурно-языковое сознание в тот или иной временной период. Такие номинации всегда активизируют предметные, образные, оценочные ассоциации.

Ключевые слова: имя нарицательное, культурно-речевое сознание, оним, ценностной маркер, языковая картина мира, языковой знак культуры.

The article represents the main language signs of culture in «Zhinka» magazine, that are differentiated on onims and common names, linguo-subjectial and linguo-psychological markers which are associated with the world of art, ethnic, industrial, everyday culture. Among the language signs of culture singled markers of global knowledge, the level of philosophical understanding of the world and informatively filled signs which are typical for national community for certain time of its history, for a particular socio-cultural group, for discourse. It is pointed out that the word's gaining of cultural sign status is connected with its socialization, i.e. increasing of additional semantic component – cultural information in the broad sense. A word as a sign of culture always has certain associations, i.e. secondary plan of expression. Exactly through such verbalizators of senses, one of the main functions of language – cumulative function is realized. Thus, the word with cultural information has a cultural connotation that is the result of strengthening of certain aspects of value on the basis of associative signs and axiological content of the language unit.

Cultural connotations can be expressed by means of the words, phrases, phraseological units, sentences (aphorisms), texts. Thanks to typical linguistic signs the type of culture they represent may be recognized.

In megatext of the language of «Zhinka» magazine the signs of culture are most clearly manifested in the titles of publications, names of rubrics, onims and other markers.

The use of units with cultural connotationis specified with value orientation aimed at the linguo-cultural consciousness in a certain

period of time. Such units always activate subjective, figurative, evaluative associations.

Key words: common noun, language and cultural awareness, language pattern of the world, language sign of culture, onim, value marker.

Поняття ‘мовний знак культури’ вже давно ввійшло в термінологію української лінгвостилістики, пор. термінологічні варіанти: ‘опорні концепти’ (М. Мамардашвілі), ‘ключові слова’ (А. Вежбицька). Але сьогодні, коли посилено опрацьовують питання культурної самоідентифікації особи, специфіки національного менталітету, способів мислення та його вербалізації й семантизації, окреслення реєстрів мовних знаків культури спроектоване на пізнання ціннісних орієнтирів спільноти. Серед мовних знаків культури є маркери світового знання, рівня філософського осмислення світу, а є інформативно наповнені знаки, характерні для національної спільноти, для певного часу в її історії, для певної соціокультурної групи, дискурсу. Ієрархія знаків культури широка. Одні містять ознаки маркованого часом побуту, інтер’єру, діяльності людини в навколишньому світі (мовно-предметні знаки культури), інші – ознаки моральних, духовних цінностей людини (мовно-психологічні знаки культури).

Із погляду культурології, зауважує С. Єрмоленко, мовний знак культури (‘мовно-естетичний знак культури’) має такі ознаки: 1) наявність компонента знання національної культури; 2) наповненість символічним змістом; 3) герменевтичність, оскільки його розуміння і сприймання потребує співвіднесеності з іншими текстами; 4) дидактична природа знака, оскільки оволодіти ним можна в процесі здобування освіти і входження в національну культуру [2, с. 8].

Набуття словом статусу знака культури пов’язане з його соціалізацією, тобто посиленням додаткового семантичного компонента – культурної інформації в широкому розумінні цього слова. У слові як знакові культури завжди наявна певна асоціація, тобто вторинний план вираження. Саме через такі вербалізатори смислів і реалізується одна з основних функцій

мови – кумулятивна. Отже, слово з культурною інформацією має культурну конотацію [4], що є результатом посилення певних аспектів значення на основі асоціативних ознак та аксіологічного наповнення мовної одиниці.

Виразниками культурної конотації є слова, словосполучення, фразеологічні одиниці, речення (афоризми), надфразні єдності, тексти. Саме за характерними мовними знаками впізнаємо тип культури, який вони репрезентують. С. Бибик слушно пропонує термін ‘культура повсякдення’ як «обсяг людської діяльності ‘сьогодні, тут і зараз’ у художній, політичній, релігійній, науковий, освітній, економічний тощо сферах» [1, с. 11]. Отже, мовний знак у культурі повсякдення – це одиниця книжно-писемної практики, наповнена інформацією й ціннісним смислом, характерними для діяльності особистості.

Загалом же мовні знаки культури – виразники певних концептуальних смислів, до яких вони «підлаштовуються»:

- 1) універсальних (час, простір, причина, зміна, рух);
- 2) соціальних (воля, доля, свобода, справедливість, власність, праця, соборність тощо);
- 3) моральних (правда, неправда, брехня, совість);
- 4) емоційних (щастя, радість тощо), а також матеріальних [пор.: 3, с. 71].

У мегатексті журналу «Жінка» (який від 40-х до 90-х рр. ХХ ст. мав назву «Радянська жінка») мовні знаки культури найвиразніше проявляються в заголовках публікацій. Наведемо лише ті назви-сентенції, часом – кліше, що найбільш виразно репрезентують певні цінності буття, культурні концепти, а саме: *Безцінна якість – доброта* (липень, 1992); *В єднанні – наша нездоланність* (жовтень, 1992); *Треба небагато – здоровий глузд і фаховість* (жовтень, 1996); *Яка ж держава без міцних родин?* (липень, 1998); *Щоб у сусіда хата згоріла* (березень, 2007); *Громадою творять добро* (серпень, 2008); *Кому дано, з того спитано буде* (листопад, 2010) тощо.

Опрацьовуючи питання виокремлення мовних знаків культури, зазвичай, спираються на матеріал, який дають писемні (художні тексти, менше – публіцистичні, офіційно-ділові)

джерела. Кожне з них має свої знакові компоненти й різний рівень репрезентації означених смислів.

В українській лінгвістиці досі не було досліджень таких різножанрових мегатекстів, у яких сконцентровані мовні знаки культури за такий довгий період часу. Пошук мовних знаків культури в цьому виданні має відбуватися з урахуванням ціннісних орієнтирів журналу, що визначають його структуру, рубрикацію, а також систему заголовків, за якими уявний читач орієнтується щодо змісту текстів, вибору текстів для читання.

Так, у журналі «Жінка» основними рубриками, що структурують ціннісні концептуальні орієнтири, є рубрики, назви яких окреслюють: 1) орієнтовані зовні соціокультурні цінності – соціально-особистісні, особистісно-загальнолюдські, суспільно-групові («Гість номера», «Вісті з неурядових», «Усі ми родом із дитинства...», «Друзі нашого журналу», «Світло вічних істин», «На життєвих стежках», «Силует», «Сповідь», «Контакт», «Ти!», «Рід і родина», «Спорт»); 2) орієнтовані на різновиди корисностей – частина з них об'єднана у вставці «Краса та затишок» (естетичні – «Моделі номера», «У стилі осіннь», «Тропіки на підвіконні», «Прекрасні супутники наші», «Диво дивне»; тілесні – «Читаємо обличчя», «Будьте здорові, будьте щасливі», «Домашній лікар», «Косметика», «Радить натуропат...», «Сам собі травознай», «Смачного»; морально-психологічні – «Психологічний практикум», «Відкритий урок для батьків», «Світ очима дитини», «Садок врожайний коло хати»; діяльнісні – «Майстер-клас», «Домашня ферма», «Поради на часі», «Дивосвіт», «В'яжіть з нами», «Школа вишивання»), інші – самостійні рубрики видання, а саме: юридичні – «Юридична консультація», «Юридичний клуб»; когнітивні, інтелектуальні – «Кросворд», «Гороскоп», «Магіоскоп»), інтерактивної комунікації – «Нам пишуть», «Лист рубрики» / «Ваші листи» / »Запитання – відповідь», «Читач продовжує розмову»; соціальні – «Народний календар», «Конкурс! Конкурс! Конкурс!»; естетичні – «На прохання читачів» (тексти пісень та ноти).

Частина рубрик пов'язана з часовим періодом виходу журналу. Так, грудневий номер присвячують підготовці до

святкування Нового року, Різдва, тому вчасна рубрика на зразок «Дозвольте мені посівати». У різні періоди впродовж року журнали містять статті, присвячені державним святам й постатям, що репрезентують певний фах (День матері, День учителя, День працівника сільського господарства, День Перемоги тощо). Крім того, певним подіям можуть бути присвячені утрадиційнені в журналі «Жінка» сегменти, де публікують художні твори для дорослих і дітей, які також виражають певні ціннісні орієнтири.

Так, зокрема, мовними знаками української культури є прагматоніми. Один із них – *Тарас Шевченко*. Саме в так званих шевченківських номерах, тобто в кожному третьому номері року, у той чи той спосіб нагадують про певні аспекти Шевченкіани. Через імена *Михайла Коцюбинського, Лесі Українки, Максима Рильського, Миколи Гоголя, Олеся Гончара, Бориса Грінченка, Олени Теліги* та ін. репрезентується вагомість суспільно-світоглядного й художньо-естетичного процесів для формування констант української культури. Приміром, із іменем М. Гоголя пов'язана в мовно-культурній свідомості загальна інформація, що *«Кожному об'єктивному досліднику зрозуміло: творча спадщина великого Гоголя збагатила духовну скарбницю українців і росіян»* (квітень, 2009), з іменем Б. Грінченка засоційовано, що він – *«Громадський діяч, письменник, педагог, автор «Словника української мови»* (червень, 2009). Подібну загальну прагматичну інформацію супроводжують вступні коментарі про постаті в історії України, як-от Івана Мазепи: *«Одна з найтаємничіших постатей нашої історії – Іван Мазепа – належав до найбагатших людей своєї епохи»* (квітень, 2013).

Уже понад двадцять років у журналі «Жінка» у квітневих номерах концептуальним є мовний знак-онім техногенної культури Чорнобиль. Публікації про події 1986 року рясніють стереотипними характеристиками: *‘мирний атом’, ‘зірка Полин’, заборонена зона* (квітень, 2013), *радіаційний удар, радіаційний фон; залишки руїни, цвинтар* (2009) і под.

Мовними знаками світової мистецької культури є оніми *Беатриче, Рембрандт* тощо. Власну назву Беатриче, наприклад, використовують як асоціат натхненниці почуттів (*Бува, щось у*

особистому житті звершується, щось – ні. Але Дантова Беатріче, спроможна надихнути на творчість і на подвиги, живе в кожній жінці незалежно від віку (березень, 2013), а тому згадка про неї супроводжує вступний коментар до поетичної підбірки для жінок, пор. цитати з творчості аматорів: *У дівочій таємній мудрості Залишись. / Я ревную тебе до юності, Як колись* (А. Кримський); *Пригорнись до серця, там цвіте весна: / Допивай свій келих любовців до дна* (М. Василенко).

Крім онімів із психологічною культурною конотацією, у журналі останніх років засвідуюмо мовно-предметні знаки етнічної культури. Якщо номінація **черес** більш відома читачеві (*Із давніх-давен окрасою народного одягу українців був пояс, яким пов'язувалися поверх сорочки, спідниці та верхнього одягу як жінки, так і чоловіки. Перші слов'янські пояси були плетені, згодом їх ткали з вовни, льону, конопель, а також виготовляли зі шкіри. Нині пояси – невід'ємний атрибут армійської та міліцейської форми, а також одягу спортсменів, зокрема борців та важкоатлетів. Як декоративну деталь народного одягу носять їх і чоловіки й жінки* (січень, 2013)), то слово **мартівничка** хоч і викликає певні асоціації, але про походження реалії знають менше. Тому цікавою, пізнавальною для багатьох є публікація про цю річ, її роль в українській народній культурі: *Драбів на Черкащині тепер районний центр, а ще в 50-х рр. минулого століття він вважався селом. Один його куток називався Слободою, і там жінки на Явдошин день виготовляли мартівнички – букетики з гілочки калини, колосочка, доповнювали їх зеленню кімнатної рослини, яку спеціально вирощували. Для чого? А щоб подарувати букетик гостям або тим, хто зустрінеться на вулиці. Подібний звичай побутує в Болгарії – там мартівнички складають із найперших весняних квітів, які розцвітають, коли в нас ще можуть триматися холоди* (березень, 2013).

Ряд мовно-предметних знаків культури продовжують сучасні номінації зі сфери повсякденно-побутової естетики та практичного вживання – новітні назви одягу: *джинси* (*Джинси носять усі. На прогулянку, в клуб, у гості, на роботу – всюди доречні ці зручні та міцні штани, зшиті колись в Америці як*

робочий одяг (квітень, 2013); різновиди суконь – *сукня-футляр*, *сукня-свєтр* (лютий, 2013), верхнього жіночого одягу – *жакет-болєро* (січень, 2013), *пуховик* (січень, 2013), верхнього універсального одягу – *худі*, *світшот*, *кенгурушка* (назви зручного, практичного й креативного одягу, який називають одним словом – ‘толстовки’) (лютий, 2013) тощо.

Засвідчуємо цікавий, мало знайомий загальові реєстр знаків культури швейного виробництва та ткацтва – назв тканин. Пор.: застарілі *болонья*, *кримплен*, *нейлон*, *кевлар*, *дралон*, *алтабас*, *біссус-вуаль*, *брокатель* та новітні – *модал*, *ліоцель*. Наведемо уривок зі статті про ці реалії: *Ще півстоліття тому всі були в захваті від нових синтетичних тканин: болонї, кримплену, нейлону... їх десятки і сотні видів, про існування деяких ми навіть не здогадуємось. Наприклад, кевлар – синтетичне волокно, з якого виготовляють куленепробивні жилети. Або чи чули ви про дралон – м'яку синтетичну тканину, що легко переться, швидко сохне, формостійка, добре зберігає тепло? Був запущений механізм створення все нових і нових синтетичних тканин, які прийшли на зміну натуральним.*

Зараз не виготовляють алтабас – щільну шовкову тканину з орнаментами або фоном із золотої чи срібної нитки, різновид парчі. Алтабас дуже дорого коштував, в основному використовувався для потреб царського двору, церкви. А що ми знаємо про біссус-вуаль, тонку прозору тканину, якою обгортали мумії в епоху фараонів? Її носили і єгипетські жінки поверх нижнього одягу. Тільки в старовинних романах можна зустріти згадки про брокатель – легку і витончену шовкову тканину з невеликими золотими чи срібними букетами, відтіненими іноді кольоровими нитками. Була вона модна в кінці 17 століття, із неї шили літні сукні... Майже в небуття пішов і одяг із конопель, який споконвіку носили українці.

Прогрес у пошуку нових матеріалів не стоїть на місці. Наприклад, створено нові натуральні волокна з евкаліптового дерева... Назву лише модал – модернізоване віскозне прядильне волокно з високим водовіддихувальним ефектом, що виробляється з целюлози. Або ще одна модна тканина з евкаліпта – ліоцель! Він має шовковисту м'якість та розкішно

драпірується. Це ідеальне волокно з глибиною кольору, прекрасно всотує вологу, гігієнічне, пригнічує ріст бактерій. Ліоцель на сьогодні є найбільш чистим та доступним штучним целюлоїдним волокном! (Лютий, 2013).

На окрему увагу заслуговує часово маркований мовний знак культури виробництва та споживання кукурудза. Пропонуємо порівняти здеідеологізовану інформацію про корисність продукту, зафіксовану в журналі за квітень 2013 р. (*Кукурудза цінується як овочева, зернова і кормова культура. Популярна як у науковій, так і в народній медицині для лікування атеросклерозу, хвороб печінки, жовчовивідних шляхів, нирок та інших органів*) і господарсько-політичну в публікаціях 50–60-х рр. минулого століття: *Ось молоденька ланкова з волинського колгоспу імені Леніна, Киверцівського району, Таїса Оводюк. На Волині кукурудза з'явилася зовсім недавно, але вже по всій області шумлять, зеленіють її пишні куці. Торік Оводюк посадила кукурудзу вперше і виростила по 60 центнерів з гектара гібридного зерна. В цьому році ланка Таїси Оводюк взялася виростити по 80 центнерів кукурудзи на кожному з п'ятнадцяти гектарів, і вона певна, що доб'ється свого (листопад, 1956); Полюбила молодь кукурудзу на Вінниччині. Понад 200 комсомольсько-молодіжних ланок вирощують кукурудзу на зерно в колгоспах і радгоспах області (листопад, 1963).* Мовно-предметний знак культури кукурудза, як бачимо, у певний період мав часову ідеологічну маркованість.

Отже, у мові сучасної журнальної публіцистики, орієнтованої на політематичність, широко функціонують номінації з ціннісною конотацією – мовні знаки культури. Їх використання зумовлене аксіологічними орієнтирами авторів публікацій, рубрик, які апелюють до мовно-культурної свідомості читачів, активізуючи в ній предметні та образні, оцінні асоціації.

Бібліографічні посилання

1. Биби́к С. П. Усна літературна мова в українській культурі повсякдення / С. П. Биби́к. – Ніжин : Аспект-Поліграф. – 709 с.

2. Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури / С. Я. Єрмоленко. – К. : Інститут української мови НАН України, 2009. – 352 с.
3. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика : учеб. пособ. / В. А. Маслова. – Минск : ТетраСистемс, 2005. – 256 с.
4. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1996. – 288 с.

УДК 81:130.2

В. М. Пугач
Україна, Ніжин

УКРЕН VS УКРАЇНЕЦЬ: ПРОБЛЕМИ СТЕРЕОТИПІЗАЦІЇ

Стаття присвячена проблемам самоідентифікації українців, що виявляються через формування автостереотипів і стереотипів, відображених у дискурсі художньої літератури. За мовно-культурним критерієм автостереотип українця не є автоцентричним. Автостереотип українця та його стереотип збігаються на відрізок негативної емоційної оцінки. Стереотип українця містить і позитивну характеристику. Критерії національного в стереотипі й автостереотипі не мають комплексної реалізації – українськості – та мігрують до межі етнічного.

Ключові слова: автостереотип, національний характер, негативна самохарактеристика, самоідентифікація українців, стереотип, українська мова, українськість.

В статье рассматриваются проблемы самоидентификации украинцев, что выражаются путем формирования автостереотипов и стереотипов, отраженных в дискурсе художественной литературы. По языково-культурному критерию автостереотип украинца не характеризуется автоцентричностью. Автостереотип украинца и его

стереотип совпадают на шкале негативной эмоциональной оценки. Стереотип украинца имеет и позитивную характеристику. Критерии национального в стереотипе и автостереотипе не имеют комплексной реализации – украинскости – и мигрируют к границам этнического.

Ключевые слова: автостереотип, национальный характер, негативная самохарактеристика, самоидентификация украинцев, стереотип, украинский язык, украинскость.

This article deals with the problem of Ukrainian identity. The problems of national self-identification revealed by means of stereotypes described in the discourse of fiction with the help of individual opposition «me / another one». «I» is traditionally represented with a positive connotation.

Individual opposition correlates with collective opposition «mine / another person's». It is considered to be the basis of stereotype. Ukraine due to its geographical and historical factors has been crossing point of religions and cultures for centuries, in particular the culture of the Roman Empire and the Byzantine Empire. Ukrainian dichotomous world was formed. The integrity and identity specific culture has been lost because of the lack of a permanent state. The concept of stereotyping is associated with the concept of nation, national character, national identity, language. One form of national stereotyping is auto-stereotype.

It has been proved that the concept of auto-stereotype can be ethnocentric. We can also define auto-stereotype of the Ukrainian according to cultural and language criteria. It has negative characteristics. This phenomenon is reflected in the literary texts of Ukrainian and foreign writers of the XIXth – XXIst century. These texts are sources of research of stereotype and auto-stereotype according to the criterion of mother tongue and the concept of patriotism. They reflect: 1) negative self-characteristic as a dominant sign of the Ukrainian auto-stereotype as a subject; 2) much less aggressive characteristic with the elements of norm and positive stereotypes of Ukrainians as the object. Auto-stereotype of the Ukrainians and its own stereotype are in the same time of negative emotional evaluation. Stereotype of the Ukrainians contains

response that is more positive regardless of some auto-stereotype characteristics. Criteria in national stereotype and auto-stereotype don't have a comprehensive implementation – Ukrainian identity – and migrate to some ethnic boundaries.

Key words: auto-stereotype, national character, negative self-characteristics, stereotype, Ukrainian identity, Ukrainian language.

Успішна реалізація національної ідеї, ментальності, духовності є ключовою для забезпечення перспектив самоідентифікації особистості й подальшого суспільного поступу держави. Стан проблеми самоідентифікації виявляється через сформовані стереотипи, відображені, зокрема, у культурно-мовному середовищі. Дискурс художньої літератури інтегрує у своєму складі стереотипи через низку опозицій ситуаційної семантики *я / інший, свій / чужий*. Бінарність опозиції *я / інший* визначають як «ідеологічну, мовну, філософську, психоаналітичну та ідеальну конструкцію, що постулює стан ідеального існування проти стану не-існування, де «я втілює все позитивне, актуальне, значиме, здатне само реалізуватися» [8, с. 477]. Обертаючись у глобальній орбіті та власній, етнічній, компоненти опозиції індивіда *я / інший* схематично втілюються в колективній опозиції *свій / чужий*, що є основою стереотипу. Останній визначають як «спрошене, схематичне зображення осіб, груп, суспільних відносин, сформованих на підставі неповних або фальшивих знань, однак закріплене в традиції» [15, с. 1291]. Дослідження національного стереотипу – як синтезу історичного, соціологічного, етнічного, політичного, філософського, психологічного, лінгвокультурологічного, літературознавчого тощо – дає змогу передати й отримати певну інформацію про світосприймання.

Національні стереотипи формуються протягом тривалого часу, зазнають змін, варіюються, зберігаючи незмінними свої основи. Попри різноманітні підходи до суспільних проблем у період сучасних глобальних змін, коли окремі дослідники розглядають етнічне і як атавізм [11, с. 199], через засвоєння національних стереотипів здійснюється сприйняття національної ідеї, самоусвідомлення особистості. Стереотип канонізує

картину світу, містить емоційну оцінку, виконуючи при цьому ряд функцій: когнітивну (засвоєння певних орієнтаційних схем), емоційну (ставлення до когось), суспільну (підтримування внутрішньої єдності групи щодо інших груп) [1, с. 98].

Україна завдяки географічним та історичним чинникам протягом сторіч була місцем схрещення релігій і культур, зокрема римської та візантійської. На думку дослідників-мовознавців, на рубежі двох світів – грецько-слов'янського й латинсько-слов'янського – сформувався особливий український дихотомічний світ [22, с. 10]. Він не вписаний національними діалогами, у яких збережена цілісність і самотність питомої культури. Це химерний сплав маргіналії та закомплексованості як на рівні окремого представника етносу, так і нації загалом, чому сприяла перманентна відсутність України на політичній карті Європи протягом віків та лише формальні контури як однієї з пострадянських республік до кінця ХХ ст. Такою ж «своєрідно амбівалентною й одночасно певним чином серединною, проміжною, як українська культура», визначають мовознавці й українську мову на слов'янському фоні [22, с. 11]. Стереотипізація пов'язана з поняттями *нація*, *національний характер*, *національна свідомість*, *мова*, хоча дослідники порізно оцінюють роль цих зв'язків – від міфу та характеристики як конструктів – до ключової ролі як кодів етнічної культури [11, с. 204].

Однією з форм національної стереотипізації є автостереотип, яким *homo nationalis* характеризує саму себе. Є. Бартмінський підкреслює незмінний етноцентризм автостереотипів, їхню залежність від визнаних систем вартості, історичних і культурних традицій [20, с. 7–8]. Саме поняттю автостереотипу властива нейтралізація негативних наслідків, а погляд носіїв етносу на себе має бути ідеальним, автоцентричним. На матеріалі текстів художнього дискурсу простежимо кореляцію понять *автостереотип* і *стереотип* українця за виміром *негативне/позитивне* оцінної шкали з урахуванням мовно-культурних критеріїв.

Поняття норми (нейтрального) вузьке, суб'єктивоване, тому слід було б припустити, що автостереотип українця має бути

саме таким, що відображає на шкалі відтінків норми, позитиву, ідеалізації. Проте існує й інший полюс відхилення від норми в ролі опозиції *позитивного*, а саме *негативне*; воно більш різноманітне, бо відповідає необмеженим можливостям відхилення від норми, оскільки існує «сфокусованість повідомлень на відхиленнях від норми й стереотипу життя» [2, с. 305].

Існують різні методики описування національних стереотипів, зокрема лінгвокультурологічні, які є комплексними й ураховують набір різноманітних характеристик – відоб'єктних і відсуб'єктних, а саме урахування походження, мовлення, місця мешкання, біологічних характеристик, менталітету (рис характеру, звичок, інтелекту, релігійності тощо), емоційно-оцінних, соціальних характеристик (ставлення до свого оточення, впливу на інші культури тощо) [3, с. 47–67]. Існування опозиції *позитивне / негативне* з безперечним переважанням останнього простежуємо в автостереотипізуванні українців за мовно-культурним критерієм, що не має бути закономірним і обґрунтованим у ставленні народу до самого себе.

Художній текст як джерело дослідження національного стереотипу й автостереотипу, на нашу думку, є важливим джерелом суб'єктної самохарактеристики українців, зокрема за критерієм ставлення до рідної мови, поняття патріотизму тощо. Із іншого боку, тексти художньої літератури є також джерелами об'єктної характеристики українців. На матеріалі художнього дискурсу розгляньмо кілька прикладів, що відображають: 1) негативну самохарактеристику як домінуючу ознаку автостереотипу українця як суб'єкта; 2) набагато менш агресивну характеристику з елементами норми й позитиву стереотипу українця як об'єкта.

Уже з другої половини XIX ст. розпочинається новий етап формування автостереотипу українця, набуваючи постфольклористичних форм: «За постромантичного періоду поглиблюється розуміння культурної й національної самобутності, окремих історій і традицій та різних доль» [6, с. 156]. Домінуючим у світовідчутті є прагнення асимілюватися, мімікруватися, що майстерно відображають

оповідні й монологічні уривки художніх творів відомих митців слова. Стереотип поведінки «звиклого українця на чужині» (як слід поводитися, що й кому говорити, якою мовою, як диференціювати своє ставлення за критерієм «великорос – малорос») виписав Т. Шевченко в діалозі українця з «землячком» у Петербурзі [19]. Українець чітко усвідомлює свою вторинність, не соромиться цього, цурається патріотизму: *Нам, українцям, воно якраз і не до лиця (надміру любити Україну. – В. П.). Нам більше треба політикою брать: там промовчати, там ухилитися, там потанцювати під дудку дужчих. Од того голова чи ноги не опадуть, гляди, й пощастить у чомусь* [5, с. 458].

Автостереотип асимільованого малороса надзвичайно живучий, а коріння його сягає глибоко в історію. Наведемо один лише факт. У XVIII ст. у своєму «Діаріуші» – щоденнику, що охоплює півстоліття, генеральний хорунжий М. Ханенко кілька разів згадує наближеного (через модну на той час українофільську традицію) до московського царського двору сліпого українського бандуриста Любистка, який 1743 р. став дворянином, а згодом і полковником на прізвище Любистков [17, с. 38, прим. 43].

Вторинним для автостереотипу українця є, зокрема, ставлення до рідної мови – негативне загалом, із широкою гамою почуттів – від байдужості до приреченості, що його сатирично зобразив В. Винниченко: *Вже ж і я сам люблю неньку Україну, кохаюся в рідній мові нашій, шаную батька Тараса, ну, а щоб отако вже тільки й думати про те, то це вже я не можу* [5, с. 464]; *Найшов дурного, щоб усяке бачило, що я українець* [5, с. 458]; *Чи буде колись одна мова чи ні – про те не нам знати* [14, с. 147–148]. Як актуальна нині неминучість, приреченість сприймається відсутність будь-яких перспектив на батьківщині й ототожнення себе з довічними вигнанцями: *Не віднині йдуть наші дівчата на торги до Константинополя, Смирни та Александрії, а тепер повно їх і в Індії, і в Єгипті, і в Турції, і в Бразилії... Десятки були таких, котрі прямо говорили мені: «А хоч би ... продали нас навіть у турецьку неволю, то будемо вас благословляти, щоби тільки*

видобутися геть звідси [16, с. 480]. Зацитуємо М. Куліша: *Злиденніших нема братів у світі, як ми, братове українці* [10, с. 27]. Автостереотип такого собі пересічного українця довершив у своєму «Щоденнику» О. Довженко у ХХ ст. Це автопортрет українця, надзвичайно схильного до асимілювання, пасивного, байдужого до своєї історії перекинчика, непошанівного до мови, гнучкого й заціпенілого водночас, зрадженого й зрадливого: *Наш народ нагадує мені тютюн. Його весь час пасинкують, У нього велике, дебеле листя, а цвіту де-не-де* [7, с. 178]. Ці приклади засвідчують негативний автостереотип українця, який сатирично, іронічно вимальовують автори, почувачись, проте, частиною цього народу, уживають у монологах займенники *я, ми, наш* тощо.

Ці автокомплекси меншовартості за ключовими критеріями зумовлюють вироблення стереотипу сприйняття українця іншими етносами, оскільки «стереотип є узагальненням складників уявлення й експериментально підтвердженого, що формується з внутрішнього етосу, з автостереотипу» [21, с. 111–127]. Лише родовою номінацією *Україн* (за назвою етнічної локації) замість антропонімної чи принаймні перифрастичної ідентифікації на кшталт «Іван із України» називає швед українця у творі В. Винниченка [5, с. 627].

На рівні об'єктивного стереотипу українці в контексті авторської характеристики в опозиції *позитивне / негативне* посідають обидва відтинки шкали. Вони постають працьовитим народом, який спромігся, проте, лишити тільки етнографічний слід в історії, засвідчений самобутнім фольклором; народом, який ніколи не зазіхав на чуже, проте не зумів гідно поцінувати свої творчі здобутки: *Чудний народ. Він створив чудесну музику і надзвичайне малярство... Він скомпонував епічні пісні, незгірші від кодексів Гомера... І от цей самий мистецький народ... цей народ зовсім не розуміє краси* [9, с. 99].

Із наведених 105 епітетів до лексеми *народ* у «Словнику епітетів української мови» 40 % мають негативну оцінку: *багатостраждальний, бездержавний, безталанний, без'язикий, бідний, голий, дикий, дурний, забутий, замучений* тощо [4, с. 215].

Із перервою в кількадесят літ побували в Україні австрійський письменник Й. Рот (1926 р.) та німецький М. Целлер (2004 р.) і зафіксували своє бачення амбівалентності українців: *Варто нації втратити державну незалежність, як вона починає панувати в оперетах і вар'єте; великий народ пуцено в непам'ять; народ темний, убогий, розділений і чудовий; український націоналізм ґрунтується на спротиві, а не на спонтанно-позитивній ідеї; у підручниках... українці вирізняються не так ясно, як насправді, – і в цьому їхня згуба* [12, 1920–1928 pp.]; *Одна країна, дві мови. Від цього не втекти. Уже з першим словом, яке ти тут вимовляєш, ти потрапляєш у лежата. Або я говорю «Харків», як прийнято офіційно після проголошення в 1991 р. держави України, або я вживаю російське «Харьков», як сьогодні говорить переважна частина населення міста. В залежності від цього – й реакція співбесідника: хтось підморгне жартома, хтось прореагує роздратовано, різко; національна ситуація в Україні, для якої вибір мови є показовим, не в останню чергу в літературі, і на сьогодні лишається больовою точкою* [18, с. 11–12].

Проблема національної, історичної, культурної самоідентичності українців не вирішена, й заклик *Українче, спізнай самого себе!* [10, с. 235] не втрачає своєї актуальності. Мовний контекст проблеми залишається невирішеним, маргінальний психологічний стан породжує негативні комплекси: *«В нове тисячоліття українська особистість входить із вираженим моральним надломом, а також із психоконкомплексом – страхом перед мовою»* [22, с. 41].

Комплексна реалізація критеріїв національної самоідентифікації, забезпечення функціонування української мови як універсального коду культури в усіх сферах є необхідною передумовою успішного поступу України. У чинних тлумачних словниках української мови відсутня лексема «українськість», на відміну від, наприклад, польських, де «польськість» (*polskość*) – «сукупність цілей польських, польський характер чогось, належність до польського народу» [24]. Оказіонально вжиту лексему *українськість* трактує письменниця Н. Сняданко як «синонім сумного, трагічного,

нереалізованого, непрожитого, всілякого негативного досвіду» [13]. Польський поет і сценарист Л. Маковецький засади польськості вбачає в людській мудрості, непідкупності, відвазі, боротьбі з безпам'ятством, бо лише «духом сильні світ виграють, а не зникають безслідно» [23].

Автостереотип українця та його стереотип збігаються на відрізьку негативної емоційної оцінки; в опозиції *свій / чужий* знижену самооцінку має *свій*. Стереотип українця містить, на відміну від автостереотипу, і позитивну частину шкали. Критерії національного в стереотипі й автостереотипі не мають комплексної реалізації та мігрують до межі етнічного.

Бібліографічні посилання

1. Акімова Е. Еще раз о стереотипах в этнолингвистике / Е. Акімова, А. Гудавичюс // *Etnolingwistyka*. – 2003. – № 15. – Lublin. – S. 97–110.
2. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт / Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1988. – 341 с.
3. Березович Е. Л. Номо *ethnikus* в зеркале языка: к методике описания / Е. Л. Березович, Д. П. Гумк // *Etnolingwistyka*. – 2002. – № 14. – Lublin. – S. 47–67.
4. Бирик С. П. Словник епітетів української мови / С. П. Бирик, С. Я. Єрмоленко, Л. О. Пустовіт. – К. : Довіра, 1998. – 431 с.
5. Винниченко В. Краса і сила / В. Винниченко. – К. : Дніпро, 1989. – 750 с.
6. Грабович Г. До історії української літератури. Дослідження, есе, полеміка / Г. Грабович. – К. : Основи, 1997. – 608 с.
7. Довженко О. Зачарована Десна. Оповідання. Щоденник (1941–1956) / О. Довженко. – К. : Дніпро, 2001. – 505 с.
8. Енциклопедія постмодернізму / за ред. Ч. Вінквіста і В.Тейлора; пер. з англ. В. Шовкун; наук. ред. пер. О. Шевченко. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. – 503 с.
9. Йогансен М. Подорож ученого доктора Леонардо... / М. Йогансен // *Кур'єр Кривбасу*. – 2000. – № 133. – С. 80–113.

10. Куліш М. Твори : у 2 т. / М. Куліш. – К. : Дніпро, 1990. – Т. 2. – 876 с.
11. Миронова Г. До питання «якого ми роду-племені? (національна психологія, етнічна пам'ять, мова, культура) / Г. Миронова // *Ukraina między językiem a kulturą*. – Kraków, 2003. – S. 199–205.
12. Рот Й. Білі міста / Й. Рот. – К. : Смолоскип, 1998. – 213 с.
13. Сняданко Н. Українськість – це синонім трагічного... / Н. Сняданко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://interviews.com.ua/art-cult/literature/273-natalka-snyadanko-ukrajinskist>.
14. Старицький М. Драматичні твори : у 6 т. / М. Старицький. – К. : Дніпро, 1989. – Т. 2. – 575 с.
15. Універсальний словник-енциклопедія. – К. : Ірина, 1999. – 1551 с.
16. Франко І. Твори : у 20 т. / І. Франко. – К. : Держлітвидав, 1951. – Т. 6. – 508 с.
17. Ханенко Н. Діаріушъ, или Журналь / Н. Ханенко. – К., 1874.
18. Целлер М. Блюз грають на Сході / М. Целлер // *Березіль*. – 2004. – № 5. – С. 3–13.
19. Шевченко Т. Твори : у 5 т. / Т. Шевченко. – К. : Дніпро, 1984. – Т. 1. – 431 с.
20. Bartmiński J. Stereotyp jako przedmiot lingwistyki / J. Bartmiński // *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej*. – Т. 3. – Wrocław, 1985. – S. 25–53.
21. Mihajłowa K. Pewne cechy polskiego stereotypu Bulgara // *Etnolingwistyka* / К. Mihajłowa. – 2003. – № 15. – Lublin. – S. 111–127.
22. Wiczorek D. Украинский язык : Slavia Romana – Slavia Byzantina. Очерки по глагольности / D. Wiczorek. – Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1997. – 135 с.
23. Makowiecki L. POLSKOŚĆ TO NIENORMALNOŚĆ? TU JEST POLSKA!!! [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://naszeblogi.pl/28820-polskosc-nienormalnosc-tu-jest-polska>.
24. Polskość [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://polish_english.enacademic.com/33037/polskość.

УДК 811.161.2'37

І. А. Синиця
Китайська Народна Республіка, Далянь

ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ ПАРАЛЕЛІ: ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА І КИТАЙ

У статті розглянуто питання українсько-китайських взаємин, що знайшли своє вираження не лише у сходознавчих студіях. Огляд праць з історії китаєзнавства в Україні переконливо свідчить про актуальність звернення до цієї проблематики. Потреба в аналізі лінгвокультурного доробку в аспекті висвітлення стосунків із Китаєм як фрагменту відображення мовної картини світу українців, на думку автора, є надзвичайно актуальною. Матеріалом для реалізації мети статті став вірш Григорія Савича Сковороди «Разговор о премудрости».

Ключові слова: Г. Сковорода, етнонім, етнотопонім, китаєзнавство, лексикографічна стаття, лінгвокультурний, українсько-китайські стосунки.

В статье рассматриваются вопросы украинско-китайских взаимоотношений, нашедшие своё выражение не только в востоковедческих исследованиях. Обзор работ по истории китаеведения в Украине убедительно свидетельствует об актуальности обращения к этой проблематике. Необходимость анализа лингвокультурного наследия в аспекте изучения отношений с Китаем как фрагмента отображения языковой картины мира украинцев, по мнению автора, является чрезвычайно актуальной. Материалом для реализации цели статьи стало стихотворение Григория Савовича Сковороды «Разговор о премудрости».

Ключевые слова: Г. Сковорода, китаеведение, лексикографическая статья, лингвокультурный, украинско-китайские отношения, этноним, этнотопоним.

The article considers the issues of Ukraine-China relations, which found its expression not only in Oriental studies. The review of

works on the history of Sinology in Ukraine illustrates the relevance of this issue. The need to analyze the linguistic and cultural heritage in the aspect of coverage of relations with China as a fragment of displaying the linguistic picture of Ukrainians' world, according to the author's opinion, is extremely important. The choice of the linguistic and cultural approaches to the interpretation of linguistic facts, which are actualized in works of art, was caused by this fact. The purpose of this article is to study linguistic evidences of the Ukrainian-Chinese linguistic and cultural contacts. The tasks of the article are associated with the search of verbal evidence of possible intercultural relationships, with the defining the reliability of knowledge, which is reflected in the world view of an author's language personality, with lexical and semantic analysis of the lexemes that explicate intercultural relations. A poem written by Hrygorii Savych Skovoroda «Talk about wisdom» was the material for realizing the goal of the article. Lexical and semantic analysis of the lexemes «хинский» and «хинцы» was based on the study of lexicographic description and contextual analysis of these words' meanings. According to this analysis the conclusion was drawn not only about the time of functioning of these lexemes, but also about historical and cultural background of their use. This conclusion creates the potential not only to study lexical and semantic evidence of contacts between Ukrainian and Chinese cultures, but also gives the reason to analyze these manifestations in linguo-cognitive aspect. In addition, the works of many Ukrainian writers can be analyzed from this perspective.

Key words: China-Ukraine relations, Chinese study, ethnonym, ethnotoponym, H. Skovoroda, lexicographical article, linguocultural.

Усе, що пов'язано зі Сходом, і сьогодні продовжує викликати певну настороженість. Глобалізаційні процеси, які охопили світ упродовж останніх декількох десятиліть, на жаль, не змогли, на наш погляд, подолати відстань між Заходом і Сходом не лише в економічній, політичній, а й у гуманітарній сферах людського життя. Спроби встановити міжкультурні взаємини, спроби наблизитися до розуміння тонкощів східної ментальності виникали час від часу серед українських орієнталістів упродовж декількох століть. Незважаючи на існування певної історії

сходознавчих студій надзвичайно актуальним і сьогодні вважаємо вивчення українсько-китайських стосунків особливо в гуманітарній сфері.

Синологію як окрему галузь сходознавства насамперед пов'язують із іменами відомих російських дослідників XIX ст., зокрема професорів В. Васильєва (1818–1900), К. Скачкова (1821–1883), О. Івановського (1863–1903), П. Попова (1842–1913), С. Георгієвського (1851–1893) та ін. Серед сучасних російських синологів відомі імена А. Кобзева (1953), Є. Торчинова (1956–2003), В. Феоктистова (1930–2005), О. Непомніна (1935), літературознавця Б. Ріфтін (китайський псевдонім – Лі Фуцин; 1932–2012) та ін. Історії російського китаєзнавства присвячено чимало праць. Українське китаєзнавство, маючи досить розвинуте історичне коріння, лише з отриманням незалежності України починає виокремлюватися й теоретично осмислюватися.

Грунтовне дослідження історії китаєзнавства в Україні представлено в праці В. Кіктенка «Нарис з історії українського китаєзнавства. XVIII – перша половина XX ст.: дослідження, матеріали, документи» [3]. Автор праці переконливо демонструє існування досліджень цього вектору сходознавства в Україні з давніх часів, виділивши такі періоди його розвитку: 1) донауковий (1708–1806); 2) науково-освітній (1806–1913); 3) виникнення та розвиток практичного китаєзнавства (1913–1918); 4) виникнення українського радянського китаєзнавства (1918–1941); 5) розвиток українського радянського китаєзнавства у повоєнний період (1945–1991); 6) сучасний період розвитку китаєзнавства (із 1991 р.). Важливим у цьому дослідженні є не стільки визначення періодів розвитку китаєзнавства, скільки введення в науковий обіг великої джерельної бази і, насамперед, доробку науковців, імена яких не відомі широкому загалу. Сходознавча проблематика була в центрі наукових уподобань таких орієнталістів в Україні, як І. Крачковського, А. Кримського, О. Баранникова, П. Ріттера, А. Ковалівського, О. Прицака, Я. Дашкевича, візантологів Ф. Міщенко, Ю. Кулаковського та ін. Українське походження прослідковується у всесвітньо відомого шумеролога С. Крамера, візантолога І. Шевченка, російського єгиптолога О. Коцейовського.

Найбільші сходознавчі центри в XIX – на початку XX ст. знаходилися в Харківському, Київському, Новоросійському, Львівському університетах. У 1919–1930 рр. у складі ВУАН діяли гебраїстична, візантологічна, тюркологічна комісії. У 1927–1931 рр. видавався журнал «Східний світ». У 1926 р. було створено Всеукраїнську наукову асоціацію сходознавства (ВУНАС). Більшість українських сходознавців у 1930-х роках були репресовані [див., напр.: 10].

Одним із провідних осередків орієнталістики в сучасній Україні є Інститут сходознавства ім. А. Кримського НАН України, заснований у 1991 р. О. Прицаком, який очолював установу до 1998 р. Інститут видає науковий журнал «Східний світ» і збірник наукових праць «Сходознавство», щорічно проводить «Сходознавчі читання А. Кримського», «Цирендоржівські читання» та інші наукові конференції й семінари.

Як комплексна дисципліна сходознавство зорієнтоване на вивчення особливостей релігії, філософії, культури, літератури, мови країн Азії та Сходу, про що почасти свідчать публікації в журналі «Сходознавство». Навіть побіжний аналіз сходознавчих досліджень переконує в недостатності філологічних студій не лише суто синологічних, а й лінгвокультурологічних та лінгвокогнітивних. Хоча підстави для цього є, адже біля витоків українського сходознавства стояли такі видатні постаті, як Михайло Драгоманов, Леся Українка, Іван Франко. Саме тому в статті ми зосередимо увагу на ранніх філологічних фіксаціях українсько-китайських стосунків. Перш за все, вважаємо актуальним звернення до творчості українських письменників, у текстах яких певним чином зафіксовано лінгвокультурні контакти. Предметом вивчення в цій публікації стане вербалізація знань про Китай у творчості знаного українського письменника-мислителя Григорія Сковороди (1722–1794).

Одним із перших філологічних доказів існування контактів, а також і певних знань про Китай можемо вважати вірш Г. Сковороди «Разговор о премудрости». Дату написання цього твору визначають приблизно 50-ми роками XVIII ст. [8, с. 465]. Наведемо уривок із цього вірша за академічним виданням:

... *Человѣк*. Скажи, живеш ли ты и в *хинских* сторонах?
Мудрость. Уже мнѣ имя там в других стоит словах.
Человѣк. Так ты и в варварских вѣтъ сторонах живіош?
Мудрость. Куда ты мнѣ, друг мой, нелѣпую поіош?
Вѣтъ без мене, друг мой, одной чертѣ не быть!
И как же мнѣ, скажи, меж *хинцами* не жить.
Где ночь и день живет, где лѣто и весна,
Я правлю это всіо с моим отцем одна.
... *Человѣк*. А с *хинцами* ты как обходишься, открой?
Мудрость. Так точно, как и здесь: смотрю, кто мой, то мой.
Человѣк. Там толко вѣтъ одны погибіше живут?
Мудрость. Сестра вам это лжет, так точно, как и тут...
[8, с. 94].

Звертаючись до Мудрості й шукаючи місце її перебування, Людина перепитує останню, чи живе вона в «*хинских сторонах*».

Пошуки зазначеного ад'єктива привели нас до відомого етимологічного словника М. Фасмера. Дослідник пояснює появу цього слова через посередництво польської або німецької мови: «*Хинская* земля «Китай» (Мельников). Через польск. *Chiny* мн. «Китай», *Chińska ziemia* из нем. *China* «Китай» (подробности об этом слове см. у Франке, *ZfsIPh* 14, 17). Напротив, *Хинская* земля, *Химская* земля «Финляндия» – в русск. народн. творчестве (Рыбников 1, 218, 221), – страна, которую шведский король хочет отдать в обмен за Смоленск, – из шв. *Finland*. Что касается -м-, ср. кафимский, уфимский» [12, с. 238].

Як свідчить лексикографічна стаття, дослідник посилається на твори П. Мельникова (псевдонім Андрій Печерський, також відомий як Мельников-Печерський) (1818–1883), російського письменника, етнографа-белетриста. Саме у творах цього письменника М. Фасмер знайшов уживання словосполучення «*хинская земля*» для назви Китаю. На жаль, жоден із доступних нам тлумачних словників російської й української мов цю лексику не фіксує. Вона з'являється в деяких лексикографічних працях лише опосередковано. Назву народу, який населяв цю землю, словник М. Фасмера не подає.

Етнонім *хинцы* за допомогою пошукової інтернет-системи ми змогли знайти в тексті ґрунтового дослідження торговельних

стосунків Росії й Китаю до XIX ст., що було здійснене Христофором Трусевичем і видане в Москві 1882 р.: «Въ реляціи Крисница 1722 г. сказано: «вельми худо, что подданные Его Императорскаго Величества торгуютъ сами для себя съ **хинцами**, а **хинцы** съ ними договоры чинятъ за самыя малыя деньги. Того ради для установленія купечества надлежитъ учинить компанію, дабы оное купечество содержать въ добромъ имени между **хинцами**, сочиня добрые уставы» [11, с. 242].

Так само етнічну назву китайців знайшли в «Историческом словаре галлицизмов русского языка» М. Єпішкіна. Описуючи значення прикметника-галліцизму, М. Єпішкін ілюструє його вживанням прикладом із тексту В. Тредіаковського, датованим 1760 р.: «ИЕРОГЛИФИЧЕСКИЙ ая, ое. hiéroglyphique adj. Отн. к иероглифу, иероглифам. Иероглифическая система письма. БАС1. **Хинцы** <китайцы> имеют писание Гиероглифическое. 1760. Тред. Сокращение. // Шаля 239. Иероглифовый ая, ое. Питон иероглифовый. СНЖ амфиб. 471. – Лекс.Ян. 1803: иероглифический; САН 1947: иероглифи/ческий; Уш. 1934: гиероглифи/ческий (устар.)» [1, с. 1838].

Отже, словосполучення «*хинская сторона*» на позначення етнотопоніма Китай і слово-етнонім «*хинцы*» на позначення китайців, виявлені не лише у тексті Г. Сковороди, свідчать про практику мовного позначення певних об'єктів у конкретний історичний період розвитку мови, тобто ці лексеми вживалися в середині XVIII – першій половині XIX ст. Крім того, можемо стверджувати, що в лексиконі Г. Сковороди зафіксовано не лише слово, яке вживалося впродовж невеликого періоду розвитку літературної мови. Саме ці лексеми можемо розглядати беззаперечним доказом актуалізації певного фрагменту мовної картини світу автора-філософа.

Міркування поета над особливостями людської мудрості, мудрування, філософствування зводяться не лише до констатації її існування в різних частинах світу, навіть таких далеких, як східні. Про наявність у Г. Сковороди потенційних знань східної філософії висловили думку П. Попов [6], Л. Махновець [5]. Дослідники встановили вірогідність отримання інформації про Китай і його філософію під час зустрічі в

1758–1759 рр. із Г. Линцевським, новим переяславським єпископом, який був призначений у 1757 р. і який перед цим 11 років був архімандритом Стрігенського монастиря в Пекіні й очолював російську духовну місію в Китаї.

Крім того, у середині XVIII–XIX ст. «китайська мудрість» набула надзвичайної популярності серед європейців. Про це почасти свідчить видана в 1773 р. В. Рубаном книга «Китайский мудрец, или Наука жить благополучно в обществе». У передмові до видання укладач зазначає, що він здійснив переклад із французької мови, який у свою чергу робився з англомовного перекладу [7, с. 9–11]. Попри те, що це видання побачило світ після приблизно встановленої дати написання твору Г. Сковороди, факт його існування свідчить про популярність цієї теми в тогочасному суспільстві. Крім цього видання, до рук Г. Сковороди, за припущенням А. Ковалівського, могла потрапити латиномовна книга «Confucius sinorum philosophus, sive Scientia sinensis latine exposita», видана в Парижі 1687 р. (примірник цієї книги зберігається в бібліотеці Харківського університету) [4, с. 206].

І хоча жоден із дослідників життя й творчості письменника про це не говорить, ми все ж можемо припустити, що вербальним доказом того, що Г. Сковорода не лише знав про філософію Конфуція, а, можливо, дещо й читав, знайомився з текстами перекладів, є слова самого письменника-філософа, який озвучує у вірші Мудрість: «Уже мнѢ имя там в других стоит словах». Цей вислів однозначно свідчить про авторські знання певної філософської терміносистеми, відмінної від інших, відомих йому. До цього в тексті вірша Г. Сковорода вживає такі власні імена: *Софія* (в грецькій мові означає 'мудрість' і асоціюється з богинею Афіною); *Мінерва* (богиня мудрості в стародавній римській міфології). Хоча автор не називає слово-термін на позначення мудрості в китайській філософії, він описово стверджує, що її назва звучить по-іншому, виражена іншими словами – «в других стоит словах».

Досліджуючи мовно-стильову манеру викладу письменника-філософа, Л. Софронова узагальнює: «Г. Сковорода ніколи не прагне послідовно та повністю описати об'єкт, а неперервно

підміняє його іншим, щоб потім до нього знову повернутися» (переклад – С. І.) [9, с. 8]. Так і тут, розмірковуючи над особливостями філософії-мудрості в різних частинах світу, він констатує, що вона й така сама, й інша: «*Сестра моя родна, як точно ноч у дня*», називаючи її вже «*бестолковщиной*».

Хоча в тексті Г. Сковороди ми виявили лише дві лексеми, що експлікують знання українця про східну філософію й народ, який мешкає в далекій країні, проте, на наш погляд, цього достатньо для твердження про відображення в мовній картині світу автора знань про Китай, його народ і філософію в середині XVIII ст.

Аналізуючи філософський доробок українського мислителя, дослідники часто називають його «українським Сократом», «харківським Діогеном». Трохи більше десятиліття тому С. Харченко назвав Г. Сковороду «українським Конфуцієм» [13]. Символічність таких порівнянь не викликає сумніву для жодного українця, хоча б почасти знайомого з творчістю Г. Сковороди. Крім того, саме вони актуалізують необхідність сучасного перегляду філософсько-філологічного доробку українського мислителя, значення думок якого носить не лише національний, а й цивілізаційний характер.

Бібліографічні посилання

1. Епишкин Н. И. Исторический словарь галлицизмов русского языка : [текст] / Николай Иванович Епишкин. – М. : ЭТС, 2010. – 5140 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://search.rsl.ru/ru/record/01006711216>
2. Капранов С. В. Григорій Сковорода і його вчення на початку третього тисячоліття : [текст] / С. В. Капранов // Наукові записки : научное издание. – К. : КМ Академія, 2003. – Т. 22 : у 3 ч. – Ч. 1 : Гуманітарні науки : Філологічні науки. Філософія та релігієзнавство. Теорія та історія культури. Історичні науки. – С. 78–80.
3. Кіктенко В. О. Нарис з історії українського китаєзнавства. XVIII – перша половина XX ст. : дослідження, матеріали, документи / Віктор Олексійович Кіктенко. – К., 2002. – 194 с.

4. Ковалівський А. П. Григорій Сковорода : дослідження і переклади / [А. П. Ковалівський; упоряд. ОКЗ «Літ.-меморіал. музей Г. С. Сковороди»]. – Х. : Атос, 2007. – 213 с.
5. Махновець Л. Є. Григорій Сковорода. Біографія / Л. Є. Махновець. – К. : Наук. думка, 1972. – 254 с.
6. Попов П. М. Григорій Сковорода про Китай / П. М. Попов // Вітчизна. – 1958. – № 4. – С. 163–171.
7. Рубан В. Китайский мудрец, или Наука жить в обществе / Василий Рубан. – М. : Ламартис, 2013. – 204 с.
8. Сковорода Григорій. Повне зібрання творів : у 2 т. – К., 1973. – Т. 1. – С. 94. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/skovoroda/skov104.htm#page94>
9. Софронова Л. А. Три мира Григория Сковороды / Людмила Александровна Софронова. – М. : ИНДРИК, 2002. – 464 с.
10. Сходознавство і візантологія в Україні в іменах: біобібліографічний словник / упорядники : Е. Г. Циганкова, Ю. М. Кочубей, О. Д. Василюк. – К. : Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАНУ, 2011. – 260 с.
11. Трусевич Х. И. Посольские и торговые сношения России с Китаем (до XIX века) / соч. Х. Трусевича. – М. : Типография Т. Малинского, 1882. – 306 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://books.google.com.ua/books?id=Qoz7AgAAQBAJ&pg=PA242&lpg=PA242&dq=%D1%85%D0%B8%D0%BD%D1%86%D1%8B+%D0%BA%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%B9%D1%86%D1%8B&source=bl&ots=0bkX3KJonZ&sig=Kv_JvcLdvo9FrETnWED1_kAId_o&hl=ru&sa=X&ved=0ahUKEwisiIfZsqjQAhVJhSwKHYQuBN8Q6AEIKTAE#v=onepage&q&f=false
12. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. ; пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. – 2-е изд., стер. – Т. 4 (Т – ящур). – М. : Прогресс, 1987. – 864 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reword.org/online/ХИНСКАЯ/760-vasmer>
13. Kharchenko S. Hryhoriy Skovoroda – a Ukrainian Confucius / S. Kharchenko // The Ukrainian Observer. – 2002. – April. – № 21/3. – P. 26.

ДИСКУРС. ЛІНГВІСТИКА ТЕКСТУ

УДК 811.161.2: 81'373.422

Н. М. Бобух
Україна, Полтава

ЛЕКСИЧНІ ОПОЗИЦІЇ В ПОЕТИЧНИХ ТВОРАХ ВОЛОДИМИРА СОСЮРИ

У статті досліджено лексичні опозиції як одну з форм художнього відображення навколишнього світу в поетичному ідіолекті Володимира Сосюри. Проаналізовано продуктивні в мовотворчості поета функціонально-семантичні групи антонімічних пар. Описано антонімічно-синонімічні парадигми аксіологічно маркованих номенів людських почуттів, а також опозиції, які виражають темпоральні й локативні характеристики, репрезентують протилежні абстрактні поняття та ін.

Визначено, що антонімічні пари й оксиморонні синтагми виконують у поетичних творах стилістичні функції створення контрастних характеристик персонажів, передавання полярних емоцій і почуттів ліричного героя, увиразнення контрасту та суперечливої сутності зображуваних предметів і явищ об'єктивної дійсності.

Ключові слова: антонімічно-синонімічна парадигма, генітивне словосполучення, індивідуально-авторська метафора, оксиморонна синтагма, опозиція, персоніфікований образ, поетичний ідіолект, полярна символічна оцінність, семантико-стилістична функція.

В статье исследованы лексические оппозиции как одна из форм художественного отражения окружающего мира в поэтическом идиолекте Владимира Сосюры. Проанализированы продуктивные в произведениях поэта функционально-семантические группы антонимических пар. Описаны антонимично-синонимические парадигмы аксиологически

маркированных номенов человеческих чувств, а также оппозиции, выражающие темпоральные и локативные характеристики, репрезентирующие противоположные абстрактные понятия и др.

Определено, что антонимические пары и оксиморонные синтагмы выполняют в поэтических произведениях стилистические функции создания контрастных характеристик персонажей, передачи полярных эмоций и чувств лирического героя, подчеркивания контраста и противоречивой сущности изображаемых предметов и явлений объективной действительности.

Ключевые слова: антонимично-синонимическая парадигма, генитивное словосочетание, индивидуально-авторская метафора, оксиморонная синтагма, оппозиция, персонифицированный образ, поэтический идиолект, полярная символическая оценочность, семантико-стилистическая функция.

This article researches lexical oppositions as one of the forms of artistic reflection of the outside world in Volodymyr Sosyura's poetic style.

Productive functional and semantic groups of antonymic pairs in poet's language were analyzed. Antonymic and synonymic paradigms of the axiologically marked nomens which reflect human feelings, as well as oppositions which express temporal and location characteristics and represent opposite abstract concepts were described.

The article makes it clear that Volodymyr Sosyura's poetic style is characterized by using temporal opposition day – night not only to name opposite parts of twenty-four hours, but in order to oppose symbolically progressive and reactionary periods of human society, peace and war, happiness and misfortune, gladness and sorrow. Symbolical character of the constituents of antonymic pair day – night in the poetic language of the author also can be based on the poet's individual transformations which reflect his individual world outlook.

The productive temporal opposition spring – autumn in V. Sosyura's artistic picture of the world was described. The constituents of this opposition express polar symbolic evaluation.

Words combinations of lexical antonyms which are typical for poetic discourse and form personified characters are described. The author used personification in order to describe inner state of lyrical character, his / her feelings, emotional experience as well as positive state of lyrical character who shares his/her experience with the world.

Predicative oxymoron syntagms creating connection between nomens of polar emotions, feelings, character's emotional experience caused by a certain event or phenomenon were represented.

It has been proved that imagery in the analyzed texts can be created by means of using one of the opposition's constituent in denotative meaning and the other one in connotative meaning.

The analysis confirmed that antonyms pairs and oxymoron syntagms in the poetry had the stylistic functions for creating contrast characteristics of characters, for expressing polar emotions and feelings of lyrical character, for underlining the contrast described objects and phenomenon of the reality.

Key words: antonymic and synonymic paradigm, author's individual metaphor, genitive word combination, oxymoron syntagm, opposition, personified character, poetic vocabulary, polar symbolic evaluation, semantic and stylistic function.

Мовотворчість Володимира Сосюри досліджували Л. Пустовіт [3, с. 49–53], М. Скаб [4, с. 361–367], Л. Ставицька [6, с. 91–98], Л. Шутова [7, с. 196–199] та ін. Мета пропонованої статті – проаналізувати лексичні опозиції як форму художнього відображення об'єктивного світу в поетичному ідіолекті Володимира Сосюри.

Матеріалом дослідження є лексичні антоніми, зафіксовані в поетичних творах В. Сосюри [5].

Функціонально активними в мовно-художній картині світу митця є антонімічні лексеми, що свідчить про гостроту світосприймання, уміння відтворити полярність людських почуттів.

У поетичному словнику В. Сосюри продуктивною є темпоральна опозиція *день – ніч*, складники якої репрезентують

контрастні прямі чи символічні значення. Полярна маркованість компонентів зазначеної антонімічної пари мотивована контекстом. У досліджуваних творах вони виражають переважно позитивну оцінність. Образ дня традиційно викликає асоціації зі світлом, теплом, радістю, спокоєм, щастям, поєднуючись із художніми означеннями: *білий, блискучий, вічний, жданий, квітчастий, теплий* (день) та ін. Образ ночі пов'язаний із кольором неба, місяцем, зорями на небі й поєднується з означеннями: *зоряна, синя, срібна* (ніч) тощо. Напр.: *В білі дні і ночі журавлині / буде спати солодко зерно. / Сік землі, як молоко дитині, / сили дасть, і проросте воно* [5, т. 3, с. 151]; *Чи линуть дні, чи сяють срібні ночі, / чи одягають цвіт весни сади...* [5, т. 5, с. 50].

Негативну оцінність лексеми *ніч* формують прикметники-означення з відповідною маркованістю (*безсонна, довга, глуха, проклята* та ін.): *Для Вітчизни дорогої / в день блискучий, в ніч глуху / він обточує набої / в гомінливому цеху* [5, т. 3, с. 159].

Характерною рисою ідіостилю В. Сосюри є вживання опозиції *день – ніч* для протиставлення прогресивного і реакційного періодів у житті суспільства, протиставлення миру і війни: *Безсмертя вам, о рицарі Вітчизни: / ви обернули ніч на вічний день* [5, т. 2, с. 172]; *... за день, що розцвіта кругом, / люблю я рідний край. / За те, що ніч він поборов / і щастя нам несе* [5, т. 3, с. 59]; *Що світові давав у всі віки героїв / і в боротьбі за день тьму ночі переміг, / народу, що тебе для радості відстояв...* [5, т. 4, с. 120].

У наведених контекстах позитивний оцінний зміст символу *день* підсилюють епітет *вічний* та метафора *день, що розцвіта*, які викликають в уяві читача асоціативні зв'язки з вічним, новим, прогресивним, світлим, весняним. Негативну конотацію символу *ніч* увиразнюють генітивні словосполучення *тьма ночі, ніч негод*, які, навпаки, асоціюються з чимось поганим, страшним, нещасливим. Протиставлення однопланових щодо характеру асоціацій понять дає змогу створити надзвичайно образні картини.

Негативно марковані прикметниково-іменникові оцінні конструкції співвідносні із генітивними словосполученнями, які

символізують горе, трагедію, війну, неволю, насилля. Опозиція *день – ніч* не тільки номінує частини доби, а й передає тяжкий душевний стан ліричного героя: ***Ночі муки, чорні дні потали, / вкритий трупом і сльозами шлях. / Од крові сніги червоні стали, / і жінки голосять у вітрах*** [5, т. 2, с. 205].

В. Сосюра вживає контрастні лексеми *день – ніч* і для символічного протиставлення щастя, радості – нещастю, печалі: *Двері серце відчиня / чи у дні, чи в ночі. / Чорне бархатне вбрання, / василькові очі* [5, т. 2, с. 147]; *Любов до світла, любов до щастя, / та не для себе, а для усіх, / хто хоче ночі на дні квітчасті / перетворити в края своїх* [5, т. 3, с. 195].

Символічність складників зазначеної опозиції в поетичній мові може ґрунтуватись і на індивідуально-авторських асоціативних зв'язках, які розкривають оригінальне світосприймання митця. Приміром, у досліджуваних текстах відзначено вживання цих контрастивів на означення ситуації «побачити білий світ, народитися»: *...ти [Україно] в любистку мене у хатині похилій купала, / коли вперше я крикнув і глянув із ночі на день* [5, т. 2, с. 275].

Серед поетичних образів, сформованих навколо протиставлення *день – ніч*, виразною індивідуальністю позначені й генітивні словосполучення, які відзначаються нетрадиційністю асоціативних зв'язків: *гомін днів і ночей, крила ночі* тощо. Такі метафоричні конструкції, ґрунтуючись на переосмисленні явищ, сприяють збагаченню поетичної мови образними засобами: *Так на світанні бліднуть крила ночі / І вітає день життя щасливий спів* [5, т. 4, с. 23].

Зафіксовано також компаративні звороти, ґрунтовані на логіко-смісловому паралелізмі протиставлюваних частин доби. Оцінна маркованість цих компаративізмів (позитивна чи негативна) пов'язана із узагальнено-символічним значенням другого компонента порівняння. У компаративному звороті *день, як ніч* позитивна оцінність конститuenta *день* трансформована компонентом *ніч* у негативну. Лексема *ніч* у такому разі означена переважно емоційно-оцінними епітетами *чорна, темна* та ін., які підсилюють негативну експресію

порівняння: *Над краєм дні – як ночі темні. / Чужі знамена на Дніпрі* [5, т. 2, с. 212].

Засвідчуємо вживання словосполучень *сйаво дня, імла ночі*, які підкреслюють наявність / відсутність світла – ознаку, що лежить в основі протиставлення названих частин доби: *У сйаві днів, ночей імлі / вартують труд, його турботи* [5, т. 5, с. 153].

Продуктивні в мовно-художній картині світу В. Сосюри й протиставлення *весна – осінь, зима – літо*: *Чи осінь, чи зима, чи в зелені діброва / весни вітає дні, чи літо славить птах, – / усе мені шумить хода твоя шовкова / і стан твій молодий пливе в моїх очах* [5, т. 2, с. 120].

Опозиція *весна – осінь* актуалізує колірну гаму, яка відтворює зелений цвіт весни й жовтий, золотий цвіт осені: *Я пісню про щастя складаю, / про щастя – відраду сердець, / і зелень весни не змінюю / на осені злото й багрець* [5, т. 5, с. 38].

У деяких віршованих контекстах поняття-образ *осінь* репрезентує негативну маркованість, актуалізовану відповідними емоційно-оцінними прикметниковими означеннями: *Славутича даль многоводна / чекає зимових заков. / Але і у осінь холодну / весну нам приносить любов* [5, т. 5, с. 39].

Полярну символічну оцінність складників антонімічної пари *весна – осінь* простежуємо в поетичних уривках, у яких лексема *весна* номінує щось початкове, розквіт, розвиток, перемогу, лексема *осінь*, навпаки, означає завершення чогось, спад, поразку: *Як в осінь ту, що стала нам весною, / в огні боїв з китаєм він дружив* [5, т. 4, с. 192].

Для ідіолекту В. Сосюри показовим є вживання метафоричних сполучень, ґрунтованих на протиставленні *весна – осінь*, з метою відтворення найтонших відтінків людської психіки. «Назви пір року й опис стану природи, – зазначає С. Єрмоленко, – органічно входять у психологічний аналіз стану людини» [1, с. 315].

У змістовій структурі образу *осені* наявні емотивні ознаки: ‘спокій’, ‘смуток’, ‘самотність’, а образ *весни* пов’язаний із почуттям радості, пробудження, оновлення: *Зарясніє калина, як моя Україна... / Йде у полі дівчина, як зоря солов’їна, / Як зоря солов’їна, як веселка вона. / Що їй осені туга, коли в серці весна*

[5, т. 4, с. 93]; *Холодніє задумана просинь, / і в пожежі дерев далина. / Хто сказав, що на вулицях **осінь**, / коли в серці розквітла **весна**?! [5, т. 2, с. 55–56]; *Од дум ніяк я не засну, – / вони біжать, нема їм краю... / Блажен, хто **осінь** на **весну** / в натхненній пісні обертає [5, т. 5, с. 59]; *Хай листя падає на груди / і навіває вітер сні, – / той знати **осені** не буде, / хто народився для **весни** [5, т. 4, с. 162].***

Особливої виразності віршованим текстам надають персоніфіковані образи *весни* й *осені*, які автор уживає для відображення внутрішнього стану ліричного героя, його почуттів, переживань: *І щастя іншого не хочу, / коли в душі лиш ти одна. / Хай **осінь** дивиться у очі, / а в серце дивиться **весна** [5, т. 5, с. 41].*

Засвідчено й компаративні звороти, у яких лексема *осінь*, зіставляючись із *весною*, стає репрезентантом позитивної конотації, символізує життя, відродження, щастя: *Скільки щастя і пісень! / Розцвіта в душі, як рожа, / **осінь** на **весну** **похожа** [5, т. 5, с. 88].*

Цікавим є прийом отождоження ліричного героя з порами року, у яких поетична мова актуалізує сему 'вік': *Завжди, завжди тебе любити, / аж поки прийде смерті тьма, / моя **весна**, моє ти **літо**, / моя ти **осінь** і **зима** [5, т. 2, с. 167].*

Продуктивні в мовотворчості В. Сосюри антонімічні лексеми *земля* – *небо*, використані для змалювання краси рідної природи, передачі почуття глибокої любові до Батьківщини, інтимізації ліричної розповіді: *Україно ти моя, / мій коханий краю! / Я люблю твій гордий шлях, / твою **землю** й **небо** [5, т. 3, с. 52].*

Із метою підкреслення динамічної ознаки кольоровість неба виражена відповідними дієсловами: *Як радісно стає, коли запона ночі / поволі рідшає і тане, як туман, / коли зорі на **землю** глянуть очі / і **засиніє** **неба** **океан** [5, т. 5, с. 25].* Звертають на себе увагу індивідуально-авторські метафори, в основі яких лежать зорові асоціації, пов'язані з кольором неба: *Далі й далі хмар юрба клекоче, / свіжо так і радісно в саду, – / і все ширше **неба сині очі** / дивляться на **землю** молоду [5, т. 5, с. 18].*

За допомогою прийому персоніфікації автор передає позитивний емоційний стан індивідуума (піднесення, радість, щастя), який поширює світ своїх почуттів на навколишню природу: «Весною душа вся співає, / співають земля й небеса»; «Радісно зітхнули / небо і земля»; «У обіймах злилися і небо, / і земля»; «Земля і небо в щасті / жагучо обнялись»; «Обнімає землю небо голубе»; «... і все ширше неба сині очі / дивляться на землю молоду».

Відзначаємо продуктивність у поетичному словнику В. Сосюри антонімічно-синонімічних парадигм, які репрезентують полярні почуття, психічні процеси, емоції, душевний стан ліричного героя: *веселий – сумний, печальний, смутний, журливий*; *любов – ненависть, нелюбов, гнів, лють*; *любити – ненавидіти*; *радість – горе, біль, жаль, журба, жура, мука, печаль, сльози*; *сміх, регіт – плач, ридання, сльози та ін.* Напр.: *Я знаю: **біль** затихне згодом, / замовкнуть спізнені **жалі**. / Переживай завжди з народом / і **горе**, й **радість** на землі* [5, т. 5, с. 188]; *Хто молодість нашу і світ ясновидий / леліє у ріднім краю, / хто ворога серцем усім **ненавидить**, / той **любить** Вітчизну свою* [5, т. 3, с. 178].

Використовуючи традиційне для поетичного стилю метафоричне сполучення *сміються і плачуть солов'ї*, автор розкриває ніжне почуття кохання, яким сповнене серце ліричного героя: *Я бачу той струмок і як дерева гнутья... / Там липи аромат – дихання вуст твоїх... / Солодкі солов'ї там **плачуть і сміються** / і місяць слухає кохання срібний сміх* [5, т. 1, с. 238].

Засвідчуємо цікаву індивідуально-авторську дієслівну метафору, ґрунтовану на зазначеній опозиції: *Стоїш чудесна, осіянна, / і милі ямки на щоках / **сміються й плачуть*** [5, т. 7, с. 159–160].

Для поетичного ідіолекту В. Сосюри характерні й оксиморонні синтагми, які актуалізують зв'язок між номенами полярних емоцій, почуттів, переживань індивідуума, викликаних певною подією чи явищем: *І виростають з радості печалі, / як із печалі радість вироста* [5, т. 5, с. 133]; *Коли у нім*

[слові] *ненависть / з любові вироста* [5, т. 4, с. 174]; *Нема без втрати перемоги, / без горя радості нема* [5, т. 3, с. 35].

«Продуктивність оксиморонів зі структурою речення, на думку С. Завалій, зумовлена тим, що в поетичній мові поширені афористичні висловлювання, побудовані на поєднанні контрастних за значення лексем» [2, с. 15].

Зафіксована в аналізованих текстах дієслівна опозиція *сходити – заходити*, у якій поетична мова актуалізує можливість її складників уживатися для позначення початку і кінця людського життя. Такі контексти відзначені великою емоційною наповненістю: *Вони [слова-зірки] злітають з небозводу, / щоб передать в огні пісень / любов того, чий день заходить, / до тої, чий ще сходить день* [5, т. 4, с. 116].

Образність поетичних творів створюється і вживанням одного зі складників антонімічної пари в прямому значенні, а другого – у переносному. Цей спосіб використаний для показу нерозривного зв'язку людини й природи. Пор.: *Заходить сонце. Пливе на води / туман із луків, як сон блідий... / Заходить сонце. І щастя сходить, / і сонце сходить в душі моїй* [5, т. 2, с. 120]. Уживаючи вислів *заходить сонце* в прямому значенні, а вислови *щастя сходить* і *сонце сходить в душі* – у переносному, автор зображує душевний стан ліричного героя, його радісний, піднесений настрій.

У досліджуваних текстах простежуємо продуктивність контрастних лексем *життя – смерть* і *життя – небуття*: *Ми молоді, уперті, / за нами – майбуття. / Лиш той не знає смерті, / хто творить сам життя* [5, т. 3, с. 168].

В антонімічній парі позитивнооцінний компонент *життя* традиційно уподібнений рухові по шляху, по земному простору: *Не для того я з тобою / йду дорогою життя, / щоб у смерть, повита тьмою, / ти пішла без вороття* [5, т. 2, с. 102].

Відзначаємо перифрастичні вислови, у яких *життя* за давньою поетичною традицією порівняне з вогнем, а смерть зображена як згасання життя: *Так і душа моя тривожна / твоїх очей проміння п'є. / У нім усе, що для поета, / погасне з ним моє життя. / Йї, неначе мертва та планета, / Я попливу у небуття* [5, т. 2, с. 145].

В аналізованих поетичних творах автор уживає антитези з метою створення полярних характеристик персонажів: *Ти – моря шум, я – спокій суші, / обидва ми – мов тиша й крик. / А ніч і день – то наші душі, / любов'ю з'єднані навек* [5, т. 2, с. 130] й підкреслення контрасту зображуваних предметів і явищ об'єктивної дійсності: *Їх [журавлів] курликання ласкаве / мов вітає води, трави, / то летять вони / з чуужини на батьківщину, / на жадану Україну, – / вісники весни* [5, т. 4, с. 53].

Оксиморонні синтагми увиразнюють контрастний психічний стан ліричного героя: *Вона любить мене не хоче, / а я вночі од мук не сплю. / Як я ненавиджу ті очі / і, ненавидячи, люблю!* [5, т. 5, с. 193] й суперечливу сутність зображуваних предметів та явищ об'єктивної дійсності: *Небо рідне й чууже / над покорою хат. / Та не можу вже / я повернутись назад* [5, т. 1, с. 300].

Отже, у поетичному словнику В. Сосюри продуктивні антонімічні лексеми й оксиморонні синтагми, які автор уживає для контрастних характеристик персонажів та предметів навколишнього світу, передачі суперечливої сутності людських думок і почуттів.

Перспективи подальших досліджень убачасмо у вивченні опозицій на матеріалі поетичних текстів інших авторів.

Бібліографічні посилання

1. Єрмоленко С. Я. Мова і українознавчий світогляд : [монографія] / С. Я. Єрмоленко. – К. : НДІУ, 2007. – 444 с.
2. Завалій С. Б. Типологія оксиморонних синтагм у поезії другої половини ХХ – початку ХХІ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / С. Б. Завалій. – К., 2015. – 19 с.
3. Пустовіт Л. О. «Такий я ніжний, такий тривожний...» (До 90-річчя з дня народження В. Сосюри) / Л. О. Пустовіт // Мовознавство. – 1988. – № 1. – С. 49–53.
4. Скаб М. Співвідношення загальнонародної та індивідуальної концептуальних картин світу (фрагмент «душа», Б. Лепкий та В. Сосюра) / М. Скаб // Науковий вісник Чернівецького ун-ту. Слов'янська філологія : зб. наук. пр. – Чернівці : Рута, 2006. – Вип. 276–277. – С. 361–367.

5. Сосюра В. Твори : у 10 томах / В. Сосюра. – К. : Дніпро, 1970–1972. – Т. 1. – 366 с.; Т. 2. – 310 с.; Т. 3. – 233 с.; Т. 4. – 210 с.; Т. 5. – 218 с.; Т. 6. – 293 с.; Т. 7. – 282 с.
6. Ставицька Л. Поетичне і прозове слово Володимира Сосюри / Л. О. Ставицька // Культура слова. – 2000. – Вип. 53/54. – С. 91–98.
7. Шутова Л. І. Семантико-стилістична характеристика епітета в поезії В. Сосюри (на матеріалі творів 20–30-х років) / Л. І. Шутова // Вісник Луганського державного педагогічного університету ім. Т. Шевченка. Серія : Філол. науки. – Луганськ, 2000. – № 4. – С. 196–199.

УДК 811.112.2:81'373.611:001.4

Л. Б. Воловик
Україна, Полтава

СЛОВОВІРНІ МОДЕЛІ ПРЕФІКСАЛЬНИХ ДІЄСЛІВ В ЕКОНОМІЧНОМУ ТЕКСТІ

У статті проаналізовано словотвірні потенції твірних основ префіксальних дієслів у німецькій економічній термінології. Особливістю архітектоніки твірних основ префіксальних сильних і слабких дієслів є наявність у словотвірних рядах віддієслівних безафіксно-похідних іменників, утворених шляхом субстантивації основ інфінітива, конверсії основ інфінітива, конверсії основ претериту префіксальних сильних дієслів, суфіксальних іменників, складних іменників. Твірні основи дієслова реалізують дериваційні можливості за словотвірними моделями, характерними для німецької мови. Досліджено утворення безафіксно-похідних іменників від твірних основ префіксальних дієслів шляхом субстантивації основ інфінітива, конверсії основ інфінітива, конверсії основ претериту префіксальних дієслів.

Ключові слова: мікромодель, основа, похідна основа, словотвірна модель, словотвірна основа, словотвірне значення, словотвірний потенціал, словотворення, термін.

В статье проанализированы словообразовательные потенции производящих основ префиксальных глаголов в немецкой экономической терминологии. Особенностью архитектуры производящих основ префиксальных сильных и слабых глаголов является наличие в словообразовательных рядах отглагольных безаффиксно-производных существительных, образованных путем субстантивации основ инфинитива, конверсии основ инфинитива, конверсии основ претерита префиксальных сильных глаголов, суффиксальных существительных, сложных существительных. Производящие основы глагола реализуют деривационные возможности по словообразовательным моделям, которые характерны для немецкого языка. Исследуется образование безаффиксно-производных существительных от производящих основ префиксальных глаголов путём субстантивации основ инфинитива, конверсии основ инфинитива, конверсии основ претерита префиксальных глаголов.

Ключевые слова: микромодель, основа, производная основа, словообразовательная модель, словообразовательная основа, словообразовательное значение, словообразовательный потенциал, словообразование, термин.

The article is devoted to the studies of characteristics of word-formation structure and semantics of German economic verb-terms with prefixes be-, ge-, er-, ver-, zer-, ent-, emp-, miss-, durch-, unter-, über-, um-, hinter-, wider-, wieder-. The paper studies the stems of German prefixal verbs used as economic terms, examined by means of the determining their structural, semantic and functional organization. The examination of prefixal verbs' stems proceeds from basic root words of derivational chains towards their cognate derivatives. Prefixal verbs are formed according to general language norms on the basis of prefixal derivational patterns of modern German. The results obtained show the decrease of borrowed verb-forming prefixes in German economic terminology. Prefixal verb stems form noun stems by means of suffixation and conversion which are very productive in German. Much attention is given to non-affixal derivative nouns formed by means of the processes of substantivization and conversion stems of infinitives, conversion

stems of preterital prefixal verbs. The paper reveals the text-formative potential of prefixed verbs on the basis of German economic terms in economic texts. The derivational patterns of prefixed verbs on the basis of German economic terms in the economic texts are analysed. The article deals with the problems of the influence of context on word-formation structure of German economic verb-terms with prefixes be-, ge-, er-, ver-, zer-, ent-, emp-, miss-, durch-, unter-, über-, um-, hinter-, wider-, wieder-. The research has been done on the basis of the translation of German economic texts.

Key words: derived stem, derivational meaning, derivational pattern, derivational stem, micropattern, stem, term, word-formation, word-formation potential.

Вивчення архітектоніки твірних і похідних основ дієслів як структурних елементів тексту – важливий аспект аналізу текстотвірних потенцій словотвірних одиниць. Твірні основи дієслова реалізують дериваційні можливості за словотвірними моделями, характерними для німецької мови.

Метою статті є опис особливостей словотвірної структури й семантики німецьких префіксальних дієслів – економічних термінів у газетних текстах.

Об'єкт дослідження – німецькі дієслова з префіксами *be-, ge-, er-, ver-, zer-, ent-, emp-, miss-, durch-, unter-, über-, um-, hinter-, wider-, wieder-*.

Словотвірну модель визначають як морфологічно й лексико-семантично зумовлену схему, за якою можуть бути утворені серії словотвірних конструкцій із однаковою структурою [1, с. 79; 2, с. 36; 3, с. 23]. Словотвірні моделі, утворені за визначеними правилами, мають важливе значення для аналізу текстотвірних потенцій дериваційних одиниць. Розглянемо, наприклад, словотвірні моделі префіксальних сильних дієслів, які функціонують в економічному тексті. Твірні основи кореневих дієслів, поєднуючись із автохтонними невідокремлюваними дієслівними префіксами, утворюють похідні основи за основною словотвірною моделлю, яка функціонує в тексті: $M_4:SV_{st.}=Präf.+SV_{st.}$: *treiben Handel* –

займатися торгівлею → *be//treiben* – проводити (кампанію). Напр.: *Ich treibe Handel. Ich betreibe Selbstmarketing, wenn ich positive Kontakte zu anderen aufbaue und meine Begeisterung und mein Engagement für bestimmte Themen vermitteln kann* [4, с. 10].

Субстантивований інфінітив префіксальних сильних дієслів, за нашими спостереженнями, утворений за словотвірною моделлю: $M_2SN=SN:SV(Präf.+SV_{st.})+en$, *sich bestreben* – старатися, прагнути → *das Bestreben*. Напр.: *Die Menschen bestreben sich die zahlreiche Wünsche zu erfüllen. Diese Wünsche nennt man im wirtschaftlichen Sprachgebrauch Bedürfnisse. Also: Bedürfnis bedeutet das Empfinden eines Mangels mit dem Bestreben, diesen Mangel zu beheben* [4, с. 14].

Прикладом функціональної трансорієнтації одиниць одного рівня може слугувати конверсія лексичних одиниць. Шляхом конверсії основи інфінітива утворені безафіксно-похідні іменники від твірних основ префіксальних сильних дієслів: $M_2 SN=SN:SV_{inf}((Präf.+SV_{st.})\rightarrow SN)$: *ver//tragen* (*u, a*) – укладати договір → *der Vertrag* – договір, контракт; *wider//rufen* – відмінати → *der Widerruf* – відміна, відмова. Приміром: *Ob die Menschen arbeiten oder Freizeit verbringen, ob sie Geld ausgeben oder sparen, etwas kaufen oder verkaufen, Vertrag abschließen, Miete, Heizung zahlen immer handelt es sich um wirtschaftliche Vorgänge. Alle wirtschaftenden Menschen treffen täglich Entscheidungen, vertragen und beeinflussen dadurch wirtschaftliche Vorgänge* [4, с. 14]; *Jede Bestellung kann widerrufen werden. Da die Bestellung jedoch wirksam wird, wenn sie dem anderen zugeht, muss der Widerruf spätestens zusammen mit der Bestellung beim Verkäufer eingehen* [4, с. 10].

Шляхом конверсії твірних основ претерита утворені безафіксно-похідні іменники від твірних основ префіксальних сильних дієслів: $M_3SN=SN:SV_{imp}((Präf.+SV_{st+})\rightarrow SN)$: *be//treiben* (*ie, ie*) – займатися (чим-небудь) → *der Betrieb* – виробництво. У контексті: *Der Begriff «Betrieb» bringt die technisch-organisatorische Seite von Wirtschaftseinheiten zum Ausdruck. Als institutioneller Begriff wird «Handel» für alle Institutionen, die ausschliesslich oder überwiegend der Begriff «Handel betreiben», verwendet* [4, с. 3].

У досліджуваних текстах виявлено словотвірні моделі віддієслівних суфіксальних іменників, утворені від твірних основ префіксальних сильних дієслів у німецькій економічній термінології: $M_6SN=SN:SV(Präf.+SV_{st.})+Suf_{-er}$: *be//werben, sich* – подавати заяву (про що-небудь) → *der Bewerber* – претендент, кандидат. Напр.: *Wir bewerben uns um eine Stelle. Die meisten Bewerber sind nur noch fokussiert auf das Studium und seine Ergebnisse und denken nicht an das, was sie auch vor und neben der Hochschule geleistet haben* [4, с. 7].

За словотвірною моделлю: $M_6SN=SN:SV(Präf.+SV_{st.})+Suf_{-ung}$ утворені іменники: *be//werben, sich* – подавати заяву (про що-небудь) → *die Bewerbung* – заявка (на що-небудь); заява (про призначення на посаду). Напр.: *Die Bewerbungen, die in der zweiten Woche eintreffen, sind tendenziell besser, betont er. Der Bewerber müsse ich intensive mit dem Unternehmen und der Position auseinandersetzen und sich fragen, welchen spezifischen Nutzen er dem Unternehmen bieten könne. Ich denke, dass sich die Menschen zu viel bewerben und zu wenig in die Detailprüfung gehen, erklärt Mühlenhoff* [4, с. 12].

Словоскладання як характерна особливість дериватології німецької мови – один із найдавніших і найпродуктивніших способів утворення іменників. Утворення похідних основ складних іменників із першим словотвірним компонентом – віддієслівним іменником – конверсією твірної основи інфінітива префіксального сильного дієслова відбувається за словотвірною моделлю: $M_{10}SN=SN:(SV:Präf.+SV_{st.})+SN$: *wider//rufen* – відмінати → *der Widerruf* – відміна; відмова. У контексті: *Jede Bestellung kann widerrufen werden. Da die Bestellung jedoch wirksam wird, wenn sie dem anderen zugeht, muss der Widerruf spätestens zusammen mit der Bestellung beim Verkäufer eingehen. Widerrufbriefe müssen die Änderung der Bestellung beziehungsweise den Rücktritt von der Bestellung genau begründen* [4, с. 12].

Утворення похідних основ складних іменників із другим словотвірним компонентом – віддієслівним іменником – конверсією твірної основи інфінітива префіксального сильного дієслова відбувається за моделлю: $M_{10}SN=SN+SN:(SV:Präf.+SV_{st.})$: *er//halten* (ie, a) – зберігати → *der Datenerhalt* – зберігання

даних; *ver//tragen* (*u, a*) – укладатити договір → *der Kauf//vertrag* – договір купівлі. Напр.: *Vielzahl von Bewerbungen erhalten, kann es auch passieren, das seine E-Mail-Bewerbung im Spam-Filter hängen bleibt. Bei per Mail versendeten Initiativbewerbungen ist es für die Unternehmen wegen der Unterschiedlichkeit des Datenerhaltes sehr zeitaufwendig, diese aufzubereiten, um zu prüfen, ob eine Einsatzmöglichkeit besteht* [4, с. 13]; *Ob Sie ein Fernsehgerät oder eine Tüte Milch, ein Paar Schuhe oder ein Auto kaufen, in jedem Fall vertragen Sie. Aus diesem Kaufvertrag entstehen auf beiden Seiten bestimmte Rechte und Pflichten* [4, с. 15].

В економічних текстах зафіксовано словотвірні моделі: $M_{10}SN=SN:(SV:Präf.+SV_{st+})+SN$ – утворення похідних основ складних іменників із першим словотвірним компонентом, віддієслівним іменником – конверсією твірної основи претерита префіксального сильного дієслова: *ver//treiben* (*ie, ie*) – продавати, збувати → *die Vertriebs//firma* – фірма для збуту. Приміром: *Bayer ist eine Vertriebsfirma, das unter anderem Arzneimittel produziert. Bauer produziert und vertreibt rezeptfreie Arzneimittel gegen Schmerzen, Husten und Erkältung* [4, с. 18].

Похідна основа складних іменників із першим словотвірним компонентом, віддієслівним суфіксальним іменником із суфіксом *-ung*, утворена за словотвірною моделлю: $M_{10}SN=SN((SV:Präf.+SV_{st-})+Suf_{-ung})+SN$: *be//werben, sich* – подавати заяву (про що-небудь) → *die Bewerbungs//mappe* – папка заяв. Напр.: *Laut Studie bewirbt sich mehr als die Hälfte der befragten Stellensuchenden lieber mit einer Online-Bewerbung als mit einer klassischen Bewerbungsmappe* [4, с. 8].

Похідна основа складних економічних іменників із першим словотвірним компонентом, віддієслівним суфіксальним іменником із суфіксом *-er*, утворена за словотвірною моделлю: $M_{10}SN=SN((SV:Präf.+SV_{st-})+Suf_{-er})+SN$: *ver//treten* (*a, e*) – представляти (напр., фірму) → *die Vertreter//firma* – фірма-агент. У контексті: *Wir sind eine kleine Vertreterfirma. Seit einem Monat haben wir einen neuen Geschäftsführer, Herrn Mandl. Er leitet und vertritt unsere Firma* [4, с. 12].

Похідна основа складних економічних іменників із другим словотвірним компонентом – віддієслівним суфіксальним

іменником із суфіксами *-er*, *-ung*, утворена за словотвірною моделлю: $M_{10}SN=SN((SV:Präf.+SV_{st.})+Suf_{-er,-ung})+SN$, *ver//treten* (*a*, *e*) – презентувати (напр., фірму) → *die Handels//vertretung* – торгове представництво. Приміром: *Wir stellen Textilmaschinen für den europäischen Markt her – und jetzt möchten wir gern auch mit Firmen in Italien Kontakt aufnehmen. Wir möchten unsere Firma direkt in Italien vertreten. Die Handelsvertretung ist für unsere Firma besser* [4, с. 18].

Особливо продуктивні в економічному тексті префіксальні сильні дієслова, утворені за моделлю: $M_4SVst=Präf.+SV_{st.}$: *scheinen* (*ie*, *ie*) – світити → *er//scheinen* (*ie*, *ie*) – виходити (друком). Напр.: *Nur 1,2 Prozent der Fachartikel erscheinen auf Deutsch, 90,7 auf Englisch, 2,1 auf Russisch, in Biolabors ist die Umgangssprache fast ausschließlich Englisch, moderne Lehrbücher erscheinen überhaupt nicht mehr auf Deutsch* (Markt, 15. Jahrgang, Ausg. 40, 2007).

Похідні основи складних економічних іменників із першим компонентом, віддієслівним суфіксальним іменником із суфіксом *-ung*, утворені за моделлю: $M_{10}SN=SN((SV:Präf.+SV_{st.} (+Suf_{-ung}))+SN$: *be//werben*, *sich* (*a*, *o*) – подавати заяву (про що-н.) → *der Bewerbugs//bereich* – сфера прийняття на роботу; *die Bewerbungs//form* – форма прийняття на роботу. Приміром: *Für die letztgenannte Variante müssen sich Bewerber in der Regel auf den Karriereseiten registrieren und gelangen über ein Log-in in den Bewerbungsbereich. Auch hier empfiehlt es sich, sich vorher zu informieren, welche Bewerbungsform gewünscht bzw. möglich ist* (Markt, 15. Jahrgang, Ausg. 36, 2007).

Переважає більшість складних іменників із першим словотвірним компонентом, субстантивованим інфінітивом, утворена за моделлю: $M_{10}SN=SN((SV:Präf.+SV_{st.})+Suf_{-ung})+SN$: *unter//nehmen* (*a*, *o*) – починати (що-небудь) → *der Unternehmens//chef* – керівник підприємства. Напр.: *Japaner sprechen Ranghöhere im Unternehmen nicht mit ihren Namen sondern mit deren Positionsbezeichnungen, zum Beispiel «Unternehmenschef», «Geschäftsführer». Franzosen lieben Berufstitel und Anreden wie «Monsieur le President» oder «Monsieur le*

Präsidentdirecteur general» für einen Unternehmenschef (Markt, 15. Jahrgang, Ausg. 40, 2007).

Похідні основи складних економічних іменників із першим компонентом, віддієслівним суфіксальним іменником із суфіксами *-ung, -er*, утворені за моделлю: $M_6SN=SN:SV(Präf.+SV_{st})+Suf.-ung, -er$: *be//werben, sich* – подавати заяву (про що-н.) → *die Be//werbung* – заява (про прийом на роботу). Приміром: *Vergessen Sie nicht, in jeder E-Mail – Bewerbung eine vollständige Signatur mit Ihrer Anschrift und Telefonnummer anzugeben. Denken Sie daran, Ihre Bewerbung über eine neutrale E-Mail-Adresse zu versenden; Darüber hinaus nutzen zu wenig Bewerber das Angebot einer telefonischen Kontaktaufnahme, bemerkt Mühlhoff. Nur etwa 20 Prozent der Bewerber telefonieren vorher* (Markt, 15. Jahrgang, Ausg. 40, 2007).

Виокремлюємо словотвірну модель, за якою утворено похідні основи субстантивованих іменників: $M_2SN=SN:SV(Präf.+SV_{st})+en$: *unter//nehmen* (*a, o*) – починати (що-небудь) → *das Unter//nehmen* – підприємство. Напр.: *Denn in jedem zweiten Dax-Unternehmen ist die Konzernsprache Deutsch oder Deutsch und Englisch. Die Unternehmen sind nun mal trotz ihrer internationalen Ausrichtung deutsche Unternehmen, resümiert Headhunter Heilgenthal* (Markt, 15. Jahrgang, Ausg. 40, 2007).

Префіксальні слабкі дієслова, зафіксовані в досліджуваних текстах, утворені за такими продуктивними моделями:

1) девербативна модель префіксальних слабких дієслів: $M_4SV=Präf.+SV_{schw.}+en$: *warten* (*-te, -t*) (*auf A.*) – чекати (на кого, що) → *er//warten* (*-te, -t*) – чекати; *dienen* (*-te, -t*) – служити → *ver//dienen* (*-te, -t*) – заробляти. Приміром: *Sie investieren in unterbewertete Aktien oder kaufen Anteile, bei denen wegen außergewöhnlicher Ereignisse (Übernahme, Restrukturierung, Insolvenz) Kursausschläge zu erwarten sind: sie kaufen Aktien oder Anteile aus Schwellenländern: sie verdienen an Rohstoffen oder Leerverkäufen* (Markt, 15. Jahrgang, Ausg. 37, 2007);

2) десубстантивна модель: $M_4SV=Präf.+SN+en$: *kaufen* (*-te, -t*) – купляти → *ver//kaufen* (*-te, -t*) – продавати; *zahlen* (*-te, t*) (*für A.*) – платити → *be//zahlen* (*-te, -t*) – виплачувати (що-небудь)

dienen (-te, -t) – служить → *ver//dienen* – заробляти. Напр.: *Die Marktpartner haben unterschiedliche Ziele: – Der Produzent will möglichst teuer verkaufen.* – *Der Konsument will möglichst billig kaufen.* – *Der Arbeitgeber will möglichst niedrige Löhne bezahlen.* – *Der Arbeitnehmer, will möglichst viel verdienen* (Markt, 15. Jahrgang, Ausg. 37, 2007);

3) деад'єктивна модель префіксальних слабких дієслів: $M_{4,5}SV=Präf.+SA+en$: *reich* – багатий → *er//reichen* (-te, -t) – досягати; *gut* – *besser* – *am besten* – (добре – краще – краще всього) → *ver//bessern, sich* – покращуватися. Приміром: *Mehr Jobs, höhere Einkommen, deutlich niedrigere Kosten, ein Land, das seine ökonomische Wohlfühlgeschwindigkeit von gut 2 Prozent Wachstum erreicht und wieder Zuversicht schöpft – so könnte die Zukunft aussehen. Alles hängt davon ab, ob die Bundesrepublik als Investitionsstandort für Unternehmen attraktiver wird. Und die Voraussetzungen dafür verbessern sich allmählich, wie die Untersuchung «Deutschland 2010» zeigt: Exklusiv für Manager Magazin hat ein Team der privaten Wissenschaftlichen Hochschule für Unternehmensführung (WHU) und der Standortberatung Contor alle 1207 Regionen in der EU analysiert und die messbaren Trends bis zum Ende des Jahrzehnts fortgeschrieben* (Markt, 15. Jahrgang, Ausg. 34, 2007).

Отже, проведене дослідження дало змогу виявити найбільш продуктивні моделі префіксальних дієслів в економічному тексті, які утворюють його когерентність.

Перспективу подальших досліджень убачаємо у вивченні термінів в економічних текстах у напрямі від твірних основ префіксальних дієслів до співвідносних із ними за структурою й семантикою похідних основ – економічних термінів.

Бібліографічні посилання

1. Степанова М. Д. Методы синхронного анализа лексики / М. Д. Степанова. – М. : Высшая школа, 1968. – 200 с.
2. Степанова М. Д. Теоретические основы словообразования в немецком языке / М. Д. Степанова, В. Фляйшер. – М. : Высшая школа, 1984. – 264 с.

3. Fleischer W. Grundzüge der Wortbildung des Verbs in der deutschen Sprache der Gegenwart / W. Fleischer // Deutsch als Fremdsprache. – Leipzig, 1967. – Н. 4. – С. 1–16.
4. Zeitung «Markt» Ausgabe 36. – Goethe-Institut, 15. Jahrgang 2007. – 20 s.

УДК 821.161.2-3'373.7

І. Я. Глуховцева
Україна, Старобільськ

ОКАЗИОНАЛЬНА ФРАЗЕОЛОГІЯ ТВОРУ СЕРГІЯ ЖАДАНА «МЕСОПОТАМІЯ»

У статті проаналізовано фразеологізми твору С. Жадана «Месопотамія» з індивідуально-авторськими ознаками, виявлено особливості модифікацій стійких сполучень слів. Доведено, що художній дискурс С. Жадана поєднує концептуальний, вербальний і прагматичний складники, перший із яких висвітлює художню свідомість письменника, другий – словесне відтворення дійсності, третій – цілеспрямований вплив адресанта художнього тексту на читача. Оказіональний фраземікон С. Жадана позначений активізацією варіантів узусних стійких сполучень слів, а також уживанням модифікатів і трансформ.

Ключові слова: ідіодискурс, модифікати, оказіональний, трансформи, узус, фраземікон, художній дискурс.

В статье проанализированы фразеологизмы произведения С. Жадана «Месопотамия» с индивидуально-авторскими признаками, выявлены особенности модификаций устойчивых сочетаний слов. Доказано, что художественный дискурс С. Жадана сочетает концептуальную, вербальную и прагматическую составляющую, первая из которых освещает художественное сознание писателя, вторая – словесное воспроизведение действительности, третья – целенаправленное воздействие адресанта художественного текста на читателя. Оказиональный фраземікон С. Жадана отмечен активизацией

вариантов узусных устойчивых сочетаний слов, а также употреблением модификатов и трансформ.

Ключевые слова: идиодискурс, модификаты, окказиональный, трансформы, узус, фраземикон, художественный дискурс.

The article analyzes the phraseologisms in S. Zhadan's «Mesopotamia» with the individual author attributes as unique modifications of set expressions. It is proved that artistic discourse of S. Zhadan combines conceptual, verbal and pragmatic component. The first component covers the artistic consciousness of the writer. The second is a verbal reproduction of reality. The third is a meaningful impact of addressee of literary text on a reader. Based on embodying the author's speech strategies and implemented tactics, this provides various linguistic-stylistic means.

Occasional phrasemicon is marked by active options of specific set expressions and the use of modifiers and forms of transformation in Zhadan's work. Methods of phraseology reconstruction are non-unique. The most common ones are reduction or expansion component composition, partial or complete change of components, contamination of well-known phraseological units. For clear description of characters' psychological state the writer uses literary and colloquial phrases and expressions in his works. Zhadan's idiodiscourse reflects the author's creative interpretation of the world by means of appropriate language and speech tools.

Zhadan uses occasional phraseological units and set expressions in order to refine and enhance expressions. The writer uses the whole citations, which can be found in the media, as certain laws, the laws of life. The speech of characters is often based on colloquial word combinations and slang origin units.

Key words: artistic discourse, forms of transformation, idiodiscourse, language usage, modifier, occasional, phrasemicon.

Сукупність основних стильових особливостей тексту того чи того автора наразі вивчена в різних аспектах і потрактована як ідіостиль. До тлумачення цього поняття вдавалося багато дослідників, зокрема: М. Голянич [2, с. 175], Л. Ставицька [6, с. 12], Л. Мацько [4, с. 31–32], А. Загнітко [3, с. 152]. Попри

певні відмінності у формулюваннях і підходах при поданні дефініції, під цим терміном зазвичай розуміють «вербальну реалізацію індивідуально-авторської картини світу письменника в системі мовних домінант (лексичних, фраземних, граматичних, спричинених його світоглядною орієнтацією, константних стилетвірних ознак, що визначають специфіку художньої системи» [7, с. 6]. Поняття *ідіостиль* пов'язане з терміном *ідіолект*, яке найчастіше вживають при визначенні обсягу словникового запасу, вивченні якості володіння лексикою та фразеологією певної мови, а також описі властивих кожному мовцеві манер висловлюватися у різних ситуаціях [3, с. 351].

Ці мовні субстанції формують *ідіодискурс*, який кваліфікують як складну, інтегративну й системну комунікативну індивідуально-авторську діяльність мовної особистості, в основі якої лежить сукупність художніх творів у єдності лінгвістичних, когнітивних та прагматичних чинників їх породження й сприйняття. «Головним складником ідіодискурсу виступає мовна картина світу автора як суб'єкта соціальних відносин з унікальним набором його особистих якостей, філософських поглядів, історичного досвіду, системою знань про мову і світ» [1, с. 3].

Місце й значення фразеологізмів в ідіодискурсі письменника унікальне, адже саме фраземікон художнього твору характеризує автора як соціальну особистість. Фразеологізми, ужиті в творі С. Жадана «Месопотамія», позначені багатством значенневих відтінків, потрібних авторові для відображення психологічних особливостей дійових осіб. Цим пояснюємо наявність найбільшої групи стійких сполучень слів, які позначають психологічний стан людини та фізичні й психологічні дії, а також таких фразеологізмів, які подають якісну характеристику дії чи предмета (особи).

Експресивність тексту твору тісно пов'язана з національним колоритом, у створенні якого важливу роль відіграла саме фразеологія. Неповторну художню організацію аналізованого твору підкреслено уживанням варіативно-синонімійних груп фразеологізмів, з допомогою яких автор відображає особливості різних дій, зокрема, *дивитися* й *говорити*.

Усі фразеологічні одиниці, ужиті у творі, умовно можна поділити на дві групи: узуальні, уживані у літературній мові та кодифіковані в словниках літературної мови, та оказіональні, використанні майстром слова у художньому дискурсі, пов'язані із загальноновживаними, але в той же час і відмінні від них. Саме тому розрізняють варіантність фразеологічних одиниць узуальну – нормативну, яку фіксують словники, й оказіональну – одиничну, індивідуальну, що є фактом мовлення [5, с. 128].

Завдання цієї статті вбачаємо в тому, щоб проаналізувати фразеологізми твору С. Жадана «Месопотамія» з індивідуально-авторськими ознаками, виявити особливості модифікацій стійких сполучень слів.

Відомо, що тиск мовної системи й немотивованість відношень у середині сталого вислову, затемнення внутрішньої форми фразеологізму для більшості мовлян сприяють нестійкості оказіональних сталих висловів, проте вивчення механізму утворення одиничних фразеологізмів, особливостей їх функціонування має важливе значення для витлумачення авторського бачення картини світу.

Авторські фразеологізми С. Жадана нерідко асоціативно пов'язані із загальноновживаними стійкими сполуками слів і мають у своєму складі ті ж образи. Скажімо, авторський вислів *костюм на мені не сидить* має подібний компонентний склад із загальновідомим *голове, щоб костюмчик сидів*, але наділений протилежним значенням порівняно з узуальним висловом: *Ми здавали під офіси колишні лабораторії, здавали під склади колишні цехи, я нормально отримував, ходив у **костюмі**, який **на мені не сидів*** [М, с. 18].

Своєрідними є також вислови, що мають загальне значення 'виконувати певну дію подібно до когось'. У тексті збірки С. Жадана вислів *перекрашувати «під Польщу»* має значення 'на польський манер'. Він суголосний з уснорозмовними *підстригтися під хлопця, одягтися під бабусю* та побудований за зразком загальноновживаного уснорозмовного *косити під дурня: З нею пішов Марік, її син, у білому комбінезоні, перемащеному жовтою фарбою, пішов, оскільки мусив на ніч повертатися до майстерні на Дарвіна, де реставрував меблі й*

до ранку мав **перекрабувати «під Польщу»** фанерну етажерку, принесену вчора двома вірменами [М, с. 20].

При утворенні оказіонального фразеологізму неабиякого значення набуває дієслово, яке є стрижневим у загальноновживаному вислові, а також частота вживання сталого звороту. Зокрема, фразеологізм *вирушати (рушати) в останню путь* ‘помирати’ [ФС I, с. 102] є частовживаним і загальновідомим, тому у свідомості мовців дієслово *вирушати (рушати)* нерідко співвідноситься саме з ним, а, отже, заміна образного конкретизатора, хоч і призводить до утворення стійкого сполучення слів з новим значенням, усе ж сприймається цілісною мовною одиницею і за структурою, і за значенням: *Пішов Жора – аптекар-практикант, гроза цілодобових магазинів, який, закінчивши нічну зміну, щоразу **рушав у рейд** пивними кіосками Пушкінської, виводячи продавців із мутного ранкового сну й вимагаючи від них уваги та розуміння* [М, с. 20].

Зміну дієслівного компонента помічено в тому випадку, коли він у стійкому сполученні слів не настільки важливий, як іменниковий компонент, як-от: фразеологізм *не давати спокою* ‘постійно турбувати людину’ [ФС I, с. 217] С. Жадан перетворює на вислів *не буде йому спокою*, що має таке ж значення (*Треба сидіти і згадувати покійного, а то **не буде йому спокою***) [М, с. 23]).

Помічено випадки, коли ситуація мовлення спонукає автора до заміни стрижневого дієслова, звичного для загальноновживаного фразеологізму, іншим дієсловом, більш доречним у цьому випадку. Так, фразеологізм *валитися з рук* ‘не виходити, не вдаватися через відсутність відповідного настрою, втому, хворобу’ [ФС I, с. 66] перетворено на *посипатися з рук*, а вираз *виводити на чисту воду* ‘викривати чию-небудь непорядність, підступність, нечесність’ [ФС I, с. 83] – *виводячи з трансу: Я теж заусміхався, схопив ці чортівні серветки, вони тут-таки **посипалися в мене з рук**, я вилаявся й нахилився, аби зібрати їх, підіймаючись, стукнувся головою об стіл, **виводячи всіх із трансу*** [М, с. 26].

С. Жадан уміло використовує варіанти фразеологізмів, які нерідко підсилені фраземами індивідуально-авторського походження. Так, фразеологізми *лити сльози, заливатися сльозами, пускати сльозу* позначають дію різної інтенсивності із загальним значенням ‘плакати’ [ФС I, с. 93]. Проте в дискурсі автора знайшов застосування варіант *виступали сльози*, внутрішню форму якого доповнено сполученням *сміх ламався на зубах*, останній з яких не втратив значеннєвого зв’язку із узусним *поламати зуби* ‘докладаючи великих зусиль для досягнення чого-небудь, не одержувати бажаного результату; зазнавати невдачі, поразки’ [ФС I, с. 414], *не по зубах* ‘не під силу кому-небудь, не вистачає хисту, уміння’ [ФС I, с. 347] тощо: *У нас у всіх виступали сльози, і сміх ламався на зубах, і ми раптом помітили, що всі розійшлися, лишилися тільки ми й родина, як у старі-добрі часи, коли ми збиралися в Марата на чий-небудь день народження чи інше сімейне свято, і я подумав, що всі разом ми сходилися переважно саме на свята, можливо, саме тому й тепер було дивне та незрозуміле відчуття свята, відчуття салюту, що ось-ось почнеться за сусідніми дахами, які ставали бузковими й золотими від вечірнього травневого сонця, яке вгорі ще світилося, хоча тут, над нами, повітря зовсім згасло й захололо* [М, с. 23].

Фразеологізм *поставити на ноги* ‘виходити після хвороби, вилікувати’ [ФС II, с. 681], *зводити на ноги* ‘вилікувати когонебудь’ [ФС II, с. 635] перетворено на *підняти на ноги*: *Я говоритиму йому про міста, країни, // про сезонні бригади найманих чорноробів, // з якими всі ці роки ми підіймали вежі та стіни, // як підіймають на ноги бійців по тяжкій хворобі* [М, с. 362].

Відомим прийомом трансформації фразеологізмів є розширення компонентного складу стійкого сталого вислову. С. Жадан вдається до такого прийому тоді, коли треба конкретизувати дію, загострити увагу на ній. Тому фразеологізм *у спину* ‘ззаду, не в обличчя’ [ФС II, с. 847] перетворений на *дихати тобі з-за спини*, що набуває значення ‘постійно стежити за чиймись діями’. Структурна перебудова фразеологізму тут пов’язана також із обставинами мовлення, коли йдеться про

померлу людину, яка насправді не може дихати: *Не надто приємне відчуття – прислухатись, чи не дихає тобі з-за спини померлий приятель, який щось не договорив за життя і про якого ти знаєш стільки історій, що йому простіше тебе придушити, аніж сподіватися, що ти будеш тримати їх при собі* [М, с. 25].

Стійке сполучення слів *виношувати плани*, розширюючи свій компонентний склад, не змінює значення: *А жінки стояли в холодних коридорах, виношуючи у своїх серцях плани зради й утечі з цього балагана* [М, с. 184].

Повної зміни значення й конотації фразеологізму С. Жадан досягає використанням при фразеологізмі слова *типу*: *Типу старший брат, рідна кров* [М, с. 226].

Для експресивізації мовлення автор вдається до повної зміни прислів'я, що, однак, має традиційну схему, за якою побудований вислів: *Чим..., тим*. Завдяки такому перетворенню збережений асоціативний зв'язок із прислів'ям, яке стало основою для трансформи, проте ним висловлено абсолютно нову думку: *Чим кращі книги ти читав, тим гірше спиши* [М, с. 112].

Скорочення компонентного складу фразеологізму засвідчено в тих випадках, коли стійкі сполучення слів мають колоритні дієслова. Так, замість фразеологізму *цідити крізь зуби* 'говорити невиразно, ледве розтуляючи рот' [ФС II, с. 940], автор використовує дієслово *цідити*, замість *вишкірити зуби* – *ошкіритися* 'робити грізний вигляд' [ФС I, с. 113]; *заливати за шкуру сала* 'завдавати кому-небудь великого горя, страждань, дуже дошкуляти комусь' [ФС I, с. 310] – *заливати*: *У нашій сім'ї, цідив Коля, чоловіки завжди були в одному бізнесі* [М, с. 162]; – *А тобі що? – ошкірився на нього молодий, побачивши нарешті перед собою супротивника* [М, с. 193]; – *Ладно, – перебила вона, – не заливай, забули. Ти для чого малому завалив?* [М, с. 194].

До фразеологізмів, які перебувають на межі між узуальними і okazіональними висловами, зараховуємо стійкі сполучення слів, уживані в засобах масової інформації, адже вони ще не зафіксовані загальномовними словниками. Автор вдається до

використання цих висловів при характеристиці героїв, поясненні особливостей їхньої поведінки: *На той час він – знаний атлет, авторитетний серед молоді, боксер, чуйний син, вірний чоловік, людина залізної волі й суворих переконань, аскетичний, нестримний і витривалий, – перебував у тому віці, коли нічого не видається неможливим, коли трапляються дива й небеса відкриваються над нами, аби святі могли краще розгледіти колір наших щасливих очей* [М, с. 36]; *Як і в моїх друзів, у мене з'явилися проблеми зі сном і пробивалася перша сивина* [М, с. 19]; *Коля знову дивився на нього холодними вовчими очима* [М, с. 163]; *На конверті було написано «Унібром», Юра відразу ж згадав ці конверти, що продавалися за часів його дитинства, і подумав, скільки ж йому, Юрі себто, років, як багато непотребу він бачив, як безнадійно відстав від життя* [М, с. 178]; *Той відповідав коротко й жорстко, на контакт не йшов* [М, с. 185]. С. Жадан, імовірно, послуговується ними через їхню поширеність, загальнорозумілість.

Іноді С. Жадан вдається до використання цілих цитат, якими послуговуються в ЗМІ, тоді вони сприймаються як певні закономірності, закони, за якими побудоване життя: *Усе вірно, – писав із цього приводу Боб, – рівень наших життєвих потреб має визначатись рівнем наших можливостей. Саме тому я все життя мріяв стати королевою карнавалу де-небудь у Бразилії* [М, с. 271].

Окремі сталі висловлювання сприймаються як книжні за походженням: *При собі завжди носив невеликий панасонік – фотографував баштовки й оздоблення аварійних будинків, потім за допомогою зуму розглядав деталі, котрих не міг побачити неозброєним оком* [М, с. 107]; *Був неговіркий, ніколи нікуди не поспішав, але все тримав у пам'яті, був акуратний у розрахунках і коректний у поводженні з алкоголіками* [М, с. 205]; *З одного боку, швидко вивчили мову, з іншого – не забували про власне коріння* [М, с. 271]; *Під дрес-код із них трьох підпадав хіба що менший: був у строгому шкільному костюмі, дивився на всіх із ненавистю, так що можна було сприйняти його за мафіозного сина полку, відлученого від основних фінансових потоків* [М, с. 105].

У мовленні дійових осіб нерідко вжито стійкі сполучення слів уснорозмовного походження: – *Чому там розкладатися, – відповів Юра. – Шкіра та кістки. Лиши його* [М, с. 171]; – *Відбій так відбій, – погодився Юра, стрельнув у коридорі в якогось доходяги сигарету, вибрався чорним ходом надвір* [М, с. 173]; *Пройшов санпропускник, познайомився з персоналом, вибив місце в хорошій палаті – усього на три ліжка* [М, с. 175]; *Все в наших руках. Себто ногах* [М, с. 106]; *Напарник, Яша, працював у майстерні від самого початку, шефа пам'ятав із вісімдесятих – разом працювали на велосипедному, разом пішли у вільне плавання, потім шеф сів, Яша його вірно чекав, як морячка на пірсі, років десять тому, на початку двотисячних, шеф відбив підвал і влаштував у ньому реставраційну майстерню* [М, с. 138]; *Порадила не їхати зайцем – вони ні за що платити не будуть* [М, с. 271].

Зрідка помічено вживання сленгових за походженням висловів: – *Приніс? – запитав спокійно, ніби це не він щойно тут брав на понт лікарку* [М, с. 149]; *Одне слово, на нараду я прийшов, даючи всім неабияку фору* [М, с. 247]; *Давай, Колумбе, воруши ластами, – підштовхнув він себе назустріч усім пуерториканкам та суринамкам Бронкса* [М, с. 291].

Оказіональні фразеологізми С. Жадан уживає для уточнення й посилення висловлення, збільшення синонімічного ряду: *Уночі Алла ніяк не могла заснути, будила його, витягала зі сну* [М, с. 184].

Психологічний стан дійових осіб добре переданий завдяки контамінації двох фразеологізмів, що сприяє згущенню образу. Так, фразеологізми *стиснути зуби* і *стиснути кулаки* апліковані один на одного: *І вожак теж піймав цей його погляд із повагою, проте без жодних послаблень: усе має бути так, як має бути, кожен отримає те, на що заслуговує, прощення не буде нікому, винятки принижують, і коли Фіма, стиснувши зуби й кулаки і зробивши півкроку вперед, приготувався відчутти на горлянці солоний віддих собачої пащеки, звідкись збоку з'явилася жінка* [М, с. 232].

Накопичення фразеологізмів в одному реченні також сприяє експресивізації вислову, майстерному показу психологічного

стану героя: *Тому – що б не сталося, що би з нами всіма не відбулося, які б скрутні часи нам не випало пережити, які б негоди не спали на наші дахи – ми вперто й наполегливо збираємо це велике невидиме мито, добираємо його атом до атома, подих до подиху, смерть до смерті. Знаходячи спільну мову з тими, хто нічого не приховує* [М, с. 264].

Отже, художній дискурс С. Жадана поєднує концептуальний, вербальний і прагматичний складники, перший із яких висвітлює художню свідомість письменника, другий – словесне відтворення дійсності, третій – цілеспрямований вплив адресанта художнього тексту на читача, утілений в авторських стратегіях і мовленнєвих тактиках, реалізований за допомогою різноманітних мовностилістичних засобів. Фразеологізми, ужиті в творі С. Жадана «Месопотамія», номінують велику кількість значеннєвих відтінків, потрібних авторові для відображення психологічних особливостей дійових осіб. Тому найбільшу групу стійких сполучень слів складають ті, що позначають психологічний стан людини, фізичні й психологічні дії, подають якісну характеристику дії чи предмета (особи).

Оказіональний фраземікон С. Жадана позначений активізацією варіантів узусних стійких сполучень слів, а також уживанням модифікативів і трансформ. Прийоми перебудови фразеологізмів не належать до унікальних. Найбільш поширеними з них є: скорочення чи розширення компонентного складу, часткова чи повна зміна складників, контамінація відомих фразеологізмів. Для точного зображення психологічного стану дійових осіб письменник у тканину художнього твору вводить розмовні й книжні за походженням вислови. Ідіодискурс С. Жадана відображає авторську творчу інтерпретацію навколишнього світу за допомогою відповідних мовно-мовленнєвих засобів.

Бібліографічні посилання

1. Бабич В. І. Ліричне я в ідіодискурсах Р. Фроста і К. Сендберга: лінгвокогнітивний і комунікативно-прагматичний аспекти : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 «Германські мови» / В. І. Бабич. – Херсон, 2017. – 22 с.

2. Голянич М. І. Внутрішня форма слова і художній текст : [монографія] / Марія Голянич. – Івано-Франківськ : Плай, 1997. – 178 с.
3. Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни : у 4 т. / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2012. – Т. 1. – 402 с.
4. Мацько Л. І. Стилїстика української мови : підруч. ; за ред. Л. І. Мацько / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько. – К. : Вищ. шк., 2003. – 462 с.
5. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови / Л. Г. Скрипник. – К. : Наук. думка, 1973. – 278 с.
6. Ставицька Л. О. Про термін «ідіолект» / Л. Ставицька // Українська мова. – 2009. – № 34. – С. 3–17.
7. Шатїлова Н. О. Ідіостиль Сидора Воробкевича : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Н. А. Шатїлова. – Чернівці, 2011. – 20 с.

Джерела дослідження

М – Жадан С. Месопотамія : збірка оповідань і віршів / Сергій Жадан ; передм. В. Неборака ; фотографії Гамлета. – Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2014. – 368 с.

ФС – Фразеологічний словник української мови / уклад. : В. М. Білоноженко та ін. – К. : Наук. думка, 1993. – 984 с.

УДК 811.161.2'282(477.54).62)

К. Д. Глуховцева
Україна, Старобільськ

ОБРЯДОВИЙ ТА ЗВИЧАЄВИЙ ДІАЛЕКТНИЙ ТЕКСТ В УКРАЇНСЬКИХ СХІДНОСЛОБОЖАНСЬКИХ ГОВІРКАХ

У статті описано мовне втілення окремих обрядів календарного циклу та звичаїв, пов'язаних із ними, у діалектних текстах українських східнослобожанських говірок. Автор доводить, що в обрядових та звичаєвих діалектних текстах вербалізовано етнокультурну інформацію, характерну для

певного ареалу. Центральними в цих текстах є номінації свят, реалій, характерних для окремих обрядів, магічних дій, що виконувалися всіма учасниками мовної спільноти чи родичами респондентів або самими оповідачами. Ритуальні дії зазвичай номіновано етнофраземами, що акумулюють у собі давню народну культуру.

Ключові слова: обрядовий текст, текстоцентризм, діалектний текст, східнословобожанські говірки, текстотека, етнофраземи.

В статье описано языковое воплощение отдельных обрядов календарного цикла и обычаев, связанных с ними, в диалектных текстах украинских восточнослобожанских говоров. Автор доказывает, что в обрядовых диалектных текстах вербализировано этнокультурную информацию, характерную для определенного ареала. Центральными в этих текстах есть номинации праздников, реалий, характерных для отдельных обрядов, магических действий, которые выполнялись всеми участниками языковой общности или родственниками респондентов или же рассказчиками. Ритуальные действия обычно номинированы этнофраземами, аккумулирующими в себе древнюю народную культуру.

Ключевые слова: обрядовый текст, текстоцентризм, диалектний текст, восточнослобожанские говоры, текстотека, етнофраземы.

This article describes the language implementation of specific calendar rituals and customs associated with them in the dialect texts of Ukrainian Eastern-Slobozhanian dialects. The author proves that ethnocultural information specific to a particular area is verbalized in dialect texts. Dialect text is regarded as a cultural phenomenon that represents a kind of lexical units used in the researched area. The central point in these texts is the names of holidays, realias specific to certain rituals, magical acts performed by all participants of linguistic community either by relatives of the respondents or by the narrator.

Texts with macrotheme «Trinity Holiday» represent series of ceremonies on the eve of the event and on Trinity, which can be the basis for selection of individual microtheme.

As Easter holidays and Trinity are regarded to be spiritual and bodily purification, the rituals included making amulets against the evil spirits, performing actions aimed at protecting the family from evil spirits. Plants were used for these purposes. For example, a sweetflag had magical properties to drive off evil spirits, feather grass protected against witches, lovage was used to bathe girls with it to be loved by boys and by all people.

Ritual actions were usually represented by motivated, partly motivated and unmotivated combinations of words, most of them in the scientific literature usually referred to ethnophrasems that accumulate long folk culture. Temporal contrast «now – before» is marked by positive feedback to the ancestors and condemning the time when it was forbidden to celebrate Easter and Trinity as a consequence of the general decrease of knowledge about people's culture and Christian faith.

Key words: ceremonial text, dialect text, Eastern-Slobozhanian dialects, ethnophrasem, textocentrism, text library.

Текстоцентризм, що стрімко ввійшов у практику діалектологічних студій, наразі певною мірою визначає особливості аналізу й методику вивчення лінгвістичних одиниць. У наш час учені студіюють питання методології дослідження діалектних текстів [1], вирішують проблеми тексту як джерела інформації про фонетичні, морфологічні, лексичні чи синтаксичні риси окремих говірок [2], оцінюють інформаційний потенціал згаданої діалектної субстанції [4, 5], розглядають текст у світлі когнітивно-дискурсивної парадигми в лінгвістиці [3] та ін. Актуальним залишається питання про риси діалектних текстів, у яких передано послідовність обрядових та звичасвих дій певного ареалу, хоч цю проблематику порушено в працях В. Конобродської [6], М. Лесюка [7], Н. Хобзей [8], Т. Ястремської [10] та інших учених.

Діалектні тексти, у яких репрезентовано обряд, звичай чи їхні складники, привертають увагу вчених передусім своєю

інформацією, зв'язком з духовною культурою ареалу, у якому записаний текст, здатністю до просторової варіативності. Сучасні тексти згаданої тематики – це зазвичай спогади інформантів, які народилися у 20-их (30-их) рр. ХХ ст. (зрідка – пізніше), про дитинство чи юність, коли респонденти були учасниками чи свідками зазначених обрядових чи звичасвих дій. Окремі звичаї пізнані діалектоносіями пізніше. Загалом у спогадах оповідач апелює до батька, матері, частіше – бабусі чи дідуся, які розповідали про аналізовані ритуальні дії чи привчали їх дотримуватися. Діалектний текст цієї тематики прийнято розглядати як культурний феномен, що репрезентує своєрідні лексичні одиниці, поширені в досліджуваному ареалі.

Мета статті – описати мовне втілення окремих обрядів календарного циклу та звичаїв, пов'язаних із ними, у діалектних текстах українських східнослобожанських говірок.

Низкою магічних дій позначена підготовка до свята Великодня. Зокрема засвідчено сполучення **відправляти страсті, випалювати хрест на сволоці**: *веч'єром у 'церкв'і в'ідпрау'л'айуц':а ст'раст'і // л'уди / їшоуши з 'церкви / нама'галис' донес'ти додому ст'расну с'в'іч'ку так / шоб во'на не" по'гасла // п'лам'ям ц'і'йейі с'в'іч'ки ви"пал'ували хрест у 'хат'і на сволоц'і / шоб 'неч'іст' 'хату ми"нала //* (Записано від Іванієнко Варвари Яківни, 1919 р. н., с. Олексіївка, Перевальський р-н) [УСГ, с. 257].

Магічні дії, характерні для страсного тижня, розпочиналися зі свята Благовіщення, коли **благівіщенську проскуру змішували із землею, сіяли по вуглах ниви, заривали в землю**: *тоу'ч'єну благо'в'іш'ч'єн'с'ку прос'куру з'м'ішу'ють з зе"м'лею і 'с'їят' по ч'оти'р'ох ву'лах 'ниви дл'а 'того / ш'ч'об дожд' не" об'ходи'є 'ниви // благо'в'іш'ч'єн'с'ку прос'куру зари"вайут' у 'земл'у / ш'ч'об град не" по'би'є по'с'єву // х'ворому на про'пасниц'у да'їут' 'йак л'і'карство // у'се / ш'ч'о 'роди"ц':а у цей ден' / 'буде по'гано рос'ти // благо'в'існе йай'це п'ід к'воч'ку не" кла'дут' // Бог благосло'л'айє у'се рос'ти у' цей ден'* (Записано від Булаєнко Євгенії Іванівни, 1935 р. н., м. Попасна, Попаснянський р-н) [УСГ, с. 294].

Мікротема «Чистий Четвер» репрезентована етнофрезами **свічка дванадцяти страстей, відправляти страсті, викидати дванадцять сухих полін**: *мої бат'ки в'їри'ли / шо о'собен:о ве'лику 'силу 'має с'в'і'чка / йа'ка го'р'їла дванад'цят' страст'ей / з 'року ў р'ік // у 'Ч'истий Ч'ет'вер / коли у 'церкв'і в'ідпраў'л'айуц':а ст'раст'і / гос'подин'і вики'дали на го'р'іш'ч'е дванад'ц'ят' сухих пол'ін / шоб'паска не за'палас'а // ў ц'ей ден' н'і'ч'ого не' робили* (Записано від Іванієнко Варвари Яківни, 1919 р. н., с. Танюшівка, Новописковський р-н) [УСГ, с. 257].

Духовне й тілесне очищення в Чистий Четвер лексикалізовано сполученнями **варити навар, змивати гріхи та хвороби**: *ў 'нашому се'л'і йе обр'а'д'овий п'разник йак 'Пасха // припа'дає во'на заўж'ди на не'д'іл'у // з се'ре'ди на ч'е'т'вер т'реба ўст'ати та уми'ватис'а / та не' п'росто ў во'д'і / а вари'ли з 'р'ізних траў на'вари // цим 'самим се'л'ани зми'вали гр'іхи та хворобу // с'л'ідуйч'їй ден' буў п'їятниец'а / це стра'шна п'їятниец'а // ў ц'ей ден' не'л'з'а н'і'ч'ого робити / н'і'ч'ім заї'матис'а // 'пот'ім у суботу го'тови'ц':а пе'к'ти 'пасху / роз'крашувати / йа'йеч'ка красити // ўно'ч'і ўс'і йшли с'в'а'тити 'пасху // 'пот'ім ўран'ц'і йшли на кладби'ш'ч'е поми'нати у'мерших // ч'ере'з не'д'іл'у була К'расна 'Горка / а во:б'н'ш'ч'е п'роводи 'Пасхи //* (Записано від Чумака Олексія Тимофійовича, 1935 р. н., с. Козарик, Трійський р-н) [УСГ, с. 418].

Діалектні тексти відтворюють також послідовність приготування солі до великоднього столу: *ха'з'айки / разом з 'іншою ро'ботою / го'товили сол' до вели'кодн'ого стол'а // во'ни б'рали з'рудку 'сол'і / загор'тали йї'ї у т'р'апку і ло'жили ў п'іч' // ко'ли т'р'апка згорит' / сол' зби'рали і бере'гли до Вели'кодн'а // зранку на Ве'ликден' / ко'ли п'рийдут' ўс'і з 'церкви і с'адут' за ст'іл розгоў'л'атис' / гос'подар ло'жиў ц'у с'іл' на хл'їбину і ўсе це с'тавиў п'ід обра'зами // ц'у с'іл' збер'їгали і да'вали худоб'і при хворобах ш'лунку //* (Записано від Іванієнко Варвари Яківни, 1919 р. н., с. Танюшівка, Новописковський р-н) [УСГ, с. 257].

Текстотека макротема «свято Трійці» репрезентує послідовність обрядових дій у переддень цієї події та під час

Зелених свят, що може бути підставою для виділення мікротем «переддень свята Трійці», «свято Трійці». Це засвідчено переліком дій, що були обов'язковими в суботу й неділю, зокрема: *ходити 'босими по ро'с'ї, соби'рат' (зби'рат') т'рави (зе'лене), ла'мати 'в'еточки (кле'чала): 'бабушка нас ўс'їда з'вала сут'ра ў кле'чану суботу по ро'с'ї походить' 'боси'ми // то о'на ка'зала / шо ми здо'рови'ми по'том 'ц'їлий год 'буде'мо / 'обиче'м то ми здо'роў'я наби'ралис'а т'ї'їейу ро'сойу / о'на 'нач'е йа'ка то це'л'ебна / то йа 'помн'у // ну ми по шпори'шу л'убили ходит' // у нас 'коло д'вору у'се ним зап'лете'не було / 'т'їки о'то до'рожка од х'в'їрки то 'витоптана / а так у'се / то ми по шпори'шу бос'а'ка воб'иче 'л'їтом л'убили ходит' / так шо о'то йа хара'шо 'помн'у / йак у суботу 'пере'д 'троїцеї 'б'їгали по ро'с'ї* (Записано від Пронько Марії Трохимівни в с. Лисогорівка Новопокровського р-ну).

Оскільки назва ритуальної дії, крім того, що цей процес має магичні властивості, нічим не відрізняється від загальноновживаного найменування дії, то члени такого сполучення слів можуть легко взаємозамінюватися, окремі складники вислову опускалися, напр.: *ходити 'босими по ро'с'ї – 'б'їгати по ро'с'ї*.

В аналізованих сполученнях слів субститууюватися можуть не тільки дієслова, але й іменники, які відтворюють реалемний план свята Трійці. Це найчастіше загальноновживані чи спеціалізовані найменування: *иче ми ж ходили соби'рат' ў'с'ак'ї т'рави // то 'бабушка нас ўс'їда 'брала с:о'бої / шоб ми 'тоже у'чилис'; о'то на т'ройцу / ми зе'лене зби'рали ходили* (Записано від Пронько Марії Трохимівни в с. Лисогорівка Новопокровського району). У говірках Черкащини помічаємо частіше вживання спеціалізованої назви *к'л'еч'їна (к'л'еч'їну): А зе'лен'ї св'ат'к'и// це ж ни'д'їл'а зе'лена/ це ід'и'мо 'тирид тим же о' паси'мо ко'рови / нал'а'маймо к'л'еч'їну в по'садці ж* [Говірки, с. 476].

Лексико-семантичне поле найменувань *Кле'ч'ана не'д'їл'а, Зе'лена не'д'їл'а, Зе'лен'ї св'ат'а (с'в'ат'ки)* (пор.: *зе'ле'нійї с'в'ета* [УГПЗН, с. 21], *Ру'сал'а* [УЗГ, с. 38]) відображають темпоральний план обрядових дій і акцентують увагу на тому,

що в їхній основі лежить язичницький культ дерева та квітів [9, с. 87]. Суботній день напередодні Трійці має назву *кле^u/ч-ана* (*кле^u/ч-ал'на*) *су/бота* (пор.: у середньонаддніпрянських говірках – *кле^u/ч-ана су/бота* [Говірки, с. 476], у закарпатських говірках – *зе/лена су/бота* [УЗГ, с. 63], у говірках південно-західного наріччя – *за/душина су/бота* [УГПЗН, с. 30]).

Найменування дій *кв'іч':ати* *'хату*, *кв'іч':ати дв'ір* у текстах конкретизовано у зв'язку з описом послідовності збирання *к'лечен'а* чи окремих *кле'чал*, особливостей прикрашання хати та двору: *по'том шо ми р'вали // ла'мали /разн'і 'в-еточ'ки; ну а по'том при'ходили до'дому / то укра'шали дв'ір тим ус'ім і 'хату // 'помн'у / шо по 'хат'і у'то по дол'і'ї'ці'ї розкла'дали кру'гом ч'абре'ц' / то ме'н'і т'ройі'ц'а ус'і'да ч'абри'ц'ом 'пахне // по'том дру'гими у'то 'в-етками у дво'р'і укра'шали / 'біл'а 'хати 'тикали / 'коло х'в'іртки / 'коло до'рожки / ну та'ке //* (Записано від Пронько Марії Трохимівни в с. Лисогорівка Новопокровського р-ну). Лексико-семантичне поле дії зі значенням 'розвішувати, розкладати в хаті, на подвір'ї, у господарських будівлях гілки дерев, спеціально зібране зілля з метою захисту від злих сил' репрезентоване в українських східнословобожанських говірках також такими сполученнями: *'тикати к-в'і'чало, зе'лен' с'лати, тра'ву сте^u'лити, кле^u/ч-ало покла'дати, кле^u/чати ле^uне^u'хою* [9, с. 88], у говірках південно-західного наріччя – *'майіти ус'о* [УГПЗН, с. 21]. У говірках Черкащини зафіксовано сполучення *зати'кати* *'з'ілочки, за'копувати 'дери'во: так це 'мати хо'дила нида'леко 'коло 'лісу пр'ам / 'ц'іле 'дери'во / ти'пер то у во'рота зати'ка'ють 'з'ілочки зи'лен'і/ а 'мати було мо'їа пр'амо 'дери'во з'рубуйе / і зако'пайе в го'род'і/ сто'їт' зи'лене* [Говірки 2013, с. 292], на Галичині – *ставити гілки берези, ставити березу* [ГПЗН, с. 30].

Діалектний текст репрезентує спогади старожилів ареалу, у яких майже кожне дієслово має, крім загальнономовного, зафіксованого в більшості лексикографічних праць значення, ще й додаткове, конотативне, пов'язане з магічними властивостями

цих дій: до зе^леної не^д'іл'і н'іл'з'а було кв'іч':ат' / хату // а коли п'риїде зе^лена не^д'іл'а / як на^носим у'с'акої'зеле^н'і // пол ч'е^лбре^ц'ом пок'рийем // пахне / як у сад'ку // понари^{ел}вайем / ц'іл'і обе^лремки паш'ні і о'то як понаси^{ел}пайем / шоб у'с'ака неч'іст' не^водилас' // (Записано від Голенко Лідії Петрівни, 1938 р. н. в с. Морозівка Міловського р-ну) [УСГ, с. 201].

До немотивованих назв із затемненою внутрішньою формою зараховуємо найменування *стреч'єн':а готувити*, конкретизоване завдяки опису місця проведення обрядової дії, вказівки на її незвичний характер та магічний зміст: *йакос' йа п'ішоу сво'йому би'ч'ку / с'іна нако'сит' / а тут на Тройіц'у / надо стреч'єн':а готувит' / і засти'елати у'с'у / церкву / вони при'б'ігли і ска'зали / нам це / Богом да'но / ш'ч'о ти при'шоу до нас // нако'сили / с'іна / пороз'кладали по у'с'ї / церкві / с'іна // так йа заслу'жиу хвалу од^м / Бога // (Записано від Чумака Олексія Тимофійовича, 1935 р. н., с. Козарик, Троїцький р-н) [УСГ, с. 418].*

Під час святкування Трійці особливого значення надавалося таким травам, як лепеха (вона мала магічні властивості відганяти злих духів), ковила (берегла від відьом), любисток (у ньому купали дівчат, шоб їх любили парубки й усі люди). Це вербалізовано сполученням *любисток красти* (*ворувать*): *а шче у' нас було на Тройіц'і / у / це йа / тоже хара'іо / помн'у / бо са'ма шче ма'ла / б'ігала // ходили ми л'убисток / воруват' // шч'італос' у нас / шо / нада у' н'іч'на Тройіц'у у су'с'ід'іу л'убистка / украсти // то / нада було об'азат'єл'но / шоб не^зна'ли / но ко'н'єшно о'но ж до'гадувалис' / бо у'с'і ж хот'іли / а / д'іти ко'н'єшно / ч'ашче йшли на та'ке // ну / вобичем йшли / як сте'м'н'іло / шоб же не^ввидно було і де у су'с'ід'іу / б'іл'а / двору / ч'и / даже у' дво'р'і / ну о'но у' дво'р'і шч'італос' / шче / луч':е // т'реба було нар'ват' / та'кіі / бук'ет'ік / то'го л'убистку / но / пере^д тим / як зри'єват' / нада було зага'дат' / желан'іє / і шоб о'но збу'лос' / то / нада / шоб не^вбач'или / те'бе су'с'іди / як ти у' них р'еш л'убисток // то ко'н'єшно / воспом'інан'іі / по'у'но / бо са'мому ж / ст'рашно / то ко'гос' / бе^мреш / с'обойу / а то*

воб'иче 'ц'ілим кага'лом зби'ралис' / са'ма пон'і'майеш / йак о'но 'тихо полу'ч'алос' / но 'ладно / о'то насм'і'їемс'а / 'поки добе'ремс'а до л'у'бистку / а то'д'і шче ї до'бавим / бо рвем / а в'ін же во'н'уч'ий та'кий / йак рвеш / 'руки пови'є'мазуйем у тої сок / по'том шче 'ц'ілий ден' одми'вайем тої 'запах // но же'лан'і'є ж хо'т'і'лос' зага'дат' (Записано від Пронько Марії Трохимівни в с. Лисогорівка Новопокровського р-ну).

При описі обрядів у переддень Трійці порушено тему охорони сім'ї від злих духів, зокрема: 'помн'у шче / шо 'бабушка 'тикала кв'і'чала по глу'хим уг'лам д'вору / о'сину / бо шчі'талос' / шо то шоб 'в'ід'ми не' хо'дили // у'то та'койї 'зеле'н'і ми так і не' ба'гато шоб / а це 'помн'у (Записано від Пронько Марії Трохимівни в с. Лисогорівка Новопокровського району). Практикування окремих дій, спрямованих на боротьбу з відьмами, отримало в ареалі назву бе'ре'з'тис'а в'ід'ом: а шче у нас / знай'є'ш йак / од в'ід'ом бе'ре'з'тис' // знач'ит' у са'райї над од'в'ірком 'в'ішали пу'ч'ок кови'ли с'і'доїї // знай'є'ш / тра'ва о'то та'ка / шо о'на йак цв'і'те / то та'ка ста'нови'ц'':а / йак воло'сина с'і'да / о'на то'нен'ка / то 'нада було тої пу'ч'ок нар'ват' / і над од'в'ірком у са'райї при'є'ч'і'ним' / то шоб 'в'ід'ма ко'рову 'ноч':у не' до'їїла // о'то так йа 'помн'у // ну а так / о'но ж не' 'дуже пр'і'ветствовалос' / то не' так у'же і сохр'ан'али // (Записано від Пронько Марії Трохимівни в с. Лисогорівка Новопокровського р-ну). У с. Горіхове Попаснянського району на Трійцю та на Івана Купала на вигоні закопували спеціально вирощений для цього будяк, через якого спочатку стрибали, а потім – його спалювали. У Галичині зафіксований обряд відзначення Зелених свят на лоні природи – Зеленівка [ГПЗН, с. 210].

Загалом діалектні обрядові та звичаєві тексти як спогади про минуле позначені темпоральним протиставленням «тепер – раніше»: 'бабушка ко 'н'єшно ў 'церкву ста'ралас' по'паст' / бо о'на то 'в'єруй'уща бу'ла / ну о'но ми то шчас / но 'саме ж об'ідне те / шо шчас при'ходиш / не' 'знай'є'ш / шо де робит' / а 'ран'ше о'на ўс'і п'разни'єки шос' ро'била / шос' 'нада було так / і

з'являюно / шо з'нала / коли йа'кий п'разник там правос'ляўний
(Записано від Пронько Марії Трохимівни в с. Лисогорівка Новопсковського р-ну).

Отже, в обрядових і звичаєвих діалектних текстах вербалізовано етнокультурну інформацію, характерну для певного ареалу. Центральними в цих текстах є номінації свят, реалій, характерних для окремих обрядів, магічних дій, що виконувалися всіма учасниками мовної спільноти чи родичами респондентів або самими оповідачами.

Оскільки свято Великодня й Трійці розглядали як час духовного та тілесного очищення людини, то ритуальні дії включали виготовлення оберегів від злих духів, проведення дій, спрямованих на охорону сім'ї від злих духів. Ритуальні дії зазвичай номіновано мотивованими, частково мотивованими та немотивованими сполученнями слів, більшість з яких у науковій літературі прийнято зараховувати до етнофразем, що акумулюють у собі давню народну культуру. Темпоральне протиставлення «тепер – раніше» позначене схвальними відгуками на адресу своїх предків і засудженням тих часів, коли відзначати Трійцю та Великдень заборонялося, що стало наслідком загального зниження знань про народну культуру і християнську віру.

Бібліографічні посилання

1. Аркушин Г. Л. Українські діалектні тексти (до питання методології) / Г. Л. Аркушин // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки : мовознавство. – Луцьк, 2011. – № 1. – С. 3–10.
2. Бігусяк М. В. Тексти як джерело дослідження говірок Івано-Франківщини : історіографія та перспективи розвитку / М. В. Бігусяк // Діалекти в синхронії та діахронії : текст як джерело лінгвістичних студій. – К., 2015. – С. 17–29.
3. Гороф'янюк І. В. Життєвий шлях подільського селянина в мовному втіленні / І. В. Гороф'янюк (на матеріалі автобіографічних текстів) // Діалекти в синхронії та діахронії : текст як джерело лінгвістичних студій. – К., 2015. – С. 83–92.

4. Гриценко П. Ю. Ідіолект і текст / П. Ю. Гриценко // Лінгвістика : об'єкт – стиль, мета – оцінка ; збірник наукових праць, присвячених 70-річчю від дня народження проф. С. Я. Єрмоленко. – К., 2007. – С. 21–41.
5. Гриценко П. Ю. Інформаційний простір діалектного тексту / П. Ю. Гриценко // Діалекти в синхронії та діахронії : текст як джерело лінгвістичних студій. – К., 2015. – С. 100–119.
6. Конобродська В. Л. Поліський поховальний і поминальний обряди : етнолінгвістичні студії / В. Л. Конобродська. – Житомир : Полісся, 2007. – Т. I. – 356 с.
7. Лесюк М. П. Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського району) : [монографія] / М. П. Лесюк. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2008 – 328 с.
8. Хобзей Н. Гуцульська міфологія : етнолінгвістичний словник / Наталя Хобзей. – Л., 2002. – 213 с.
9. Царьова І. В. Етнокультурна семантика в обрядовій фразеології східнословобожанських говірок : [монографія] / І. В. Царьова. – Дніпропетровськ : Інновація, 2015. – 258 с.
10. Ястремська Т. Традиції гуцульського пастухування / Т. Ястремська. – Львів, 2008. – 424 с.

Джерела фактичного матеріалу

Говірки 2013 – Говірки Черкащини : збірник діалектних текстів / упор. Г. І. Мартинова, Т. В. Щербина, А. А. Таран. – Черкаси, 2013. – 878 с.

УГПЗН – Українські говірки південно-західного наріччя: тексти / упор. і автор передм. Н. М. Глібчук. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2005. – 238 с.

УЗГ – Українські закарпатські говірки : тексти / упор. та передм. О. Ф. Миголинець, О. Д. Пискач. – Ужгород : Ліра, 2004. – 400 с.

УСГ – Українські східнословобожанські говірки: сучасні діалектні тексти : навч. посіб. / упоряд. : К. Д. Глуховцева, В. В. Леснова, І. О. Ніколаєнко ; за ред. К. Д. Глуховцевої. – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. – 424 с.

УДК 811.161.2: 81'373.422

С. Б. Завалій
Україна, Полтава

СТИЛІСТИЧНІ ФУНКЦІЇ ОКСИМОРОННИХ СИНТАГМ У ПОЕТИЧНИХ ТВОРАХ ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Стаття присвячена актуальній проблемі сучасної лінгвостилістики – дослідженню оксиморонів, які ґрунтуються на антонімічних лексемах. У пропонованій розвідці проаналізовано оксиморонні синтагми, зафіксовані в поетичному словнику початку ХХІ ст. із урахуванням лексичного, граматичного, морфологічного механізмів виявлення стилістичного значення.

Схарактеризовано семантико-стилістичні функції оксиморонів як засобу реалізації естетичної функції поетичної мови.

Ключові слова: антитетичне моделювання, антонімічні лексеми, емотивно-оцінні контрастиви, мовний контраст, оксиморонне значення, оксиморонні синтагми, поетичний словник, позитивна і негативна оцінність, стилістична фігура, семантико-стилістичні функції.

Статья посвящена актуальной проблеме современной лингвостиллистики – исследованию оксиморонов, которые базируются на антонимических лексемах. В предложенной работе проанализированы оксиморонные синтагмы, зафиксированные в поэтическом словаре начала ХХІ в. с учетом лексического, грамматического, морфологического механизмов определения стилистического значения.

Проанализированы семантико-стилистические функции оксиморонов как средства реализации эстетической функции поэтической речи.

Ключевые слова: антитетическое моделирование, антонимические лексемы, эмотивно-оценочные контрастивы, оксиморонное значение, оксиморонные синтагмы, поэтический словарь, положительная и отрицательная оценочность,

стилистическая фигура, семантико-стилистические функции, языковой контраст.

The article deals with an actual an interesting problem of modern linguostilistics, study of oxymorons which are based on antonymic lexems.

Modern linguopoetics extends the range of the studied linguistic mechanisms for creating artistic and emotional imagery and diversity of the poetic vocabulary. These language mechanisms include oxymoron syntagmas constructed on the contrast as a form of artistic representation of reality. The poetic language actualizes the tokens with contrasted semantics which operate in different structures of oxymoron sintagmas, individualize and compositionally and stylistically equalize a poetry text.

The analysis of oxymoron syntagmas in poetry texts of XXIst century shows that the characters with the abstract lexicon (renewed through semantic interaction with people's colloquial terms, folk and poetic images) acquire the greatest artistic and aesthetic value.

The research found out that oxymoron syntagmas expressiveness in poetry texts during investigated intervals is caused by grammatical means and occurs during non-standard, unusual use of syntax models by the author.

Oxymoron is a means of formation and development of the lexical elements for the vocabulary, it serves as an important figure in stylistic design of poetry text architectonics, accumulating creative and educational possibilities of the language. In the poetic vocabulary of XXIst century oxymoron syntagmas perform different semantic and stylistic functions: a) depict the contrasts in mental state of a person; b) emphasize contradictory nature of the depicted objects and events; c) strengthen ironic attitude towards the depicted things; d) express the author's attitude.

The perspective of the further research is to study oxymoron syntagms in the poetry of other authors.

Key words: antithetic models, antonymic lexemes, emotive and evaluative oxymorons, linguistic contrast, oxymoron meaning, oxymoron syntagms, poetic vocabulary, positive and negative evaluation, stylistic figure, semantic and stylistic functions.

Сучасна лінгвопоетика розширює коло досліджуваних мовних механізмів творення художньо-емоційної образності й урізноманітнення поетичного словника. До таких мовних механізмів належать оксиморонні синтагми, побудовані на контрасті як формі художнього відображення дійсності. Мова поезії актуалізує лексеми з протиставлюваною семантикою, що функціонують у різних структурах оксиморонних синтагм, індивідуалізують і композиційно-стилістично увиразнюють поетичний текст.

В україністиці оксиморон як лінгвостилістична категорія досліджений у наукових розвідках Н. Бобух [1, с. 333–354; 2, с. 135–145], Л. Белехової [3, с. 79–87], В. Чабаненка [17, с. 13–51]. Опису стилістичної фігури оксиморона на матеріалі різних мов (зокрема, російської та англійської) присвячені кандидатські дисертації Л. Татанової [13], Г. Курегян [9].

Мета пропонованої статті – дослідити стилістичні функції оксиморонних синтагм у поетичних текстах початку XXI ст.

О. Тараненко зазначає, що особливі емоційно-експресивні обертони – структурні компоненти лексичного значення – формуються у свідомості людини на основі загального уявлення про певне поняття, того чи того почуття, оцінювання, волевиявленого реагування, що асоціюється з цим поняттям [12, с. 101]. Експресивність авторських оксиморонних синтагм виявлено в посиленні, виділенні, акцентуванні висловлювання, відступах від мовного стандарту, вираженні почуттів, емоцій, настроїв, оцінок, досягненні образності й створенні естетичного ефекту, що передбачає «відхід від нейтральності, деавтоматизацію» [13, с. 45]. Напр.: *Іноді любити – це / дослухатися до чужих прогнозів / до вітрів до перелітних птиць / жити снами і анабіозом / широко заплющених зіниць* (Ю. Іздрик).

У досліджуваних поетичних текстах простежуємо нестандартність оксиморонних синтагм, що свідчить про їхню віддаленість від типізованих, соціально закріплених уявлень і є проявом імпульсивного суб'єктивного сприйняття, експресивного впливу на читача. Пор. у контексті: *Вони трималися болю і відчаю, / знаючи, що тільки їхньою **вбивчою** / понівеченою*

північною ніжністю / можна посперечатися з вічністю (С. Жадан).

Серед аналізованих оксиморонів найбільш продуктивні емотивно-оцінні контрастиви, адже, «поезії, – зазначає Н. Бобух, – властиве проникнення у внутрішній світ людини, відображення різноманітних почуттів і душевних переживань ліричного героя» [2, с. 144]. Напр.: *Не вір! Це просто тіни лисі. / Це болю фейєричний зблиск. / Іди. Але не озовися. / Молю тебе: не озовись* (І. Андрусак).

У системі виражальних засобів мови оксиморони відіграють важливу роль – допомагають створити контрастну характеристику образів, предметів, явищ. На думку Л. Мацько, «змінність навколишнього світу, мить і вічність, сучасне й минуле, думки й почуття, рух і спокій, гармонія в природі, розлад у душі – все це знаходить вираження в антитетичному моделюванні художніх текстів» [10, с. 368]. Приміром: *Ти можеш померти молодим, але від старості, / старість починається там, / де мудрість плутають з немічною силою* (П. Коробчук); *Є час коли морок ховає минуле / і час де майбутнє – суцільна пільма / є час коли миті свистять ніби кулі / і час де ніякого часу нема* (Ю. Іздрик).

У процесі дослідження особливостей функціонування оксиморонних синтагм з'ясовано, що в поетичних текстах зазначеного періоду з різною стилістичною метою митці використовують церковнослов'янську лексику. Оскільки старослов'янська мова – це Святе Письмо, вживання оксиморонних синтагм із зазначеними лексичними компонентами допомагає передати в поезії найсакральніший зміст, за допомогою специфічних мовних засобів виразити ідею про першоджерело, основу буття: *Куди, мов дим, ці пасма схлипів – хто одповість? По хвилях-ріллях йде велика, та без'язика – Блага Вість* (В. Кашка); *А ми собі мовчки дійшли аж до краю / і пекло на рай перекроюєм / ми знаємо те, що ніхто більш не знає: / ми є / ми вже разом / нас двоє* (Ю. Іздрик).

Архаїзми та старослов'янізми як компоненти оксиморонних синтагм вносять додаткові семантичні й емоційні відтінки в

поетичне висловлювання. На думку В. Виноградова, церковнослов'янська лексика визначає ідеологічний критерій, риторичні норми оцінки й висвітлення осіб та подій, виконує традиційну функцію високого експресивного звучання поетичної мови [5, с. 84]. Приміром: *Мов псар, охочий до мисливства, / він кров точитиме, як ром. / Гріх сатанинський братовбивства підступно нарече добром* (В. Базилевський); *Ті погуки – блаженні й больові, / щось вічне зацвітає у крові / і стугонить навально, мов кіннота* (Ю. Андрухович).

Аналіз оксиморонних синтагм у поетичних текстах початку ХХІ ст. свідчить, що найбільшої художньо-естетичної цінності набувають ті образи, у яких абстрактна лексика оновлена шляхом семантичної взаємодії з народно-розмовними висловами, з фольклорними й поетичними образами. Поезія, як зазначає С. Єрмоленко, може «розкриватися» у звичайних, загальноповживаних словах, розмовних формах, у так званих прозаїзмах, коли вони потрапляють у характерне словесне оточення [8, с. 113]. Напр.: *Крізь літа, незгодами роздерті, / з даліни волаю мовчкомо: / «Не сваріться, син я ваш до смерті / І схилиюсь перед обома»* (О. Забужко).

«Вдало переосмислені в поезії прозаїзми часом важать більше, ніж узвичаєні метафори або висока поетична лексика» [8, с. 121]. Пор. у контексті: *І я спиняюсь у кутку кімнати / із сну очунявши мерцем / на березі пам'яті й бажання / крізь око проколює сяйво* (Д. Царинник); *Як люстро без глянсу, / як пліснявий мур Ренесансу, / як мертві очниці, що бачили спалений Рим... / Із цього Белладжо, із цього край світу і трансу / куди ж нам подітись, / уже від рождіння старим* (О. Забужко).

Нова поетична експресія слів виникає від вдалого синтезу народно-розмовних, просторічних, діалектних і фольклорних лексем: *Нас садовили, нам вітальні тости / Підносили в солодкій лжі промов, / А ми поетами лишались просто, / І ще людьми, за будь-яких умов* (А. Мойсієнко).

Зафіксовані в структурі аналізованих стилістичних фігур фольклорні образи осмислені в поетичних контекстах повному, вони стали константами, диференційними ознаками ідіостилю, набули статусу мовних кодів національної культури:

Душі моєї сокорина рань / Змиває груди в сонячному грімі, / І вже нема ні стежок, / ні терзань – / Лиш соняхи і ця щаслива втома (І. Жиленко); Тільки б шалу із серць от висіять, / Тільки б вітру колюча руть... / І здається: земні ви й висяні, Коні-коники! Й не збагнуть (А. Мойсієнко).

Спорідненість мовно-художньої образності оксиморонів із народнопоетичною атрибутикою є послідовно-закономірною, вона виявляється в залученні форм традиційних фольклорних елементів і насамперед у внутрішній, семантичній організації мови, у характері поетового світосприйняття. Проілюстровані поетичні уривки переконливо свідчать, що митець сприймає й оцінює навколишній світ через народні символи, висловлює власне художнє бачення, поєднуючи народно-пісенні образи з нетрадиційними оксиморонними синтагмами. Пор. у контексті: *Дай квітці відчутти своє цвітіння, / І яблуку дай зрозуміти достиглість власну... / Гріховній планеті – свою непорочність зоряну... / Аби не змаліла пташина мала в польоті (А. Мойсієнко).*

Стилістика, враховуючи граматичне та лексичне значення засобів словотвору, основну увагу приділяє їхній виражальній цінності, експресивним властивостям, можливостям підпорядкування певному змісту й меті висловлювання. Л. Мацько зазначає, що процеси творення слів зумовлені, зазвичай, двома мотивами-чинниками: потребою семантичною (утворити нову номінацію) й потребою стилістичною (знайти нове, часто – емоційно-оцінне вираження суб'єктивного ставлення до названого) [10, с. 42].

Фактичний матеріал свідчить, що стилістичний ефект є результатом семантичного контрастування лексичних значень складників оксиморонної синтагми, утвореної способом словоскладання, яке, на думку Ю. Степанова, є одним із найпоширеніших способів словотвірної діяльності з найбільш експресивним потенціалом і смисловим навантаженням [11, с. 96]. Семантичний дисонанс, який є наслідком комбінаторики, – вагомий стилістичний принцип лінгвопоетики: *Оточили сина барви й звуки, / доточили меду-гіркоти, / Світе мій! Тяжка оця принука, – / ні піднять її, ні обійти (В. Базилевський); 3*

Порубки, Греблі, Сонопілля, / з Залужжя – лине звідусіль / Журливо-радісне весілля, / А в серці жаль, а в грудях біль (М. Козак).

Дериваційний оказіоналізм у поетичному синтаксисі, на думку В. Чабаненка, виникає в результаті свідомого, стилістично мотивованого відхилення від міжстильових (загальномовних) норм і завжди є продуктом індивідуальної мовотворчості, своєрідним авторським експромтом [14, с. 13]. Уживання складних субстантивів-оксиморонів у поетичних текстах досліджуваного періоду допомагає в лаконічній формі схарактеризувати предмети, явища об'єктивної дійсності, емоційний стан ліричного героя: *І кричить, як птах болотний, / в заметіль, сніги, туман: / – не жени так безтурботно! / розіб'єшся, Селіфан! / ... сміхосльози, / сльозосміх, / ані рідних, ні чужих* (В. Базилевський).

Засвідчено, що мовне новаторство оксиморонних синтагм ілюструють високоекспресивні складні номінації, введені в контекст із ідейно-естетичною метою – підкреслити унікальність і цінність кожної миті життя, надати буденному неповторності, актуалізуючи в слові нові семантичні відтінки: *Несла нестримна хижа сила, / хоч Матір Божя голосила, – / так злісно-весело було* (В. Базилевський).

З'ясовано, що експресивність оксиморонних синтагм у поетичних текстах досліджуваного часового відтинку зумовлена граматичними засобами й виникає під час нестандартного, незвичайного використання автором словотвірних моделей. На думку З. Валюх, «у зв'язку з наявністю в семантичній структурі похідної одиниці імпліцитних сем, здатних викликати певні асоціації, пов'язані з контекстним значенням твірної основи, дериват набуває здатності вміщувати в собі велику інформацію, бути семантично містким, відтворювати цілу ситуацію» [4, с. 129]. Приміром: *Хіба не бачиш, / як окляклі руки у вознищі холоднім грію я? / З-поміж зірок, і барв, і звуків – / мені ім'я одне лише. / Ім'я.* (В. Кашка); *І по хребту опливають, як віск по свічі, / Росні мурашки жаского і ніжного трему* (О. Забужко).

Особливо виразними в стилістичному функціонуванні є оксиморонні синтагми з пейоративними суфіксами, що

виражають надмірний ступінь інтенсивності ознаки, передаючи суб'єктивну емоційну оцінку зображуваного: *І слів розсипалась жорства... / і вичах зором невидючим...* (В. Базилевський).

У досліджуваних поетичних текстах виявлені оксиморонні синтагми з префіксами якісних прикметників, які вказують на дуже високий ступінь вияву ознаки (*пре-*), виражають емоційну суб'єктивну оцінку якості. Напр.: *Налетється знов кора, / накотять хвилі строф. / Лікує всіх пора / прекрасних катастроф* (В. Базилевський).

Значну стилістичну активність в оксиморонних синтагмах виявляють складники із заперечними суфіксами *без-* і *не-*, позитивна чи негативна оцінність яких залежить від контексту: *Вони ще сядуть за талмуд і тору, / до глузування звикнуть й обрізань. / І на стоячий погляд знизу-вгору / настролять безнадію сподівань* (В. Базилевський); *Без мене прийде та весна, / як тлін нетлінний, що пізнав. / І тим, хто знав, був саме я – / Твоє ім'я* (В. Кашка).

У досліджуваній поезії особливого значення набуває актуалізація граматичних протиставлень, які виражені дієслівними формами, що демонструють вищий ступінь вияву дії, є засобом напруженого драматизму: *волати безголосо* (В. Базилевський); *волати мовчкомо* (О. Забужко); *німо репетувати* (Е. Авдієвська). Приміром у контексті: *Посеред ночі у пустелі міста / достукуюся праведного змісту, / волаю безголосо – відчини* (В. Базилевський); *Похила дійсність – теж – свої принади. / Щокрок – дашок, а прихилитись ніде. / Буття у шорах, німо репетує, / З'яв мури пробиваючи п'ятою* (Е. Авдієвська).

Під час лінгвістичного аналізу поетичного тексту, зауважує Л. Гливінська, важливо враховувати ефект конотації, емоційно-оцінного забарвлення – невід'ємного компонента в значеннєвій структурі художнього слова. Будь-яка одиниця в індивідуальному вживанні в межах певного контексту може стати носієм оцінки, експресії. У синтагматичному ланцюжку слова набувають взаємного стилістичного забарвлення. У поезії – постійне взаємопроникнення різних почуттів, станів душі, сприйняття світу через радощі й болі [7, с. 138].

Приміром: *Не бійся / я ніжний милий кат / єдиноможливий вихід / щоб не стати просто вбивцею* (В. Лучко); *Що хочеш ти? Спокою під крилом / оцього даху, що гримів, як бубни, / коли кохання, рятівне і згубне, / вривалось, ніби вітер напролом* (Ю. Андрухович).

Експресивність контрастних одиниць – складників оксиморонних синтагм – у поетичних текстах досліджуваного періоду підсилюють також такі стилістичні засоби:

1) повторюваність сполучників: *Вертепнику, став свою скриньку, давай – / крути їм виставу чи так, чи за плату. / У кожного в хаті – і некло, і рай, / а отже, ми будем сміятися і плакати* (В. Базилевський);

2) парні контрасти: *Думав, леліючи сон золотий, / мало для щастя хліба і масла. / **Світе прекрасний, який ти страшний!** / **Світе страшний, який ти прекрасний!*** (В. Базилевський);

3) порівняння: *Вона чарує і підносить, / вона у спеку воду носить, / щоб я від спраги не знеміг. / Лікує біль, знімає втому, – / «А пам'ятаєш? В світі тому / Був сміх, як плач, і плач, як сміх!»* (В. Базилевський);

4) звертання: *Люблю тебе. З високих берегів, / де величаві води нерозлиті, / кажу: / – У мене ні душі на світі, / крім тебе, **мій жахливий, дорогий*** (С. Йовенко). Оксиморони-звертання вносять у поетичний текст виразні стилістичні ознаки: визначають ставлення мовця до співрозмовника чи іншої особи;

5) уточнювальні конструкції: *За сумнів ваш (він же й певність: без вас – трава не ростиме!). / П'ю за тих вас, про кого ніколи не визнаю – ані вони мене* (О. Забужко).

Виявлено, що оксиморонні синтагми в аналізованих віршованих текстах виконують семантико-стилістичні функції увиразнення контрастного психічного стану людини: *На нитку нанизана вельми майстерно, / мене не зляка дерев'яна змія. / Ін статусу насценді... ін статусу насценді... / – антично і **гірко всміхаюся я*** (В. Кашка); *Дуже шкода музики, милий, – отої, яка дрижала, / Розтинаючи світ навиліт, мов вени – бритвене жало, / І сочилось, мов **сльози ніжності**, плідне світло вологе, / І надсадою щастя дзвеніла далека дорога* (О. Забужко).

«Через бінарні опозиції, – слушно зауважує Н. Бобух, – виявляється психічний стан людини (любов і ненависть, радість і горе, щастя і нещастя), ними вимірюються морально-етичні принципи» [1, с. 6].

З'ясовано, що природа іронії в оксиморонних синтагмах досліджуваного періоду демонструє суперечливу єдність позитивного й негативного, є внутрішнім регулятором, який визначає місце людини-поета у світі. Сутність людського духу виражена в іронічному самосприйнятті: *А мені б ще лютості – / Реготать надривно / Над дурною мудрістю, / Мудрим марнослів'ям* (А. Мойсієнко).

Основною стилістичною функцією оксиморона в поетичних текстах початку ХХІ ст., наголошує Л. Татанова, є «функція авторської оцінки», ставлення митця до описуваного [12, с. 63]. Напр.: *Так буває вічно і ніколи / сонний дим на землю опада / золотих хмарин ламкі околи / сонця кров солом'яно-руда* (І. Андрус'як); *Збережи в собі вірність на вістрі холодної зради / і густі переливи кольорів на райдузі ока / збережи своє вміння плести у сріблястих свічадах / і свій дар проростати у мене корінням глибоким* (Ю. Іздрік).

Отже, оксиморони є засобом формування й збагачення лексичного складу мови, слугують важливим стилістичним засобом в архітектоніці поетичного тексту, акумулюючи креативно-пізнавальні можливості мови. У поетичному словнику початку ХХІ ст. оксиморонні синтагми виконують різні семантико-стилістичні функції: увиразнення контрастного психічного стану людини; підкреслення суперечливої сутності зображуваних предметів і явищ; підсилення іронічного ставлення до зображуваного; вираження авторської оцінки.

Перспективи подальших досліджень убачаємо у вивченні оксиморонних синтагм на матеріалі поетичних текстів інших авторів.

Бібліографічні посилання

1. Бобух Н. М. Антоніми в українській поетичній мові ХХ століття: структурно-семантичний, функціонально-стилістичний і лексикографічний аспекти : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01 / Бобух Надія Миколаївна. – К., 2009. – 463 с.

2. Бобух Н. М. Оксиморонні синтагми в мовотворчості Івана Драча / Н. М. Бобух // Український смисл : наук. зб. / за ред. проф. І. С. Попової. – Дніпропетровськ : ТОВ «Роял Принт», 2015. – С. 135–145.
3. Белехова Л. Концептуальний оксюморон: креативний механізм формування новизни словесних образів (на матеріалі американської поезії) / Лариса Белехова // Науковий вісник Херсонського нац. ун-ту. Серія : Лінгвістика. – 2006. – Вип. 3. – С. 79–87.
4. Валюх З. О. Словотвірна парадигматика іменника в українській мові : [монографія] / З. О. Валюх. – К. ; Полтава : АСМІ, 2005. – 356 с.
5. Виноградов В. В. О теории художественной речи / В. В. Виноградов. – М. : Высшая школа, 1971. – С. 55.
6. Гливінська Л. К. Поетичне слово Миколи Вінграновського: лінгвостилістична інтерпретація / Л. К. Гливінська. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. – С. 115.
7. Єрмоленко С. Я. Фольклор і літературна мова / С. Я. Єрмоленко. – К. : Наук. думка, 1987. – 242 с.
8. Курегян Г. Г. Лингвопрагматический статус оксюморона (на материале русского языка) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Г. Г. Курегян – Майкоп, 2007. – 25 с.
9. Мацько Л. І. Стилістика української мови / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько ; за ред. Л. І. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.
10. Степанов Ю. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю. Степанов. – М. : Наука, 1997. – 278 с.
11. Тараненко А. А. Языковая семантика в ее динамических аспектах : [монография] / А. А. Тараненко. – К. : Наук. думка, 1989. – 256 с.
12. Татанова Л. И. Дискурсивные характеристики оксюморона в англоязычной художественной литературе : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Татанова Лариса Ивановна. – М., 2006. – 169 с.
13. Чабаненко В. А. Стилістика експресивних засобів української мови : [монографія] / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя : ЗДУ, 2002. – 351 с.

УДК 811.161.2'373.2

А. М. Кайдаш
Україна, Ніжин

СИСТЕМА ФЕМІНІТИВІВ ХУДОЖНЬОГО МОВЛЕННЯ ЛЮКО ДАШВАР

У статті комплексно досліджено феміносистему ідіолекту сучасної української письменниці Люко Дашвар: проаналізовано семантичні особливості назв осіб жіночої статі, виявлено структурні ознаки апелятивних номінацій на позначення жінок, схарактеризовано стилістичне навантаження фемінітивів. Художнє мовлення репрезентує сукупність мовних одиниць аналізованого типу, що стилістично забарвлюють контекст, реалізуючи відповідну семантику, яку підсилюють словотвірні засоби.

Ключові слова: феміносистема, фемінітив, ідіолект, значеннева структура, словотвірні особливості, функціональна спрямованість, стилістичне забарвлення, стилістичне навантаження.

В статье комплексно исследована феминосистема идиолекта современной украинской писательницы Люко Дашвар: проанализированы семантические особенности названий лиц женского пола, выявлены структурные признаки нарицательных номинаций, обозначающих женщин, охарактеризована стилистическая нагрузка феминитивов. Художественные произведения представляют совокупность языковых единиц анализированного типа, что стилистически окрашивают контекст, реализуя соответствующую семантику, которую усиливают словообразовательные средства.

Ключевые слова: феминосистема, феминитив, идиолект, семантическая структура, словообразовательные особенности, функциональная направленность, стилистическая окраска, стилистическая нагрузка.

The article deals with the feminosystem of the modern Ukrainian writer Luiko Dashvar's idiolect. Semantic peculiarities of female names are analyzed; structural features of appealing female nominations are studied; stylistic colouring of feminitives is characterized. The topicality of this article is caused by the absence of studies in the Ukrainian linguistics which investigate female names in full complicity. The object of this research is to make a complex linguistic feminitive review used in Luiko Dashvar's prose. The choice of the practical material is caused by a certain number of analyzed units in the belles-lettres context of the writer's novels. The article deals with the feminitive semantic peculiarities, the description of structural components in analyzed speech, and functional stylistic colouring of selected lexems.

The complex analysis of Luiko Dashvar's belles-lettres style speech feminosystem proves that feminitives have a semantic scale of different aspects, diverse structure and a wide stylistic colouring. The perspective researches deals with the necessity of further research of this sphere on the example of other Luiko Dashvar's belles-lettres style texts.

Key words: feminitive, feminosystem, functional aspect, idiolect, meaningful structure, stylistic colouring, word-building features.

Творчість сучасної української письменниці Люко Дашвар (псевдонім Ірини Чернової) є відзеркаленням нашого сьогодення в художньому форматі. У центрі уваги авторки – реалії, які певною мірою стосуються кожного з нас. Окреслені в романах соціальні й особисті проблеми розгортаються в полі діяльності чоловіків і жінок. «Люко Дашвар пише неприкриту правду про наших жінок і чоловіків», – твердить Ольга Герасим'юк [3, с. 6]. Значне місце в образній системі прозових текстів авторки відведено жіночим персонажам. Це зумовлює широке функціонування в мовній тканині художніх текстів номінацій на позначення осіб жіночої статі. Такі назви в українській мовознавчій науці термінологічно набули статусу фемінітивів. Вони входили до кола досліджень М. Брус [1; 2], С. Семенюк [7], І. Фекети [8; 9] та ін. Основну увагу вчені зосереджують на словотвірних особливостях зазначених лексем.

Комплексного вивчення феміносистеми як однієї з лексико-семантичних мікрогруп у лінгвоукраїністиці поки що не представлено. Крім того, актуальним і важливим є аналіз фемінітивів на зрізі семантичних, словотвірних та стилістичних особливостей.

Метою статті є здійснення комплексного мовознавчого огляду фемінітивів, уживаних у творах Люко Дашвар. Вибір фактичного матеріалу зумовлений значною кількістю аналізованих лексем у художній тканині романів письменниці.

До завдань статті належать: з'ясування семантичних особливостей фемінітивів, характеристика структурного складу аналізованих мовних одиниць, розгляд функціонально-стилістичного навантаження дібраних лексем.

Мовна тканина романів Люко Дашвар із семантичного погляду найширше репрезентує групу фемінітивів – загальних назв осіб жіночої статі: *подруга, наречена, дружина, жінка, тітка, баба, дівчина* тощо. Указівка на статі міститься в значеннєвій структурі лексем, що можуть бути за походженням як питомими, так і запозиченими: *Дядько підозріло насупився, знову потер очі, подивився на незнайомку і раптом так різко підскочив, що Іветта відсахнулася* [5, с. 90]; *Тхори відбивалися від тендітної фурії з довгими чорними косами* [5, с. 56].

Окрему групу становлять ті назви, які належність до осіб жіночої статі виявляють у контексті, напр.: *Навіщо ти привела в наш дім цю потвору?* [5, с. 69]; *Я сволота*, – констатувала подумки. – *Я справді сволота* [5, с. 87]; – *Ти, холера, можеш собі хоч опудалом прикидатися...* [5, с. 89]; – *Твоя протезе?* – уточнила мама Тася [6, с. 219]. У художній тканині романів належність лексеми до позначення особи саме жіночої статі допомагає визначити мовне оточення. Скажімо, у контексті *Може, ця сволота ще не все розпродала...* [6, с. 218] фемінну семантику стилістично зниженого іменника *сволота* передає займенник і дієслово минулого часу у формі жіночого роду.

У художньому тексті Люко Дашвар паралельно вживає два іменники з одним і тим же значенням – *дружина* та *жінка*. У деяких контекстах використаний літературний відповідник означуваного, як-от: *Навіть приховану від дружини Дарини*

пляшку показував [6, с. 18]. Друга з лексем контекстуально позначає особу жіночої статі з подружньої пари, напр.: *Романова жінка Раїса якраз капусту шаткувала...* [6, с. 19].

Цікавою з погляду стилістичного вираження є група фемінітивів, сформована з іменників, які контекстуально позначають осіб жіночої статі. Такими є субстантиви «любов», «крихітка» з позитивним маркуванням: – *Біжи додому, любове моя ...* [6, с. 46]; *Моя крихітко... Моя любов...* [5, с. 44].

Значну групу фемінітивів утворюють субстантивовані мовні одиниці, що містять як позитивне, так і негативне забарвлення. Такі фемінітиви семантично розрізняють: 1) за віком: – *От зараза! Солі кинула, як молода* [6, с. 21]; – *Кінець світу... – прошепотіла стара, дивлячись вагітній услід* [5, с. 8]; 2) за виявом почуттів: *О моя солоденька...* [5, с. 44]; – *Чекай, люба. Ходімо трохи далі від дому* [6, с. 128]; – *Ходімо, рідна. Дома поговоримо* [6, с. 147]; *І якби не це, стрибнула би, бідолашна, у рівеньку однісну яму* [6, с. 81]; 3) за внутрішньою характеристикою: – *Ця дурнувата знову на своїх романах зациклілася, – махнула рукою Наталя* [6, с. 14]. Стилiстично знижена лексема *дурна* виявляє негативне ставлення до того, до кого звернене мовлення, напр.: – *Гості! Ясно? А ти, дурна, «міліція», «міліція»* [6, с. 99]. Послаблюється ця семантика вживанням демінутивного суфікса *-еньк-*: – *От дурненька! Зовсім не страшно. То я від щастя...* [6, с. 45]; 4) за соціальним статусом: – *То ти теж безпритульна? – маля глянуло на Катерину з розумінням* [6, с. 222]; 5) за фізичними ознаками: – *Кінець світу... – прошепотіла стара, дивлячись вагітній услід* [5, с. 8].

У феміносистемі ідіолекту Люко Дашвар кількісно переважають номінації, утворені від відповідних маскулінних назв за допомогою суфікса *-к-*: *сусідка, учителька, бізнесменка, фельдшерка, лікарка, вихователька, доярка, домогосподарка, віщунка, егоїстка, жєбращка, гуманістка, професорка*.

У словотвірній парадигмі фемінітивів, уживаних у прозових творах Люко Дашвар, суфікс *-к-* посідає особливе місце. З одного боку, він є фемінізуючим засобом, оскільки саме з його допомогою утворені назви осіб жіночої статі, напр.: *гуманістка*,

вихователька, учителька тощо. Із другого боку, цей суфікс набуває стилістичного забарвлення, підкреслюючи або позитивну, або негативну оцінність феміної номінації. Так, прихильне й співчутливе ставлення помітне в реченнях: – *Я тобі, Катя, вірю, ти ж **дівчинка** місцева* [6, с. 265]; – *Ти просто не уявляєш, що пережила ця **дівчинка*** [6, с. 197]. Цей афікс допомагає передати доброзичливе ставлення авторки або через тексти-характеристики одних персонажів іншими (напр., *Катерина – дуже чемна **дівчинка*** [6, с. 199] – із роману ми знаємо, що мова йде про дівчину-підлітка), або зі слів автора (скажімо, у контексті *За фермою – глиняна мазанка глухої **бабки** Килини, і другу дорогу ще видно серед будяків – не тому, що шанівці полюбляють ходити до розтрощеної будівлі та згадувати добрі часи, а тому що дня не минає, щоби хтось із них не завітав до баби Килини* [6, с. 10] суфікс -к- свідчить про позитивне ставлення до місцевої жінки-знахарки).

Негативного відтінку набувають номени *мамка, дівка, коханка*: *Мамка аж прокинулася* [6, с. 6]; – *Цілий ранок збиралася! – Людка **дівка** серйозна. – А ти? Чекати не буду...* [6, с. 8]; – *Дядько Роман казав, що треба трактора терміново зібрати, – лягнула **дівка** і язика прикусила* [6, с. 7]; *Де йому ту **коханку** надібати? Сама подумай* [6, с. 42].

У деяких контекстах негативна оцінність може послаблюватися саме завдяки вживанню суфікса -к-: *Це дуже дивно, що до тебе, такої... інтелігентної людини, запросто приходять якись **волоцюжки*** [6, с. 197].

Негативний відтінок у семантиці фемінітивів можуть підкреслювати й інші морфемні засоби. Зокрема, це використання суфікса -от-: *А вона ж – **босота!*** [6, с. 218].

Словотвірні форманти можуть упливати на семантичну структуру лексем, що сприяє підсиленню в контексті певного стилістичного забарвлення. В. Грещук зазначає: «Словотвірне значення є лише одним із семантичних компонентів у складній структурі лінгвалізації об'єктивної дійсності, опосередкованої поняттєво-категоріальною структурою мислення» [4, с. 41].

У частини слів фемінізуючим виступає суфікс -иц-: *розумниця, однокласниця, учениця, колгоспниця, одnodумниця.*

Здійснений аналіз виявив позитивну маркованість фемінітивів із таким афіксом, напр.: – *За півгодини помічника буде у вас!* [6, с. 203]; – *У школі майже відмінницею була* [6, с. 207]; *Сувора, серйозна... Соратниця* [6, с. 218]; – *Яка ти в мене розумниця!* [6, с. 219].

Словотвірні можливості фемінітивів виявлені в ряду спільнокоренових слів: *Учора не їла, а сьогодні відмовилася від крапельниці, мати щодня приходиться, якась пані носить помаранчевий фреш...* [5, с. 43]; *Стас захотів зрозуміти: на скільки зустрічей зі звичайним хлопцем із Троєщини стане шляхетної панянки, та з кожним новим побаченням усе більше й більше проймався чарами м'якої Лідіної привітності і бездоганної стриманості* [5, с. 47]; *І думки ж такі правильні: зараз панночка завезе його до такої ресторації, де чашка кави двадцять баксів...* [5, с. 46].

Позитивно маркують художній контекст, надаючи йому відтінку доброзичливості, прихильності, приязності, фемінітиви з демінутивними суфіксами: – *Ти як не б'єшся, то файна жіночка* [6, с. 251]; – *Раїсо! – мамка не здається. – Та схаменися, голубонько* [6, с. 42]; – *Скоро, сусідонько, – сумно відповіла Алка* [6, с. 251]; *Дитино золота! Русалонько...* [6, с. 31].

Цікавими з лінгвостилістичного погляду є контексти, у яких загальноновживані демінутивні утворення набувають протилежної – негативної – маркованості. У таких реченнях зменшено-пестливий суфікс у словах використаний для підкреслення іронії, для актуалізації через нібито прихильне ставлення негативної модальності: *А скажи-но, сусідонько, за віщо ти мого друзяку Ромчика зі світу зжити хочеш, паскудна твоя натура?!* [6, с. 41].

Отже, у художніх творах Люко Дашвар найширше представлені апелятиви на позначення осіб жіночої статі, утворені суфіксальним способом і субстантивацією.

У процесі деривації фемінітиви набувають додаткових семантичних відтінків завдяки словотвірним формантам (цьому сприяють пестливі або згублі суфікси). Можна стверджувати, що проаналізовані афікси набувають функції фемінізуючих формантів.

Лексико-семантичний рівень феміносистеми, представленої в романах української письменниці, репрезентовано як загальнозживаними номінаціями (що формують одну з груп міжстильової лексики), так і стилістично забарвленими, які виражають позитивну або негативну модальність, сприяють відповідному емоційно-експресивному забарвленню контексту. У прозі Люко Дашвар виявлено синонімічні ряди фемінних назв.

Зі стилістичного погляду фемінітиви становлять поліфункціональну мікросистему лексичного рівня мови, що в художньому контексті реалізує багатогранність стилістичних ефектів.

Здійснений комплексний аналіз феміносистеми художнього мовлення Люко Дашвар засвідчив різноаспектну семантичну шкалу, різноманітність структури й широке стилістичне забарвлення фемінітивів. Доцільність подальших наукових досліджень в обраному напрямку вбачаємо у вивченні інших прозових творів Люко Дашвар.

Бібліографічні посилання

1. Брус М. П. Фемінітиви в художній мові Олександра Олеся / М. П. Брус // Вісник Сумського державного університету. Серія «Філологія». – 2008. – № 2. – С. 19–24.
2. Брус М. П. Фемінітиви української мови в переплетінні давніх і сучасних тенденцій / М. П. Брус // Вісник Львівського університету. Серія «Філологія». – 2009. – Вип. 46. – Ч. I. – С. 61–69.
3. Герасим'юк О. Передмова / Ольга Герасим'юк : у кн. : Дашвар Люко. Мати все / Люко Дашвар. – Х. : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2010. – С. 5–6.
4. Грещук В. В. Деякі теоретичні питання словотвірного значення / В. В. Грещук // Мовознавство. – 1991. – № 3. – С. 34–41.
5. Дашвар Люко. Мати все / Люко Дашвар. – Х. : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2010. – 336 с.
6. Дашвар Люко. Село не люди / Люко Дашвар. – Х. : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2007. – 270 с.

7. Семенюк С. Запозичені форманти в іменниках з модифікаційним значенням жіночої статі (кінець XVIII – початок XXI ст.) / Світлана Семенюк // Українська мова. – 2009. – № 2. – С. 14–20.
8. Фекета І. І. Жіночі особові назви в українському усному літературному мовленні / І. І. Фекета // Мовознавство. – 1968. – № 5. – С. 72–75.
9. Фекета І. І. Особливості творення назв осіб жіночої статі / І. І. Фекета // Українська мова і література в школі. – 1974. – № 4. – С. 77–79.

УДК 811.161.2'42

В. В. Корольова
Україна, Дніпро

ТАКСОНОМІЯ ДИСКУРСІВ У НОВІТНІХ ЛІНГВІСТИЧНИХ СТУДІЯХ

У статті проаналізовано наявну в мовознавстві таксономію дискурсів; визначено, що основними критеріями, покладеними в основу сучасної класифікації дискурсів, є тематика і сфера спілкування, стилістична диференціація, кількість учасників, соціальні параметри й жанрова належність.

Ключові слова: дискурс, текст, стиль, адресатне спрямування, критерії таксономії дискурсів, класифікація.

В статье проанализирована существующая в языкознании таксономия дискурсов; определено, что основными критериями, которые ложатся в основу современной классификации дискурсов, являются тематика и сфера общения, стилистическая дифференциация, количество участников, социальные параметры и жанровая принадлежность.

Ключевые слова: дискурс, текст, стиль, адресатная направленность, критерии таксономии дискурсов, классификация.

Discourse analysis is one of the most pressing areas of humanities, including linguistics. Crucial issue in discourse analysis

is its classification. Various features and parameters that determine the presence of a significant number of its classifications form the basis of discursive taxonomy. Lack of comprehensive analysis of existing typologies in linguistics discourses and need to systematize the classification criteria of discourse determines the relevance of the proposed scientific exploration. The aim of this article is to summarize typology of discourses offered in modern linguistics. This aim implies the following tasks: to analyze the existing classification in linguistics discourse; to codify the principles underlying these classifications. The classification of communicative discourse by G. Pocheptsov is rather common in modern linguistics. Given the extralingual conditions, the purpose of communication and linguistic characteristics of the text linguists A. Kozhin, O. Krylova and V. Odintsov suggest typology of discourse that coincides with the function and style typology. A variety of criteria of discourse taxonomy is offered by I. Shevchenko and O. Morozova. V. Karasyk defines personality-centered and status-oriented discourses as for narratee targeting. Linguistically-pragmatic and communicative aspects of the study of different types of institutional discourse are clearly presented in scientific quests of modern Ukrainian linguistics. A common typology among linguists is the national discourses one (such as Ukrainian, English, German, Spanish, etc.). Thus, a generalized actual interpreting of contemporary discourse involves enriching the text on the discursive level with characteristics which are caused by extralinguistic factors that increase its pragmatic openness.

Key words: classification, criteria of discourse taxonomy, discourse, narratee targeting, text, style.

Дискурсивні студії на сьогодні є одним з найактуальніших напрямів гуманітарних наук, зокрема й лінгвістики. У слов'янській лінгвістичній традиції дискурс інтерпретують як «зв'язний текст разом з екстралінгвістичними – прагматичними, соціокультурними, психологічними та ін. чинниками; текст, узятий в аспекті подій; мовлення, що розглядають як цілеспрямовану соціальну дію, як компонент, що бере участь у взаємодії людей і механізмах їхньої свідомості (когнітивних

процесах); це мовлення, «занурене у життя» [1, с. 136–137]. О. Кубрякова й О. Александрова зазначають: «Під дискурсом потрібно мати на увазі ... синхронно здійснюваний процес породження тексту або ж його сприйняття» [11, с. 5]. Українці з опертям на наукові здобутки попередників пропонують власне потрактування дискурсу. Зокрема, А. Загнітко витлумачує дискурс як «1) мовленнєво-мисленнєвий процес, що відтворює і формує комплексні лінгвістичні структури, компонентами яких постають висловлення і групи висловлень, пов'язані дискурсивними операціями; 2) саму комплексну лінгвістичну структуру, що перевищує за обсягом речення» [7, с. 179]. Цікаву дефініцію дискурсу подає Ф. Бацевич: «Дискурс – тип комунікативної діяльності, інтерактивне явище, тривалий у часі процес, утілений у певній (іноді значній) кількості повідомлень; мовленнєвий потік, що має різні форми вияву (усну, писемну, друковану, паралінгвальну тощо), відбувається у межах одного чи кількох каналів комунікації, регулюється стратегіями і тактиками учасників спілкування і являє собою складний синтез когнітивних, мовних і позамовних (соціальних, психічних, психологічних тощо) чинників, які визначаються конкретним колом «форм життя», залежних від тематики спілкування» [3, с. 42–43]. Зауважимо, що зазвичай дослідники в дефініціях дискурсу відштовхуються від кореляції цього поняття з іншими лінгвістичними реаліями, зокрема мовленням, текстом, мовою, діалогом тощо. О. Селіванова пропонує об'єднати наявні трактування в чотири типи значень дискурсу, що схематично можна відбити в такий спосіб: дискурс = текст; дискурс = текст + ситуація; дискурс = (усне) мовлення; дискурс = тип дискурсивної практики [15, с. 36].

У вивченні дискурсу одним з найважливіших постає питання щодо його класифікації. Варто зазначити, що на сьогодні немає загальноприйнятої типології дискурсів. За слушною думкою М. Макарова, наразі в лінгвістиці «не все гаразд із критеріями визначення типів дискурсу» [12, с. 210]. В основу дискурсивної таксономії покладено різні ознаки й параметри, що зумовлюють наявність значної кількості його класифікацій. Відсутність комплексного аналізу наявних у мовознавстві типологій дискурсів

і потреба систематизації критеріїв класифікації дискурсу зумовлює *актуальність* запропонованої наукової розвідки.

У статті маємо за *мету* узагальнити пропоновану в новітній лінгвістиці таксономію дискурсів. Поставлена мета передбачає виконання таких *завдань*: проаналізувати наявні в мовознавстві класифікації дискурсу; систематизувати критерії, покладені в основу сучасних класифікацій.

Ю. Габермас запропонував п'ять різновидів дискурсу, зокрема: дискурс як засіб комунікативної дії; дискурс як засіб ідеологічного впливу; терапевтичний дискурс; нормальний дискурс, який слугує обґрунтуванню проблематичних претензій на значення; нові форми дискурсу (навчання за допомогою дискурсу замість дискурсу як засобу для інформації та інструкцій) [17, с. 91]. Поширеною в сучасному мовознавстві є класифікація комунікативних дискурсів Г. Почепцова на теле- і радіодискурс, газетний, театральний, кінодискурс, літературний, рекламний, політичний, тоталітарний, неофіційний, релігійний, ритуальний, лайливий, етикетний, фольклорний, міфологічний, святковий, невербальний, візуальний, міжкультурний, іронічний, ієрархічний, неправдивий [13, с. 75–126]. Т. ван Дейк пропонує виділяти такі різновиди дискурсу, як політичний, медичний, судовий, освітній, науковий, медіа-дискурс, корпоративний [6, с. 122].

Зважаючи на екстралінгвальні умови, мету спілкування та лінгвістичні характеристики тексту, мовознавці А. Кожин, О. Крилова й В. Одинцов подають типологію дискурсу, що збігається з функційно-стильовою, визначаючи в цьому разі поняття стиль і дискурс як тотожні [9, с. 91–129]. Типологію дискурсів за «стилем спілкування» пропонує й А. Приходько, який, розрізняючи поняття дискурс і стиль, диференціює останній як чинник системоутворення дискурсу. За цим принципом лінгвіст виокремлює такі дискурси: розмовний (розмовно-побутовий), офіційно-діловий, науковий, мас-медійний, художній, епістолярний [14, с. 28].

К. Серажим, виокремлюючи практичні дискурси, що «актуалізуються в певних історичних, ідеологічних та комунікативних ситуаціях», розмежовує їх на особистісні й

інституційні [16, с. 53]. Вона наголошує також на класифікації дискурсів на ситуативно-зумовлені й ситуативно-вільні (незалежні) [16, с. 37].

І. Шевченко й О. Морозова наводять такі критерії таксономії дискурсу: 1) за формою (усний і писемний); 2) за видом мовлення (монологічний або діалогічний); 3) за адресатним спрямуванням (інституційний і персональний); 4) за комунікативними принципами (аргументативний, конфліктний та гармонійний); 5) за соціально-ситуативним параметром (політичний, адміністративний, юридичний, військовий, релігійний, медичний, діловий, рекламний, педагогічний, спортивний, науковий, електронний (інтернет-дискурс), медійний дискурс (засобів масової інформації) тощо); 6) за різноманітними характеристиками адресанта й адресата: соціально-демографічний критерій (дитячий, підлітковий дискурси та дискурс людей похилого віку, дискурс жіночий і чоловічий, мешканців міста й села); соціально-професійний критерій: дискурс моряків, будівельників, шахтарів; соціально-політичний критерій (дискурс комуністів, демократів); 7) за функційним та інформативним складниками: спілкування інформативне (емотивний, оцінний, директивний дискурси) і фатичне; 8) за критерієм формальності та змістовності у функційно-стильовому аспекті відповідно до жанрів і реєстрів мовлення (художній, публіцистичний, науковий та інші, офіційний та неофіційний) [18, с. 233–236].

Основними принципами класифікації дискурсу зазвичай є його категорійні ознаки. Найширшу типологію пропонує Ф. Бацевич, спираючись на тлумачення дискурсу як інтерактивного явища. Серед класифікаційних критеріїв дослідник наводить референційний і тематичний аспекти повідомлення, канал комунікації, зв'язки між адресантом й адресатом, вияв міжособистісних стосунків, функційно-прагматичний ефект, особи адресанта й адресата [2, с. 29–32]. Зокрема, за референційними аспектами виокремлено такі типи дискурсів: фреймінгові (відбивають явища об'єктивного світу в словах і поняттях), рефреймінгові (виводять позначувані явища за межі слів і понять), перформативні (змінюють елементи реального світу) [2, с. 29–30].

В. Карасик за адресатним спрямуванням виділяє в межах соціолінгвістичного підходу особистісно-орієнтований (персональний) та статусно-орієнтований (інституційний) дискурси. У першому типі мовець постає як особистість, у другому – як представник певного соціального статусу. Персональний дискурс асоційовано з монологічним мовленням, інституційний – зі спілкуванням у межах статусно-рольових стосунків. Серед останнього типу дискурсу виділено політичний, дипломатичний, військовий, педагогічний, сценічний, науковий, рекламний, медичний та ін. [8, с. 5–20]. У класифікації В. Карасика персональний дискурс подано двома різновидами – буттєвим і побутовим. Буттєвий дискурс базовано на літературній мові з метою передавання всієї краси внутрішнього світу мовця. Лінгвіст, зокрема, зазначає: «Буттєве спілкування має переважно монологічний характер і представлено творами художньої літератури й філософськими і психологічними ретроспективними текстами» [8, с. 11].

Лінгвопрагматичний і комунікативний аспекти вивчення різних типів інституційного дискурсу яскраво презентовано в наукових розвідках сучасної вітчизняної лінгвістики. Систематизуючи наявні в мовознавчих дослідженнях різновиди дискурсу, узагальнюємо такі основні критерії їхнього виокремлення:

1. За тематикою і сферою спілкування фіксуємо вичленовування найрізноманітніших дискурсів: адміністративний (М. Панова), бізнес-дискурс (М. Андрійчук), економічний (Н. Ковальська), медичний (Н. Литвиненко) обрядовий (М. Філіпчук), освітній (О. Бобесюк), політичний (К. Карасьова), рекламний (С. Гузенко), юридичний (В. Сніцар) та ін.

2. За стилістичною диференціацією аналізують науковий (Н. Корнева), медійний (І. Богданова), художній (І. Гоцинець), розмовний (Г. Васильєва), публіцистичний (О. Дмитренко) та інші дискурси.

3. За кількістю учасників розмежовують монологічний (В. Олинчук), діалогічний (Н. Войцехівська) та полілогічний (Н. Реконвальд) дискурси.

4. За соціальними параметрами (дослідники акцентують увагу на гендерних та вікових ознаках) подають аналіз гендерного (Ю. Маслова), шкільного (І. Богуцька), молодіжного (М. Чабаненко) дискурсивів.

5. За жанровою належністю виокремлюють казковий (О. Леонтєва), щоденниковий (Т. Космеда), лекційний (І. Петренко), газетний новинний (О. Кучерова), детективний (Т. Бехта) та інші дискурси.

Поширеною серед лінгвістів є типологія національних дискурсів (наприклад, українського, англійського, німецького, іспанського тощо). У межах національних дискурсів досліджують політичні, наукові, художні різновиди, що «не є окремими типами дискурсу, а лише певними модифікаціями останнього, у певний спосіб адаптованими відповідно до тієї сфери, де функціонують» [10, с. 146]. Схожу думку висловлюють українські дослідники, котрі художній дискурс зазвичай витлумачують як стильове середовище, що віддзеркалює «культурно-мовний універсум відповідної епохи на основі валоризації комунікативних і лінгвостилістичних параметрів» [5, с. 4]. Художній дискурс, на думку І. Бехти, є мовою всієї художньої літератури, яка в процесі мовленнєвої реалізації постає як тексти художніх творів [4, с. 37].

Отже, неоднозначність трактування дискурсу в сучасному мовознавстві зумовлює наявність різноманітних класифікацій цього явища, створених переважно з урахуванням екстралінгвальних умов, мети й сфери спілкування, а також мовної характеристики тексту як результату дискурсу. Перспективу подальших розвідок убачаємо у виокремленні універсальних і специфічних дискурсивних категорій.

Бібліографічні посилання

1. Арутюнова Н. Д. Дискурс / Н. Д. Арутюнова // Большой энциклопедический словарь. Языкознание / гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Большая российская энциклопедия, 1998. – С. 136–137.
2. Бацевич Ф. С. Вступ до лінгвістичної генології / Ф. С. Бацевич. – К. : ВЦ «Академія», 2006. – 248 с.

3. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації / Ф. С. Бацевич. – К. : Довіра, 2007. – 205 с.
4. Бехта І. А. Дискурс наратора в англословній художній прозі / І. А. Бехта. – К. : Грамота, 2004. – 304 с.
5. Бурбело В. Б. Художній дискурс в історії французької мови та культури IX–XVIII ст. : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : спец. 10.02.05 «Романські мови» / В. Б. Бурбело. – К., 1999. – 32 с.
6. Дейк Т. А. ван. Язык. Познание. Коммуникация / Т. А. ван Дейк. – М. : Прогресс, 1989. – 312 с.
7. Загнітко А. П. Основи дискурсології / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2008. – 194 с.
8. Карасик В. И. Языковой круг : личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.
9. Кожин А. Н. Функциональные типы русской речи / А. Н. Кожин, О. А. Крылова, В. В. Одинцов. – М. : Высш. шк., 1982. – 224 с.
10. Красных В. В. Основы психолингвистики и теории коммуникации / В. В. Красных. – М. : Гнозис, 2001. – 270 с.
11. Кубрякова Е. С. Драматургические произведения как особый объект дискурсивного анализа (к постановке проблемы) / Е. С. Кубрякова, О. В. Александрова // Известия РАН. Серия литературы и языка. – 2008. – Т. 67. – № 4. – С. 3–10.
12. Макаров М. Л. Основы теории дискурса / М. Л. Макаров. – М. : Гнозис, 2003. – 252 с.
13. Почепцов Г. Г. Теорія комунікації / Г. Г. Почепцов. – К. : ВЦ «Київський університет», 1999. – 308 с.
14. Приходько А. Н. Таксономические параметры дискурса / А. Н. Приходько // Язык. Текст. Дискурс : научн. альманах Ставропольского отделения РАЛК. – Ставрополь : Изд-во СГПИ, 2009. – Вып. 7. – С. 22–30.
15. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации / Е. А. Селиванова. – К. : Фитосоциоцентр, 2002. – 336 с.
16. Серажим К. Дискурс як соціолінгвальне явище : методологія, архітектоніка, варіативність (на матеріалах сучасної газетної публіцистики) / К. Серажим. – К. : [б. в.], 2002. – 392 с.

17. Хабермас Ю. Комунікативна дія і дискурс – дві форми повсякденної комунікації / Ю. Хабермас // Першоджерела комунікативної філософії. – К. : Либідь, 1996. – С. 84–90.
18. Шевченко І. С. Проблеми типології дискурсу / І. С. Шевченко, О. І. Морозова // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен. – Х. : Константа, 2005. – С. 233–236.

УДК 81'373.4

Н. Ш. Мамедов
Азербайджанская Республика, Баку

ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ СЛОВА В ТЕКСТЕ

В статье рассматривается функционирование слова и его связь с другими компонентами текста. Освещаются формально-семантические и функциональные особенности слова в связном тексте. Переход слова из языка (словаря) в активное положение – в речь – непосредственно реализуется в связном тексте. Парадигматические и синтагматические связи лексико-семантической системы слова в тексте приобретают особое значение. Функционирование слова в определенном значении, системные особенности слова, лексический повтор, синонимия, антонимия и т. д. подвергаются анализу.

Ключевые слова: лексико-семантическая система, связность в тексте, синтагматическая связь, слово в речи, слово в языке, парадигматическая связь, переход языковых явлений в речевые, текст.

У статті розглянуто функціонування слова і його зв'язок із іншими компонентами тексту. Висвітлено формально-семантичні й функціональні особливості слова у зв'язному тексті. Перехід слова з мови (словника) в активну позицію – у мовлення – безпосередньо реалізується у зв'язному тексті. Парадигматичні й синтагматичні зв'язки лексико-семантичної системи слова в тексті набувають особливого значення. Проаналізовано функціонування слова в певному значенні,

системні особливості слова, лексичний повтор, синонімія, антонімія тощо.

Ключові слова: зв'язність у тексті, лексико-семантична система, синтагматичний зв'язок, слово в мові, слово в мовленні, парадигматичний зв'язок, перехід мовних явищ у мовленнєві, текст.

The article deals with the use of words in the structure of the text and their relations with other components of the text. Formal semantic and functional characteristics of a word are explained in the coherent text. The use of a word in a particular meaning, lexical repetition, synonymization, antonymization are also investigated in the text.

It is proved that the transmission of the words from a language to an active vocabulary is realised in the coherent text. The use of a word in the text is a possibility of its semantic realization and every word in the text can be regarded in correlation with its separate meaning.

The article makes it clear that exactly in the text the phenomena of antonymization of synonyms and their opposite phenomena of sinonimization of antonyms correlated with certain syntactic conditions as well are represented.

Qualitative originality of a word in the text, its semantic boundaries are determined greatly by the associative connections in the text. In their composition appear and those, which are closely connected with components forming the meaning of a word in the aggregate but they are not main, explicit in the content of the meaning of a word or in its interpretation. Explicit components are closely connected with the development of separate meanings in the process of word derivation.

The analysis confirmed that there are internal gradations of semantic connections which go beyond the bounds of synonymy and hyponymy. These connections can be based on separate components of meanings, bringing together remote words within the general system of vocabulary .

The author comes to the conclusion that expressive qualities of a word developing on this basis are not the unique functional characteristic of the associative correlated words. Their repetition, as the illustrating material shows, allows to regard the separate types of associative connections as text phenomenon.

In addition to the above an attention is drawn to the repetition of the same word on conditions of the wide possibilities of removal this repetition. It has been proved that the role of repetition as interphrase communication means is only a form hiding content exactness and accuracy of a word in the text, as well as eliminating a possibility or necessity of lexical replacement.

Key words: coherence in text, lexical and semantic system, paradigmatic relation, syntagmatic relation, text, transmission of words from language to active vocabulary, word in a language, word in speech.

В круге явлений, которые рассматриваются применительно к тому феномену, который термируется как текст, особое место занимает слово и его качества. Представляя текст как речевую данность, можно одной из задач изучения слова в тексте выделить установление последовательных переходов на пути движения от отдельно взятой единицы (изолированного слова) к элементу содержательно-функциональных единств, т. е. текста. Это позволяет использовать накопленные уже наблюдения над осмыслением характеристик слова в тексте, где оно оказывается рядоположенным с другими словами, связанными с ними грамматически и содержательно.

Выделяя слова-названия как предметно-смысловой, лексический и грамматический фундамент речи, В. Виноградов делал знаменательный в характеристике этих слов переход к речи. Центральной в связи с этим является проблема «перехода языковых явлений в речевые, в результате которого определяется их содержание» [1, с. 237]. Этот переход охватывает и форму и содержание: первая координирует с синтаксическими свойствами и избирается для данных условий; второе конкретизируется применительно к тем связям, в которые

вступает слово, а также к тем, которые оно выражает, если иметь в виду координацию с ними средств выражения связности в тексте, в составе которых, «помимо союзной связи» между самостоятельными предложениями, важное место занимают повторы, включающие и повторы лексические [2].

При подходе к тексту как к речевой данности, представляющей собою особый вид организации и координации языковых единиц, который обусловлен ее содержанием, целями и задачами, реализованными в тексте, создаются свои направления в лингвистической интерпретации не только структурной, но и содержательной стороны текста. Первая опирается на структурно-синтаксические основы текста, вторая имеет в виду прежде всего содержательные единицы, их видоизменения в текстовых условиях.

Интерпретация текста как речевой данности (хотя бы в качестве рабочей модели) требует уточнения ряда положений. «В основе всех речевых актов, как бы конкретны они ни были, лежит значение некоей абстракции системы языка, как неизменного и постоянного фактора, позволяющего понимать друг друга» [3, с. 25]. Это приложимо и к некоей «абстракции лексической» – лексической системе языка. Этим определяется и путь от системы к речи, к ее данности – тексту, который совершает слово, меняя свои свойства. Они раскрываются на разных «ступенях лингвистической абстракции» (Г. Винокур). Высшая из них – слово в словаре (на «входе»), изолированное слово. В своем толковании оно получает здесь лексико-системные характеристики составляющие общее правило слова.

Слово в речи – противопоставленная изолированному слову ступень лингвистической абстракции. «Между этими двумя противопоставлениями – слово в словаре и слово в речи – существует промежуточная плоскость, транспонирующая «словарные» лексемы со всей сложностью, глобальностью их смыслового содержания в расчлененные значимости при помощи парадигматических и синтагматических связей в лексико-семантической системе языка» [4, с. 60]. Однако и здесь, поскольку речь идет о системе, остается достаточно высоким

уровень обобщения, чем предполагается необходимость привлечения контекстов, подтверждающих цитат, в которых раскрываются установленные для лексико-семантической системы связи слов. Правда, как свидетельствуют лексикографические описания слов, эта необходимость существует не для всех. Так, З. Александрова считает, что «роль контекста, выявляющего значения слова, играет в данном словаре сам синонимический ряд и прежде всего его доминанта». Этим объясняется отсутствие в «Словаре синонимов русского языка» З. Александровой «примеров из литературы, которые показывали бы слово в контексте, нет и развернутых толкований, уточняющих значения и оттенки значений» [5, с. 15].

Слово в речи, закрепленной текстом, это не только и, пожалуй, не столько минимальная степень лингвистической абстракции, сколько качественно иное его состояние, вызывающее особое его восприятие. Это, очевидно, касается и предложения, учитывая склонность терминологически выделить его речевые реализации. С этих позиций иначе воспринимается уже замечание Г. Пауля о том, что «со значением, присущим слову как таковому согласно узусу», не обязательно должно совпадать то значение слова, которое представлено у него в каждом отдельном акте употребления [6, с. 93].

Возможности слова в активном состоянии – в речи и в «снятом моменте» этого состояния – в тексте раскрываются, как можно предполагать, в типовых условиях существования слова в речи, т. е. в типовой модели вхождения слова в речь (текст), формальные, семантические функциональные границы слова в тексте.

Текст как речевая данность представляет одну из речевых реализаций, возможности которой заключены в общей речевой модели. Этим определяется особое качественное состояние слова в речи (тексте) [7, с. 59]. Системные характеристики слова на разных уровнях обобщения раскрывают предназначенность, «предначертанность» употребления слова (каждое данное его употребление, данное понимание). В тексте они могут

сохраняться, могут служить лишь фоном, на котором воспринимаются и в какой-то степени мотивируются текстовые модификации. Ср.: «Говорят *глубокая ночь, глубокая осень*. Вспоминая 1943 год, мне хочется сказать *глубокая война*. Мир был уже основательно забыт и еще не мерещился» (И. Эренбург). Для реализованного здесь значения слова *глубокий* правилом предусмотрены связи с некоторыми словами, обозначающими выделяемую по разным признакам временную протяженность. В их состав в приведенном фрагменте включается и слово *война* (посредствующим звеном для этого оказывается слово *год*, само по себе не обладающее связями со словом *глубокий*, но и как сочетающиеся с ним слова, обозначающие временную протяженность). Семантические границы слова здесь оказались более широкими, чем предусмотрено токованием значения, т. е. его правилом.

Нередко говорится о том, что у слова в тексте отсутствует многозначность. Но в такой же мере отсутствует и однозначность. И не только потому, что в своем противопоставлении однозначность и многозначность выделяют качественно различные семантические типы слов. Применение слова в тексте – это каждый раз одна из возможных его семантических реализаций, предусмотренных общим правилом слова – толкованием значения, в обобщенном виде представляющим все многообразие возможных его применений.

Слово в тексте может рассматриваться в соотношении с отдельным значением, поскольку тождество между толкованием значения и содержанием слова в конкретном его применении чаще всего оказывается сомнительным. В тексте вступают в силу «правила сложения смыслов, дающие не сумму смыслов, а новые смыслы-правила, к сожалению, учеными до сих пор мало обследованные, хотя интуитивно отлично известные всем хорошим стилистам», – писал в свое время Л. Щерба [8, с. 24]. В тексте эти правила действуют в широких пределах. Ср.: *Аккакия Аккакиевича свезли и похоронили. И Петербург остался без Аккакия Аккакиевича* (Н. Гоголь). Для глагола *свезти* в каждом из двух его значений правилом предусмотрена

пространственная локализация действия (свезти куда, свезти с чего). Здесь эта локализация оказывается избыточной – *свезли и похоронили* (!). Определенность обозначенного глаголом действия создается явлением, выходящим за пределы собственно семантической синтагматики; ее создают связи синтаксической однородности, в которые вступает рассматриваемый глагол.

Стабильность соединений слов, возникающая на той или иной основе и отмечаемая их правилами, может видоизменяться в тексте, иногда автоматически восстанавливаясь при его воспроизведении, как например, сочетание «*бурый волк*» (А. Пушкин) оказалось замененным в передаче фрагмента привычным сочетанием «*серый волк*» (ср.: «*серый волк*») – нар.-поэт.) Обычно как постоянный эпитет. Не предусмотренные общими правилами соединения слов, отмечаемые в текстах, создают «игру смыслов», используются как средство экспрессии.

Качественно иное, чем в словаре, состояние слова в тексте выражается и в том, что здесь могут оказаться измененными, размытыми границы между отдельными видами системных связей, присущих слову. Ср. для синонимических связей: *Добрей на мир взгляните. И губы, губки и уста в улыбку растяните* (Л. Французов).

Именно в тексте обнаруживают себя явления антонимизации синонимов и противоположные им явления синонимизации антонимов, соотнесенные и с определенными синтаксическими условиями. Ср.: *Не ведая закона Ньютона, но зная свой урочный срок, Опавших гулких яблок толпы, Созрев, лежат у наших ног* (Ю. Адрианов), – где противопоставлены друг другу синонимичные глаголы *знать* и *ведать*.

Границы синонимических связей в тексте расширяются по сравнению с «общезыковой семантикой». Это находит свое подтверждение в достаточно широком круге исследований. Функционально-семантическая соотносительность слов в тексте иногда оказывается настолько широкой, что исчезают основания для терминации этих связей как синонимических. Для

глагольных слов это показано Р. Смулаковской, выделившей «нетерминированные сближения слов по значению», т. е. виды сближений, которые не подходят по своему характеру ни к одному из известных видов связей слов по значению [9, с. 14].

Синонимическое употребление в тексте оказывается уже закономерным для слов, объединенных в составе родо-видовых групп. Наблюдения над текстами показывают, что это является относительно свободным для слов с родовым и видовым значением, однако, при этом слово с видовым значением должно предшествовать слову с родовым значением: *Бор сосновый в стране одиноко стоит. В ней ручей меж деревьев бежит и журчит. Я люблю тот ручей, я люблю ту страну, Я люблю в том лесу вспоминать страну. Приходи вечером в бор дремучий тайком...* (А. Толстой). Исходные связи между словами сохраняются, если в тексте родовое слово предшествует видовому: *Лес шумел... В нем всегда стоял шум, ровный, протяжный, как тихая песня без слов. В нем всегда стоял шум, потому что это был дремучий бор, которого не касался еще топор человека. Столетие сосны стояли хмурой ратью...* (В. Короленко).

Качественное своеобразие слова в тексте, его семантические границы определяются во многом тем, что в самом тексте играют большую роль его ассоциативные связи [10, с. 70]. В их составе оказываются и те, которые опираются на компоненты, формирующие значение слова в своей совокупности, но не являющиеся опорными, эксплицированными в содержании значения слова, в его толковании. Эти компоненты сопутствуют опорным (эксплицированным), но остаются имплицитными, не входят как составные части в толкование значения. С имплицитными компонентами связано развитие отдельных значений в процессе внутрисловной деривации. В тексте эти компоненты (иногда очень глубоко скрытые в значении слова) могут оказаться определяющими смысл слова. Этот смысл может повторяться в разных условиях употребления как у исходного, так и у производного слова, что подтверждает объективность основы, с которой ассоциативно связан особый

смысл. Ср.: – *Руки! – закричал Дед. – Кто сказал «руки»? – озверел Жених. – Вот этот нафталин* (В. Шукшин); *...а тут появляется старенький папа, как из сундука с нафталином (...)* надо проводить к нему гостей, знакомить, а о чем говорить, – неизвестно (Т. Колесниченко); *Когда она исполняет старинные романсы, в ее искусстве нет и тени «нафталинности»* (В. Терская).

Можно заметить, что здесь мы имеем дело с явлениями, соотнесенными с общей направленностью ассоциативных связей, реализованной в разных текстовых условиях.

Наблюдения показывают, что существуют внутренние градации семантических связей, выходящих за пределы синонимии и гипонимии. Эти связи могут опираться на отдельные компоненты значений, сближая отдаленные в общей системе лексики слова. Экспрессивные качества слова, развивающиеся на этой основе, не являются единственным функциональным свойством ассоциативно соотнесенных слов. Их повторяемость, воспроизводимость, хотя и в разном лексическом выражении, как свидетельствует использованный материал, позволяет рассматривать отдельные виды ассоциативных связей как текстовое явление.

В связи с изложенным привлекает внимание повторение одного и того же слова при достаточно широких возможностях устранения повтора. Роль повтора как средства межфразовой связи – это лишь форма, за которой скрывается своеобразие содержательной очерченности слова в тексте, исключаящей, если не возможность, то необходимость лексических замен. Т. Николаева отмечает, что линейная грамматика не в состоянии ответить на вопрос «почему, передавая текстовую связанность имени, мы употребляем то чистый повтор... то замену с указательным местоимением» [11, с. 39]. Видимо, все же потому, что ответ на этот вопрос осложняется также тем, что функциональные свойства повторов, а в их составе композиционно-содержательных и экспрессивных, многообразнее и шире.

Библиографические ссылки

1. Виноградов В. В. О языке художественной литературы / В. В. Виноградов. – М. : Гослитиздат, 1959. – 655 с.
2. Сковородников А. П. Позиционно-лексический повтор как стилистическое явление / А. П. Сковородников // Филологические науки (Научные доклады высшей школы). – 1984. – № 5. – С. 71–76.
3. Звегинцев В. А. Предложение и его отношение к языку и речи / В. А. Звегинцев. – М. : Изд-во Московского университета, 1976. – 308 с.
4. Уфимцева А. А. Типы словесных знаков / А. А. Уфимцева. – М. : Наука, 1974. – 206 с.
5. Александрова З. Е. Словарь синонимов русского языка / З. Е. Александрова ; под. ред. Л. А. Чешко. – М. : Русский язык, 1986. – 600 с.
6. Пауль Г. М. Принципы истории языка. / Г. М. Пауль. – М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1960. – 500 с.
7. Каменская О. Л. Текст и коммуникация / О. Л. Каменская. – М. : Высш. шк., 1990. – 152 с.
8. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность / Л. В. Щерба. – Л. : Наука, 1974. – 426 с.
9. Смулаковская Р. Л. Функционально-семантическая характеристика глагола в тексте / Р. Л. Смулаковская // Семантика и формы языковых явлений. – Л., 1978. – С. 72–78.
10. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О. С. Иссерс. – М. : Изд-во ЛКИ, 2008. – 288 с.
11. Николаева Т. М. О функциональных категориях линейной грамматики / Т. М. Николаева // Синтаксис текста. – М. : Наука, 1979. – С. 37–44.

КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ВИКЛАДАННЯ МОВИ

УДК 811.161.2:81'42

Братусь М. Ф.
Україна, Київ

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ У ВИКЛАДАННІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

У статті досліджено репрезентованість концепту «сніданок» у підручниках для вищої школи, запропоновано підходи до опанування фоновими знаннями, які можна застосовувати для вивчення української мови як іноземної незалежно від рівня володіння нею. Проаналізовано оцінний зміст атрибутивних словосполучень із ключовим словом «сніданок». Звернено увагу на лінгвокультурологічний аспект, який варто застосовувати на практичних заняттях паралельно з граматичним і лексичним, що сприяє кращому засвоєнню лінгвістичного матеріалу.

Ключові слова: еквіваленти, ключові слова, концепт, культурологічний сценарій, лексико-семантичне поле, лексико-семантичні групи, лінгвістичний матеріал, лінгвокультурема, лінгвокультурологічний матеріал, мовна картина світу.

В статье исследована представленность концепта «завтрак» в учебниках для высшей школы, предложены подходы к овладению фоновыми знаниями, которые можно применять для изучения украинского языка как иностранного независимо от уровня владения им. Проанализирован оценочный смысл атрибутивных словосочетаний с ключевым словом «завтрак». Обращено внимание на лингвокультурологический аспект, который следует применять на практических занятиях параллельно с грамматическим и лексическим, что способствует лучшему усвоению лингвистического материала.

Ключевые слова: ключевые слова, концепт, культурологический сценарий, лексико-семантическое поле, лексико-семантические группы, лингвистический материал, лингвокультурема, лингвокультурологический материал, эквиваленты, языковая картина мира.

In the article the culturological aspects during the teaching process are described in a way to help teachers who help students and those who learn the Ukrainian language not only to get the ability to communicate in the society, but also give a chance to enter the foreign community and mentality in accordance with the semantic of the words which have equivalents in Ukrainian. The situations when well-known words with direct equivalents in other languages help students in the beginning of language learning. At the same time they do not describe details of the meaning and student from the beginning starts missing something that belongs to the culture of the language he is trying to study. Such words have to be described in special dialogs or in texts, which have to be originally presented in the books and obligatory described by the teacher. That is the first step to help students to enter another culture thanks to language and to the mentality of the foreign society. The second one is to accumulate step by step knowledge of grammar and vocabulary. In the article an example is given according to which a reader might have chance to see how it is presented from both cultural and grammar point of view.

There will be also analyzed different books of Ukrainian language as a foreign language and presented two methods which are not presented in the books for language study, but from our point of view have to be used during the lessons to help students to understand the foreign culture through the language which they learn for any purpose. It is also provided a model of explanation, which helps students see the linguistic world image of the people whose language they are learning right from the start.

Key words: concepts, culturological scenery, equivalents, key words, lexical and semantic field, linguistic and cultural material, linguistic material, linguoculturema, world language view.

В умовах світової глобалізації актуальним є питання вивчення іноземних мов. Спостерігаємо в Україні великий інтерес до вивчення таких мов, як англійська, німецька, французька, іспанська, італійська тощо. Водночас у світі зростає інтерес і до вивчення української мови.

Лінгвокультурологічний аспект у викладанні української мови як іноземної, який варто застосовувати на мовних заняттях паралельно з граматичним і лексичним, сприяє кращому засвоєнню лінгвістичного матеріалу. Уже на початкових етапах викладання мови треба акцентувати увагу на культурі, традиціях, умовах життя народу, щоб ті, хто вивчає мову, не відчували себе чужинцями у відповідному мовному середовищі.

На прикладі українського концепту «сніданок», лексичні еквіваленти якого існують у різних мовах світу, передаючи спільне значення, а саме «їжа, призначена для споживання вранці» [7, с. 426], спробуємо детальніше розглянути культурологічну, країнознавчу семантику, пов'язану із згаданим концептом, під час занять із української мови. Як відомо, у семантиці будь-якого слова-поняття, так само як і будь-якого еквівалента в інших мовах, наявні й непоняттєві компоненти. За лінгвокультурологічною концепцією слова Є. Верещагіна і В. Костомарова, крім загального поняття, семантика слова містить ще й національні, фонові знання, що вказують на самотність і специфічність ознак побутової культури того чи того суспільства.

Лінгвокультурема *сніданок* є однією із ключових понять, що має свою багатовікову історію. Багато прикладів із художніх, історичних текстів відкривають іноземцям побутові реалії, відповідні життєві ситуації, які дають змогу глибше пізнати ментальність народу, познайомитися з традиціями, врешті-решт увійти в мовне коло культури.

Пригадаймо теорію лексико-асоціативних зв'язків слів у працях О. Потебні, М. Покровського, Л. Вейсгербера, Й. Тріра, І. Ібсена та ін., котрі розглядали лексику як відносно замкнену систему, де кожне слово має певний зміст, що залежить від інших, поєднаних із ним слів. У сучасній лінгвістиці

термінологічного змісту набуло поняття «мовна картина світу» (пор., *національна картина світу, наукова картина світу, побутова картина світу, індивідуальна картина світу*) [4, с. 348], у дослідженні якої широко використовують теорію лексико-семантичного поля.

На думку С. Єрмоленко, лексико-семантичні поля розкривають зміст мовно-естетичних знаків культури, дозволяють пізнати унікальні мовні картини світу, завдяки яким маємо ширше уявлення про навколишній світ і про акумуляцію досвіду попередніх поколінь, пор.: «Одиницями виміру мовної картини світу є лексичні парадигми, побудовані за принципом організації тематичних груп лексики; лексико-синонімічні ряди; семантичні поля, що об'єднують лексичні, фразеологічні одиниці навколо ядерного слова-поняття; лексико-асоціативні поля, що формуються в конкретних текстах залежно від авторського світосприймання значення ключових (ядерних) слів-понять та їхніх асоціацій» [3, с. 340].

Концепт «сніданок» в українській культурі є репрезентативним. Досить часто вживання цього ключового слова фіксуємо в спеціалізованій літературі, присвяченій здоровому харчуванню, статтях, інтерв'ю, унаочнений образ сніданку в повсякденному житті можна побачити в рекламі кав'ярень, кафе, ресторанів, у меню різноманітних закладів.

Звертаємо увагу на оцінний зміст атрибутивних словосполучень із ключовим словом «сніданок», у яких часто вжиті позитивно забарвлені прикметники. У семантиці прикметникових означень тематично виокремлюємо такі компоненти: *«здоров'я» – здоровий сніданок, корисний сніданок, поживний і корисний сніданок, корисний сніданок, легкий дієтичний сніданок, правильний сніданок, повноцінний сніданок, щоденний повноцінний сніданок, здоровий сніданок, правильний сніданок для школяра, щоденний і здоровий сніданок, дієтичний сніданок, корисний пісний сніданок, пісний сніданок, вітамінний сніданок, поживний сніданок, найпоживніший сніданок, щоденний сніданок, легкий сніданок, низькокалорійний сніданок, «смакові і запахові властивості» – смачний сніданок,*

запашний сніданок, ароматний сніданок, ситний сніданок, легкий сирний сніданок, ситий сніданок, найсмачніший сніданок, **«якість»** – ідеальний сніданок, хорошиий сніданок, найкращий сніданок, відмінний сніданок, королівський сніданок у ресторані *«Теракота»*, **«традиція»** – традиційний сніданок, український сніданок, італійський сніданок, англійський сніданок, грецький сніданок, данський сніданок (датський), американський сніданок, **«швидкість процесу»** – швидкий сніданок, швидкий смачний сніданок, готові сніданки, сніданок на швидкоруч, **«час»** – ранній сніданок, пізній сніданок, другий сніданок, сніданки з 08:00 до 11:30 щоденно, сьогоднішній сніданок, **«вік»** – дитячі сніданки, дитячий сніданок, звичайний шкільний сніданок, креативний шкільний сніданок, **«романтика»** – романтичний сніданок, затишний сніданок, сніданок для коханої, сніданок для коханого, **«культурно-політичний захід»** – II молитовний сніданок, молитовний сніданок, щорічні молитовні сніданки в українському парламенті, парламентський молитовний сніданок, перший національний молитовний сніданок, молитовні сніданки – християнські зібрання політиків, представників церков та громадськості, які традиційно влаштовуються у країнах Європи і Америки, **«розмір»** – великий сніданок (Макдональдз), **«свято»** – великодній сніданок, святковий сніданок, недільний сніданок, **«назва телевізійної передачі»** – сніданок 1+1, **«ресторанний варіант»** – комплексний сніданок, комплексні сніданки, нові смачні комплексні сніданки тощо.

Фіксуємо, наприклад, вдалі рекламні тексти, як у рекламі ресторану швидкого харчування *«Пузата Хата» «Смачний сніданок – вдалиий ранок»*. Можна говорити не лише про те, що сніданок здавна має значення для українців, а й про те, що він також знаходить відображення в літературі, зокрема в назві збірки малої прози Анатолія Дністрового *«Сніданок на снігу»* (2014), присвяченій проблемам буття сучасних українців. Усі наведені сполуки не лише привертають увагу великою кількістю прикметників, а й вражають своєю частотністю.

Простежуємо вживання прийменників із лексемою *сніданок*, зокрема *на, без, під час, за, від, завдяки, для, зі* тощо. Уживання кожного прийменника пов'язане з певною відмінковою формою іменника. Синтаксичні конструкції, напр., *під час сніданку, на сніданок, зі сніданку, за сніданком, завдяки сніданку, для сніданку, без сніданку* є усталеними й часто вживаними в повсякденному житті, пор.: *варто зазначити, що від їжі, що вживається **на сніданок**, залежить як самопочуття і настрої, так і сприйнятливість і розумова діяльність, дієтологи рекомендують вживати **на сніданок** каші, для того, щоб поповнити цей запас і набратися сил на весь день, не обійтися **без здорового сніданку, під час сніданку** жіночий організм споживає більше калорій, але це жодним чином не сприяє збільшенню ваги, дослідники встановили, що ті жінки, які не снідають, важать більше тих, які не нехтують ранковим прийомом їжі і з'їдають **за сніданком** близько половини добової норми калорій, вченими доведено, що відмова **від сніданку** призводить до погіршення пам'яті, концентрації уваги та навчання, відмовляючись **від сніданку**, ви позбавляєте свій організм цілого ряду необхідних речовин: калію, кальцію, магнію, клітковини і фолієвої кислоти, 60 % українців відмовляються **від сніданків, завдяки** сніданку ви зможете легко схуднути і підтримати здорову вагу, особливою популярністю користуються такі рецепти страв **для сніданку**, як різні омлети, бутерброди, грінки, яєчні, ранок можна почати **зі сніданку** омлетом, приготовленим за таким рецептом тощо.*

Позитивну оцінку концепту «сніданок» фіксуємо у висловлюваннях, зміст яких містить модальність порад, рекомендацій тощо, пор.: *користь правильного і здорового сніданку, сніданок і здоровий спосіб життя – ось запорука міцного здоров'я і гарного настрою, не варто відмовлятися від сніданку, сніданок є своєрідним акумулятором, який заряджає людину енергією на весь день, користь правильного і здорового сніданку, йтиметься про користь сніданку, не обійтися без здорового сніданку, позитивні сторони правильного сніданку, сніданок – найголовніша страва дня, пити свіжі соки дієтолог*

радить лише на другий сніданок, правильний сніданок – запорука здоров'я і контролю ваги, у боротьбі за здоров'я і стрункість одним із запорук успіху є правильний сніданок, сніданок не тільки заряджає енергією на весь день, але і допомагає схуднути, ми переконались, що снідати треба і снідати істотно.

Так само звертаємо увагу на активне вживання форм дієслів недоконаного й доконаного видів, напр.: *снідати і поснідати*, доповнені дієсловами, що утворюють семантичне поле: *варити, зварити, наварити, приготувати, давати, подавати, подати страви на сніданок* тощо [6, с. 287].

Про важливу роль сніданку в нашому повсякденному житті знаходимо підтвердження й у фразеології, яка є найяскравішим відображенням культури, своєрідним акумулятором досвіду, мислення й менталітету народу. Для української концепції сніданку підтвердженням є відомий вислів, у якому наголошено на його важливості й користі: *Сніданок з'їж сам, обідом поділися з другом, а вечерю віддай ворогу*. Також фіксуємо вислови на зразок: *Ти що, не снідав сьогодні?*, коли йдеться про мляву людину, в якій мало сили, яка довго і повільно щось робить [6, с. 287]. Такі вислови засвідчують розширення асоціативних зв'язків слова-поняття «сніданок» зі словами інших лексико-семантичних груп.

Так, у підручнику Л. Шуберт «Ukrainisch für Anfänger und Fortgeschrittene» фіксуємо приклади: *Ліворуч – студентське кафе. Там можна снідати, обідати, вечеряти або просто відпочивати* [14, с. 42]; *Де Ви завжди снідаєте? Я снідаю в кафе, а він снідає вдома* [14, с. 42]; *Коли Ви снідаєте? Я снідаю вранці* [14, с. 51]. Із наведених контекстів виокремлюємо три основні аспекти: 1) уживання дієслова *снідати*; 2) інформацію про те, що можна снідати вдома і в кафе (фонові знання); 3) снідають уранці, що є поняттєвим компонентом семантики слова «сніданок».

У підручнику А. Чистякової, Л. Селіверстової, Т. Лагути «Українська мова для іноземців» подано такі висловлювання: *Сьогодні в сусідньому магазині ми купили свіжі продукти: хліб,*

молоко, овочі. У нашому холодильнику лежали м'ясо, риба, стояли сік і вода. На кухні ми приготували смачний сніданок. Ми поснідали в нашій кімнаті. Я з'їв салат, рибу, випив молоко [9, с. 133]; На сьомому поверсі кафе, в якому студенти люблять снідати [9, с. 133]; Після сніданку ми з товаришем пішли гуляти містом [9, с. 182]; Це затишна їдальня. Уранці ми поснідали тут. Ахмед їв рибу, пив чай. Я взяв курку й сир. Наша подруга Марія їла салат, пила каву [9, с. 82]. Як бачимо з наведених прикладів, фонові знання репрезентовані переліком продуктів і напоїв, місцем для сніданку, і тим, що сніданок можна приготувати самостійно, а не лише з'їсти в кафе.

Підручник «Ukrainisch für Anfänger» [12] акцентує увагу на процесі обіду, проте фіксуємо досить різноманітні приклади з ключовими словами *сніданок* і *снідати*, пор.: *Кому досить чашки гарячої кави на сніданок?* [12, с. 93]; *Я завжди готую сніданок без батьків* [12, с. 99]; *На сніданок наша сім'я п'є каву та їсть булочки з джемом* [12, с. 101]. Натрапляємо на ситуації, коли під час сніданку для когось достатнім є лише чашка кави, для когось – кава з булочками і джемом, а для когось акцентом є процес самостійного приготування сніданку.

Лінгвокраїнознавчу інформацію можна виділити і в підручнику Х. Бахтіярової, С. Лукашевич, І. Майданюк, М. Сегень, С. Петухова «Українська мова» (1999), напр.: *Ранок. Сім'я снідає. Батьки снідають із сином і дочкою. Сестра розмовляє з братом. Тато п'є каву з цукром. Мати п'є каву з молоком. Брат і сестра п'ють чай з тортом* [8, с. 174]; *До сніданку я роблю зарядку. Під час сніданку я пію каву і їм хліб з маслом. Після сніданку я їду в бібліотеку* [8, с. 184]; *Антон прокинувся о восьмій годині. Він встав, зробив ранкову гімнастику, одягнувся, вмився і зібрався готувати сніданок. На кухні вже стояв Семен і чистив картоплю. Антон порізав помідори, огірки, зробив салат, потім посмажив рибу. Через півгодини хлопці смачно снідали* [8, с. 193]. Наведені приклади не лише констатують такі факти: снідати може разом уся родина, до сніданку можна робити гімнастику, сніданок можна приготувати із зазначеними стравами. Водночас простежуємо

актуалізацію іменниково-прийменникових конструкцій, частотних у повсякденному спілкуванні українців.

Показовий діалог у підручнику «Modern Ukrainian by Assya Humesky» (1980), пор.: – *Миколо, чи в нас є що-небудь їсти? Я такий голодний! – Подивися в холодильник. Здається, там ще було трохи борщу й каші. – Ні, дякую. Ми вже цю кашу й борщ цілий тиждень їмо – і на сніданок, і на обід, і на вечерю* [13, с. 158] (орфографію збережено) або – *Дмитре, зараз будемо снідати. Я купила яєць і молока, зараз зроблю яєчню* [13, с. 269].

У підручнику «Розмовляймо українською» фіксуємо таку лінгвокраїнознавчу інформацію, уміщену в діалогах: – *Доброго ранку! Що ви будете замовляти? – Мері, що ти будеш їсти? – Будь ласка, сир, масло, салат. – А ви, Джоне, що будете замовляти? – Салат і яйце. А ти, Петре, що? – Я їстиму вареники. – А що ви будете пити? – Я питиму чай. – Я також. А ти, Петре? – Я питиму кефір. – Прошу, ось ваш сніданок. Смачного! – Дякуємо!* [5, с. 28]; – *Добридень, Джоне! – Добрий день, Петре! – Ви вже поснідали? – Так, я вже поснідав. Я люблю це кафе і завжди снідаю там. – Я також там часто снідаю. Там смачно готують. – Сьогодні я їв смачні вареники й пив смачну ряжанку. – А ви вже пили каву? – Ще ні. Тут є буфет. Там ми вип'ємо кави. – Чудово!* [5, с. 46]. Також є ілюстрація до діалогу на вулиці: *Андрій і Наталя – молоде подружжя. Уранці вони снідають вдома. Наталя часто готує яєчню та салат. Андрій любить чай, а Наталя завжди п'є каву. Обідають вони на роботі. А на вечерю Андрій або Наталя купують молоко, кефір, сметану, сир* [5, с. 52].

Переважну більшість контекстів, що передають актуальну й характерну для сучасної української культури інформацію, взято зі сторінок інтернету, приклади з підручників акцентують увагу лише на певних семантичних особливостях концепту «сніданок», але в обох випадках можна говорити про характерні національні особливості, притаманні й зрозумілі українцям. Донести до студентів і всіх, кого цікавить вивчення української мови, цю інформацію, закодовану у фонових знаннях лексеми за один раз навряд чи можливо, та й було б методично

неправильно, проте спробувати сформувані певне уявлення про предмет дискусії є реальним. У цьому допомагає відомий підхід до опису різних культурологем польської вченої А. Вежбицької, бо «мова, а зокрема лексичний склад – є найкращим доказом дійсності «культури», у розумінні історично трансформованої системи концептів і ознак (характеристик) [1, с. 61]. Дослідниця пропонує метод так званих сценаріїв, що тлумачитимуть те чи те ключове слово й завдяки яким можна глибше проникнути у внутрішню оболонку семантичного значення. Ключові слова, на її думку, відображають минулий досвід суспільства й спосіб мислення в конкретному баченні, також вони допомагають наслідувати цей спосіб [11, с. 58]. Викладачі української мови, як і будь-якої іноземної мови, можуть послуговуватися такими міні-сценаріями вже на початку вивчення мови. У подальшому студенти й слухачі мовних курсів зможуть накопичувати знання стосовно предмета на ту основу, без якої неможливе справжнє уявлення про народ і культуру. Український концепт «сніданок» можна репрезентувати такими контекстами:

Українці снідають після того, як вони прокидаються, або пізніше.

Це пов'язане з тим, що історично склалося так переважно в минулому люди добре снідали зранку й йшли працювати в поле, але вони не знали, коли саме випаде нагода добре поїсти наступного разу.

Зараз багато людей вважає сніданок корисним для здоров'я.

Сніданок можна приготувати вдома зранку перед тим, як іти в дитячий садок, в школу, на роботу тощо.

Сніданок можна з'їсти вдома або в кафе, ресторані перед тим, як іти на роботу або в школу.

На сніданок люди їдять дуже різноманітні страви, як наприклад: сир, йогурт, каші (гречана, вівсяна, мюслі тощо), рис, картоплю, м'ясо, картоплю, яйця (зварені яйця, омлети, яєчні тощо), бутерброди, сандвічі, хліб з маслом, а також страви, що приготовлені з цих продуктів. Різні традиції можуть бути представлені під час сніданку, як наприклад, національні страви, також і кухні інших народів. Це залежить

від смакових якостей і знань кухонь інших культур і від того, чи акцептує ці знання людина чи ні.

Під час сніданку люди зазвичай п'ють чай, каву, кефір, молоко, соки та ін.

Також можна побачити і солодке.

Водночас є люди, які не снідають взагалі.

П. С. Перелік продуктів і страв умовний, може бути довшим.

Зрозуміло, що таку інформацію треба подавати мовою навчання (мовою-посередником). Усі подальші навчальні вправи сприятимуть засвоєнню матеріалу й формуванню правильного бачення щоденного життя українців.

Водночас граматичне коло питань можна подати у вигляді таблиці, яка змогла б чітко передати не лише уявлення про назване слово – поняття, а й подати основні відмінкові закінчення, якщо йдеться про вивчення граматичних категорій, видові характеристики з влучними прикладами.

Дієслова: снідати – поснідати, приготувати, варити – зварити, подавати – подати.

Прикметники: здоровий, ситий, легкий, смачний, поживний, калорійний.

Сніданок: український, італійський.

Прийменники: на сніданок, під час сніданку, завдяки сніданку, для сніданку, після сніданку, зі сніданком.

Фразеологізм: Сніданок з'їси сам, обідом поділись з другом, вечерю від дай ворогу.

Подальші контексти, на які слухачі мовних курсів будуть натрапляти під час вивчення української мови, наблизатимуть їх до адекватного сприймання українського менталітету сучасності й нададуть упевненості в спілкуванні.

Бібліографічні посилання

1. Вежбицька А. Язык. Культура. Познание / А. Вежбицкая ; [пер. с англ. ; отв. ред. М. А. Кронгауз]. – М. : Русские словари, 1996. – 416 с.

2. Верещагин Е. М. Лингвострановедческая теория слова / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М. : Русский язык, 1980. – 320 с.
3. Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури / С. Я. Єрмоленко. – К. : Інститут української мови НАН України, 2009. – 352 с.
4. Корнилов О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов : уч. пособ. / О. А. Корнилов. – 4-е изд. испр. – М. : КДУ. – 348 с.
5. Макарова Г. Розмовляймо українською. Елементарний курс : навч. посіб. / Г. Макарова, Л. Паламар, Н. Присяжнюк. – К. : Фірма «ІНКОС», 2011. – 222 с.
6. Новий тлумачний словник української мови. 42000 слів : у 4 т. / [уклад. В. Яременко, О. Сліпушко]. – К. : Аконіт, 1998. – Т. 4. – 941 с.
7. Словник української мови : в 11 т. – К. : Наук. думка. – Т. 9. – 1978. – 917 с.
8. Українська мова / [Х. Ш. Бахтіярова, С. С. Лукашевич, І. З. Майданюк та ін.]. – Тернопіль : Укрмедкнига, 1999. – 318 с.
9. Чистякова А. Б. Українська мова для іноземців : підруч. [для інозем. студ. вищ. навч. закл.] / А. Б. Чистякова, Л. І. Селіверстова, Т. М. Лагута. – Х. : Індустрія, 2008. – 384 с.
10. Amir-Babenko S. Lehrbuch der Ukrainische Sprache / Svitlana Amir-Babenko. – Hamburg : Buske, 1999. – 303 p.
11. Goddard C. Key words, culture and cognition / Cliff Goddard, Anna Wierzbicka // Philosophica 55. – 1995. – № 1. – P. 36–67.
12. Kolbina V. Svitlanok. – Ukrainisch für Anfänger / Vera Kolbina, Svetlana Sotnikova. – Erlangen, 2004. – 266 p.
13. Modern Ukrainian by Assya Humesky. – Canadian Institute of Ukrainian Studies. – Otabind, 1980. – 438 p.
14. Schubert L. Ukrainisch für Anfänger und Fortgeschrittene / Ludmila Schubert. – Wiesbaden : Harrassowitz Verlag, 2005. – 315 p.

УДК 005.591.6:[316.454.52:81'243]

Л. В. Вишневецкая
Республика Беларусь, Гомель

ИННОВАЦИОННАЯ ПРАКТИКА ФОРМИРОВАНИЯ КОМПЕТЕНЦИЙ ИНОЯЗЫЧНОГО ОБЩЕНИЯ В ЭКОНОМИЧЕСКОМ ВУЗЕ

В статье представлены теоретическое обоснование, опыт практической разработки и процедурной реализации, а также эмпирической проверки эффективности использования таких инновационных педагогических технологий, как иноязычного смыслотворчества, конструирования лингвопортрета потенциального зарубежного бизнес-партнера, лингвистического синквейна и пазл-технологии «Иноязычный алфавит» для формирования компетенций иноязычного общения у студентов экономического ВУЗа на занятиях по иностранному языку.

Ключевые слова: компетенция иноязычного общения, экономический ВУЗ, инновационные педагогические технологии, технология иноязычного смыслотворчества, технология конструирования лингвопортрета потенциального зарубежного бизнес-партнера, технология лингвистического синквейна, пазл-технологии «Иноязычный алфавит».

У статті представлені теоретичне обґрунтування, досвід практичної розробки та процедурної реалізації, а також емпіричної перевірки ефективності застосування таких інноваційних педагогічних технологій, як іншомовної смислотворчості, конструювання лінгвопортрета потенційного іноземного бізнес-партнера, лінгвістичного синквейна та пазл-технології «Іншомовний алфавіт» із метою формування компетенцій іншомовного спілкування у студентів економічного ВНЗ на заняттях з іноземної мови.

Ключові слова: компетенція іншомовного спілкування, економічний ВНЗ, інноваційні педагогічні технології, технологія іншомовної смислотворчості, технологія конструювання лінгвопортрета потенційного іноземного бізнес-партнера,

технологія лінгвістичного сінквейна, пазл-технологія «Іншомовний алфавіт».

The topicality of the given article is caused by the current requirements to future economists' training. In particular, it can be achieved due to the development and application of proper innovative training technologies for the formation of their foreign communication competence. Thus, the author aims at the theoretical substantiation, practical development and empirical testing of the appropriate innovative training technologies. Firstly, the structure of the future economists' foreign communication competence is described. It should be considered as the integral unity of its components, i. e. the system of knowledge and relevant skills. Then the term innovative teaching technology is defined.

On this theoretical basis the author has selected and modified the following innovative training technologies to be used in the process of the foreign language teaching at economic higher school: the foreign language creation of sense, the design of the lingual portrait of the potential foreign business partner, the linguistic cinquain, and the 'Foreign alphabet' puzzle-technology. Their content and peculiarities of the application procedure are outlined and commented in the article.

As a conclusion, the author presents the results of the students' survey on the necessity and efficiency of the application of these technologies in the foreign language teaching at the economic higher school. It has proved that their systematic usage facilitates the training process itself, creating real life situation of communication, and, as a result, promotes the formation of the students' foreign communication competences.

Key words: design of the lingual portrait of potential foreign business partner, economic higher school, «Foreign alphabet» puzzle-technology, foreign communication competence, foreign language creation of sense, innovative training technologies, linguistic cinquain.

Актуальность нашей статьи обусловлена возросшими требованиями к подготовке высококвалифицированных специалистов для реального сектора экономики. Среди важнейших задач, стоящих перед всеми субъектами

хозяйствования Республики Беларусь, – продвижение отечественных товаров и услуг на зарубежные рынки, поиск новых иностранных бизнес-партнеров, заключение взаимовыгодных торгово-экономических соглашений о сотрудничестве. Решение поставленных задач возможно при условии поиска, разработки и реализации в образовательном процессе инновационных педагогических технологий формирования у будущих экономистов компетенций иноязычного общения в единстве их составляющих (языковая, речевая, социокультурная, компенсаторная, учебно-познавательная).

В настоящей статье под компетенциями иноязычного общения будущих экономистов мы понимаем совокупность знаний и умений, необходимых им для решения профессиональных коммуникативных задач (теоретических и практических) (табл. 1):

Табл. 1

**Компетенции иноязычного общения
будущих экономистов**

Знания	Умения
национально-культурной специфики стран изучаемого языка;	корректно строить свое речевое и неречевое поведение;
норм речевого поведения, языковых средств и правил их использования в коммуникативных целях;	речевой деятельности;
вербальных и невербальных способов решения коммуникативных задач в условиях дефицита имеющихся языковых средств;	использовать языковые средства в соответствии с ситуацией общения;
основ самообразовательной деятельности по овладению иностранным языком.	использовать дополнительные вербальные и невербальные средства;
	осуществлять самообразовательную деятельность по овладению иностранным языком.

Под инновационными педагогическими технологиями понимается система новых педагогических средств и методов, обеспечивающих целенаправленное взаимодействие субъектов образовательного процесса на основе соответствующих закономерностей и принципов.

По результатам проведенной теоретической и экспериментальной работы нами отобраны и модифицированы следующие инновационные педагогические технологии, системное применение которых на занятиях по иностранному языку позволяет сформировать необходимые компетенции: технология иноязычного смыслотворчества; технология конструирования лингвопортрета потенциального зарубежного бизнес-партнера; технология лингвистического синквейна, пазл-технология. Кратко раскроем сущность и содержание вышеназванных технологий.

1. Технология иноязычного смыслотворчества. Педагогический потенциал данной технологии заключается в возможности активизации познавательной деятельности студентов. Реализация технологии осуществляется посредством выполнения студентами следующих заданий:

1) назовите на иностранном языке 3–5 ассоциаций, возникающих у Вас со следующим иностранным словом;

2) поясните на иностранном языке значения каждого названного слова (ассоциации);

3) придумайте мини-ситуацию на иностранном языке с использованием названных Вами слов;

4) представьте придуманную мини-ситуацию своим одноклассникам, ответьте на их вопросы.

Выполняя указанные задания, студенты представляют свой собственный смысл того или иного иностранного слова, составляют смысловые ряды, учатся высказывать свою точку зрения и вести диалог на иностранном языке.

2. Технология конструирования лингвопортрета потенциального зарубежного бизнес-партнера. Понятие «лингвопортрет» трактуется нами как сложное психолингвистическое образование, отражающее совокупность

черт личности и особенности ее ценностных установок и поведенческих реакций и содержащее набор языковых способностей и умений осуществления речевых поступков. Практика показывает, что по тому, как наш потенциальный бизнес-партнер выражает свои мысли, какие языковые средства он при этом использует, можно судить об уровне его образования, воспитанности, экономической надежности, серьезности деловых намерений. Поэтому формирование у будущих экономистов умений конструирования лингвопортрета позволяет облегчить в будущем установление деловых контактов с зарубежными бизнес-партнерами. В рамках занятий по иностранному языку процедура конструирования студентами лингвопортрета потенциального бизнес-партнера осуществляется поэтапно (табл. 2):

Табл. 2

Этапы конструирования лингвопортрета

Этап	Содержание
1. Выбор объекта.	Выбор потенциального бизнес-партнера.
2. Выбор предмета.	Поиск и отбор аутентичных публикаций о потенциальном бизнес-партнере и его профессиональной деятельности.
3. Рефлексия.	Анализ, сравнение, осмысление используемых бизнес-партнером языковых средств для выражения своих взглядов и идей.
4. Формулирование выводов.	Составление лингвистической характеристики бизнес-партнера, определение степени его деловой надежности.

3. Технология лингвистического синквейна. В переводе с французского языка «*cinq*» означает «пять». Эта технология эффективно зарекомендовала себя при изучении студентами новых лексических тем. Ее реализация осуществляется студентами в пять этапов:

1) назвать одно существительное, относящееся к изучаемой лексической теме;

2) придумать два прилагательных, характеризующих названное существительное;

3) назвать три глагола, описывающих действия названного существительного;

4) подобрать устойчивое выражение (можно пословицу или поговорку) с названным ранее существительным;

5) придумать предложение с использованием подобранного выражения.

Приведем пример реализации технологии лингвистического синквейна на занятии по немецкому языку на тему «Wirtschaft der Bundesrepublik Deutschland» («Экономика Федеративной Республики Германии»), ситуация общения «Der deutsche Handel» («Немецкая торговля»):

1) der Welthandel («мировая торговля»);

2) entwickelt, aktiv («развитый, активный»);

3) führen, teilnehmen, haben («вести, участвовать, иметь»);

4) am Welthandel teilnehmen («принимать участие в мировой торговле»);

5) das heutige Deutschland nimmt am Welthandel aktiv teil («Современная Германия принимает активное участие в мировой торговле»).

Особое значение для формирования у будущих экономистов компетенций иноязычного общения в условиях быстроизменяющейся социокультурной реальности приобретает реализация на занятиях по иностранному языку интеллектуальных технологий, в том числе пазл-технологии.

4. Пазл-технология «Иноязычный алфавит». Данную технологию рекомендуется применять при изучении устных тем для закрепления студентами новых лексических единиц. Для этого студентам предлагаются задания:

а) прочтите текст экономического содержания;

б) выпишите из него слова на каждую букву алфавита и заполните следующую матрицу (табл. 3):

Табл. 3

Матрица для заполнения

A		J		S	
B		K		T	
C		L		U	
D		M		V	
E		N		W	
F		O		X	
G		P		Y	
H		Q		Z	
I		R			

Инновационной площадкой реализации вышеназванных педагогических технологий на занятиях по иностранному языку в 2013/2014 учебном году послужил Белорусский торгово-экономический университет потребительской кооперации (г. Гомель). Для того чтобы установить обратную связь и оценить эффективность проделанной работы, мы проанкетировали 48 студентов первого курса учетно-финансового факультета специальностей «Бухгалтерский учет, анализ и аудит» (25 человек) и «Финансы и кредит» (23 человека). В качестве диагностического средства использована разработанная нами мини-анкета (табл. 4):

Табл. 4

Мини-анкета

Вопрос	Варианты ответов		
1. Знаете ли Вы, что представляют собой инновационные педагогические технологии?	знаю хорошо	имею общие представления	не знаю
2. Как Вы относитесь к инновационным педагогическим технологиям?	положительно	нейтрально	отрицательно

Продолж. табл. 4

Вопрос	Варианты ответов		
3. Применяют ли преподаватели, работающие с Вами, инновационные педагогические технологии?	да	не знаю	нет

Из трех вариантов ответа мы предложили студентам выбрать тот, что соответствовал их мнению. Полученные данные обработаны с помощью табличного процессора Excel.

На вопрос «Знаете ли Вы, что представляют собой инновационные педагогические технологии?» респонденты ответили следующее: «знаю хорошо» – 8,33 % студентов, «имею общие представления» – 91,66 %, «не знаю» – 0 %.

На вопрос «Как Вы относитесь к инновационным педагогическим технологиям?» первокурсники ответили: «положительно» – 62,5 % респондентов, «нейтрально» – 37,5 %, «отрицательно» – 0 %.

На вопрос «Применяют ли преподаватели, работающие с Вами, инновационные педагогические технологии?» получены ответы: «да» – 95,83 % опрошенных, «не знаю» – 2,08 %, «нет» – 2,08 %.

Результаты проведенного нами исследования предоставляют основания сделать вывод о том, что реализация в образовательном процессе экономического вуза инновационных педагогических технологий позволяет создать в нем иноязычную коммуникативную среду и более успешно формировать у будущих специалистов компетенции иноязычного общения.

УДК:004.032.6:372.016

В. А. Гойко
Республика Беларусь, Гомель

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МУЛЬТИМЕДИЙНЫХ УЧЕБНЫХ МАТЕРИАЛОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ

В данной статье рассматриваются цели и сущность самостоятельной работы студентов, основные проблемы использования мультимедийных учебных материалов при организации самостоятельной управляемой работы. В статье анализируются роль и место самостоятельной работы студентов, ее преимущества и недостатки. Кроме того, в статье описываются перспективы дальнейшего развития дистанционного образования в Республике Беларусь, подчеркивается необходимость развития и внедрения инновационных технологий.

Ключевые слова: дистанционное образование, инновационные технологии, компьютерные курсы, мультимедийные материалы, мультимедийные учебные материалы, образовательная парадигма, самостоятельная работа, тестирование, электронные словари, электронные учебники.

У статті визначено мету й сутність самостійної роботи студентів, основні проблеми використання мультимедійних навчальних матеріалів в організації самостійної роботи. Розкрито значення самостійної роботи студентів, схарактеризовано її переваги й недоліки. Окреслено перспективи розвитку дистанційної освіти в Республіці Білорусь, наголошено на необхідності розвитку і впровадження інноваційних технологій.

Ключові слова: дистанційна освіта, електронні словники, електронні підручники, інноваційні технології, комп'ютерні курси, мультимедійні навчальні матеріали, освітня парадигма, самостійна робота, тестування.

The article highlights the aims and essence of autonomous students' work, the main problems of using multimedia aids while organizing students' independent controlled work. It analyzes the role and place of independent students' work, its advantages and disadvantages. The article also describes the prospects of further development of distant education in the Republic of Belarus, the necessity of developing and putting into practice modern innovative technologies.

The research showed that the analysis of psychological and pedagogical features of freshmen revealed, on the one hand, positive traits of their personality: readiness for various forms of work and an intensive mastery of new knowledge, ability to learn on their own, and on the other hand, disadvantages such as: inability to allocate their time for self-training, to monitor and evaluate themselves, to use their individual characteristics for cognitive activity. The analysis of revealed features makes it necessary to pay more attention to those forms of the organization of foreign language teaching, which allow developing the personal and professional qualities of students: openness, willingness to communicate, independence, self-regulation and self-education. These forms of organization for learning process include classes in multimedia rooms and students' independent work. Classes in multimedia room allow the students to activate independent work and allow all the students to be included in active speech activity, increase their motivation and make classes more productive, bright and interesting.

There was found out that in today's transition to student-centered paradigm of learning a foreign language it is fundamentally important to change the whole system of interaction of a teacher and a student as subjects of educational activity. The new educational paradigm of paramount importance gets the most updated training activities and awareness of students themselves as the subject of educational process, closely interacting with their environment. The entire system of educational activities is focused on student's person, choice of individual means and methods of teaching, freedom in decision-making.

In conclusion, it should be noted that for the effective organization of independent work of students it is necessary to

develop a whole range of new electronic forms and means of educational activities and optimally combine them with the traditional components of educational process.

Key words: computer courses, distance learning, educational paradigm, electronic dictionaries, electronic textbooks, independent work, innovation technologies, multimedia material, multimedia teaching materials, testing.

С каждым годом количество информации по различным направлениям деятельности человека растет все более быстрыми темпами. Формирование инновационной системы образования, адекватной условиям информационного общества – одна из важнейших тенденций мирового развития. Для того чтобы «выжить» в современном, быстро меняющемся информационном обществе, которое предъявляет жесткие требования к уровню квалификации, высшие образовательные учреждения должны изменить существующую систему образования. Преимущество инновационных форм подготовки специалистов состоит в повышении познавательной активности, интереса к знаниям, развитии инициативы, установке на творческую деятельность, создании комфортной среды обучения. Акцент переносится с объема знаний на возможности их применения на практике.

Сейчас наблюдается большой интерес к образовательным моделям, педагогическим инновациям, технологиям, методам, которые наиболее эффективны в развитии творческого потенциала личности студентов. В учреждениях высшего образования Республики Беларусь активно разрабатываются и внедряются новейшие технологии обучения, постоянно совершенствуется образовательный процесс. Среди современных концепций совершенствования образовательного процесса существенное место занимает идея непрерывного образования. Ее главный смысл – постоянно творческое развитие и совершенствование личности на протяжении всей жизни. На смену лозунгу «Образование на всю жизнь» приходит другой – «Образование через всю жизнь».

Проведенный анализ психолого-педагогических особенностей первокурсников выявил, с одной стороны, такие положительные черты их личности, как готовность к разнообразным формам работы и к интенсивному овладению новыми знаниями, способность учиться самостоятельно, с другой стороны, такие недостатки, как неумение правильно распределять свое рабочее время для самостоятельной подготовки, контролировать и оценивать себя, использовать свои индивидуальные особенности для познавательной деятельности. Учет выявленных особенностей приводит к необходимости уделять больше внимания таким формам организации обучения иностранному языку, которые позволяют развивать личностные и профессиональные качества студентов: открытость, готовность к общению, самостоятельность, саморегулирование и самовоспитание. К таким формам организации процесса обучения относятся занятия в мультимедийной аудитории и самостоятельная работа студентов. Занятия в мультимедийной аудитории дают возможность активизировать самостоятельную работу студентов и позволяют включить одновременно всех студентов в активную речевую деятельность, повысить мотивацию студентов и сделать занятия более продуктивными, яркими и интересными.

В современных условиях перехода к личностно-ориентированной парадигме обучения иностранному языку принципиально меняется вся система взаимодействия преподавателя и студента как субъектов учебной деятельности. В новой образовательной парадигме первостепенную важность получает актуализация самой учебной деятельности и осознание студентами себя как субъекта образовательного процесса, тесно взаимодействующего с окружающей средой. Вся система образовательной деятельности ориентирована на личность студента, на выбор индивидуальных средств и методов обучения, на свободу в принятии решений.

В настоящее время перед преподавателем иностранного языка на первом плане стоит использование возможностей сети Интернет для организации самостоятельной контролируемой работы студентов. Компьютерный обмен информацией в целях

обучения иностранным языкам имеет ряд неоспоримых преимуществ. Комплексное использование в учебном процессе инновационных технологий позволяет перейти на качественно новый уровень обучения, помогает более полно реализовать цели обучения с учетом современных требований к подготовке специалистов, способных к постоянному саморазвитию и самообразованию.

Формирование умений и навыков самостоятельной, творческой работы будущих специалистов – важнейшая задача учреждений высшего образования. Знания могут устареть, а умение творчески работать, обогащать себя новыми знаниями остается на всю жизнь как постоянный и неотъемлемый духовный капитал. Основой обучения должно стать не столько запоминание информации, сколько активное обучение студентов в овладении знаниями, формирование у них способности к самостоятельной продуктивной деятельности.

Самостоятельная работа дает возможность самореализации личности студента как будущего специалиста, способствует полному выявлению, развитию и воплощению его интеллектуального потенциала в профессиональной деятельности. В этой связи значительный интерес приобретает разработка форм организации, методов управления и контроля над самостоятельной работой студентов. Ориентированный на студентов учебный процесс предполагает, что они сами определяют цели и задачи своей деятельности, отбирают необходимый материал, пользуясь разнообразными источниками, планируют содержание своей самостоятельной работы и осуществляют ее, добиваясь желаемого результата.

Решающим фактором успешного внедрения новых информационных технологий в учебный процесс является готовность преподавателей освоить новые методы обучения. Преподаватель высшей школы должен в совершенстве владеть технологиями, оптимизирующими обучение, формирующими умение работать автономно. Качество самостоятельного учебного труда студента во многом зависит от того, верит ли преподаватель в эффективность автономного обучения, умеет ли организовать и направить учебную работу в нужное русло.

Преподаватель должен понимать принципы, лежащие в основе теории автономности обучения, и особенности их реализации на практике. Задачи и содержание самостоятельной работы обусловлены, прежде всего, требованиями мобильности в использовании иностранного языка.

Новые требования общества к уровню образования и развития личности, быстрое развитие новых технологий передачи знаний, компьютерных телекоммуникационных систем, средств мультимедиа привели к появлению новых педагогических технологий, одной из которых является дистанционное обучение. В настоящее время растет интерес к дистанционному образованию, так как все большее количество потенциальных студентов заинтересованы в получении знаний посредством дистанционных методов обучения. Дистанционная система обучения наиболее полно учитывает интересы и потребности студентов: возможность использования индивидуальных планов и самостоятельного регулирования «скорости» обучения делают ее более гибкой по сравнению с традиционной.

Отличительной чертой дистанционного обучения, особенно с использованием сети интернет, является то, что оно предполагает самостоятельную работу студентов. При дистанционном обучении весьма актуальным является тот факт, что уровень подготовленности студентов неодинаков. Необходимо предусмотреть три уровня усвоения учебного материала: базовый, продвинутый и углубленный. По результатам тестирования формируются группы сотрудничества. В каждую группу включается слабый студент, средний и сильный. Однако самостоятельное приобретение знаний не должно носить пассивный характер. Специфика дистанционного обучения заключается в том, что студент остается один на один с заданием и работает самостоятельно, но вместе с тем он знает, что в любой момент может обратиться за помощью. Преподаватель должен уделить больше внимания слабым студентам. При дистанционном обучении студент может подключаться к серверу в удобное для него время, что

позволяет работать в комфортном режиме. Однако это требует самодисциплины.

Внедрение компьютерных технологий в образовательный процесс дает возможность перехода на качественно новый уровень обучения, изменяя роль и место преподавателя высшей школы в образовательной среде. Преподаватель становится организатором обмена информацией с помощью компьютерных сетей, стимулирует и направляет коммуникативную учебную деятельность, помогает преодолеть психологические и культурологические барьеры общения.

Дистанционная система обучения предусматривает возможность коммуникации не только с преподавателем, но и другими учебными партнерами, а также сотрудничество с ними в процессе познавательной и творческой деятельности. Работа в малых группах по методу сотрудничества создает каждому студенту благоприятные условия для активизации учебно-познавательной и творческой деятельности.

Особое значение дистанционное обучение с помощью информационных технологий приобретает для студентов заочной формы получения образования. Они имеют возможность использовать электронные версии учебно-методических пособий, получать информацию об учебных планах, экзаменационных требованиях. Важной задачей является обеспечение управляемой и контролируемой самостоятельной работы в межсессионный период. Одним из видов работы является тестирование для самоконтроля. Информационные технологии позволяют преподавателю задать собственную шкалу оценки ответов и время выполнения каждого теста. Многие программные средства ориентированы на сетевую работу, что позволяет накапливать информацию о результатах тестирования за различные временные отрезки. Некоторые программы позволяют создать тесты с использованием иллюстраций, таблиц, осуществить проведение различных форм и типов текстов: открытого и закрытого, на установление последовательности и соответствия, с ограничением времени (не только на весь текст, но и на каждый отдельный вопрос), с произвольным и строго заданным последовательным порядком

выполнения теста. Допускается возможность работы со справочниками, электронными словарями и другими программами.

Одной из острых проблем, с которой сталкиваются не только студенты, но и преподаватели, является отсутствие достаточных навыков работы в сети интернет, а также общих навыков работы с современным компьютером, что может резко снизить мотивацию к самостоятельной работе, стать причиной утраты ее эффективности.

Готовность преподавателя к организации обучения с использованием информационных технологий характеризуются уровнем сформированности его личной методической системы: ее целей, методических методов, методов педагогической диагностики, методов обучения, управления развитием студентов, методов контроля. Готовность студентов к обучению в компьютерной среде предполагает наличие ими операционных умений, подготовку к умственной деятельности с использованием компьютерных программ, а так же умение спланировать последовательность действий и организовать поиск недостающей информации. Под готовностью дидактической компьютерной среды подразумевается правильность планирования, рациональная организация структуры и содержания учебного материала на электронных носителях.

Качество дистанционного обучения в значительной степени зависит от уровня его руководства и мастерства преподавателей, обеспечивающих учебный процесс. Главной особенностью обучения через интернет является отсутствие «живого» общения, опосредованный характер телекоммуникационного общения «преподаватель – студент» и связанные с этим ограниченные возможности их межличностного взаимодействия. По сравнению с «живым» общением его «телекоммуникационный заменитель» ограничивает функции преподавателя, не позволяет ему играть роль главного источника учебной информации так же интенсивно и эффективно, как при живом общении, направлять и стимулировать ход учебного процесса. Основная функция преподавателя перемещается в организованно-

консультативную плоскость, в которой решаются задачи управления ходом работы с учебным материалом.

В условиях телекоммуникационного общения со студентом преподаватель практически не имеет возможность подключать к учебному процессу многое из того, что составляет психологический арсенал педагогического искусства, т. е. такие важные личностные качества, как манера поведения, мимика, жесты, интонация. Ослабление роли преподавателя необходимо компенсировать методическими средствами, содержащимися в используемых студентами учебных материалах, от которых зависит качество и интенсивность учебного процесса. Современный период развития преподавания характеризуется повышенным интересом к учебнику иностранного языка, так как учебник является ядром системы средств обучения. Создание компьютерных мультимедийных учебников превратилось в приоритетное направление научной и методической работы многих исследователей и преподавателей-практиков. В последние годы электронные учебники активно внедряются в учебный процесс вузов Республики Беларусь.

В настоящее время на полках книжных магазинов появляются разные мультимедийные материалы (компьютерные курсы, электронные учебники, электронные словари). Среди них наибольший интерес представляют «Деловой английский язык», «Английский язык обучения» (фирма «Диск Т»), «Профессор Хиггинс» (ИнфраСофт). Вся информация, в том числе и справочная, организована в них в виде гипертекста. Как правило, электронный учебник включает словарь с толкованием, переводом, зрительной семантизацией и аудиозаписью слова. Формальные грамматические структуры представлены в образной форме с помощью средств компьютерной графики и анимации, что способствует более эффективному овладению многими сложными языковыми явлениями. В особом банке данных сохраняются сведения о процессах взаимодействия компьютерных систем со студентами, что позволяет использовать эти сведения для последующей корректировки процесса обучения.

В заключение необходимо отметить, что для эффективной организации самостоятельной управляемой работы студентов необходимо разработать весь спектр новых электронных форм и средств образовательной деятельности и оптимально сочетать их с традиционными компонентами учебного процесса.

Рецензент: канд. пед. н., доц. Вишневецкая Л. В.

УДК 37.091.212,2(=111):028]:336

Т. Г. Король
Україна, Полтава

КОНТРОЛЬ АНГЛОМОВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В ЧИТАННІ ФАХОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

У статті представлено модель реалізації системи тестового контролю англomовної компетентності в читанні фінансової фахової літератури в умовах сучасного вітчизняного немовного ВНЗ, вибудованої за принципом циклічності. Детально описано перебіг організації та послідовного здійснення взаємопов'язаного адаптивного тестового контролю з боку викладача й самоконтролю з боку студента на кожному етапі навчального процесу з використанням відповідних тестових завдань та частин тестів з читання.

Ключові слова: тестовий контроль, адаптивний тестовий контроль, етап навчання, англomовна компетентність у читанні фахової літератури, контроль з боку викладача, самоконтроль, дискретне тестове завдання, частина з читання тесту.

В статье представлена модель реализации системы тестового контроля англоязычной компетентности в чтении специальной финансовой литературы в условиях современного отечественного неязыкового ВУЗа, построенной по принципу цикличности. Детально описан ход организации и последовательного осуществления взаимосвязанного адаптивного тестового контроля со стороны преподавателя и самоконтроля со стороны студента на каждом этапе

учебного процесса с использованием соответствующих тестовых заданий и частей тестов по чтению.

Ключевые слова: тестовый контроль, адаптивный тестовый контроль, этап обучения, англоязычная компетентность в чтении специальной литературы, контроль со стороны преподавателя, самоконтроль, дискретное тестовое задание, часть теста по чтению.

Assessment is considered to be one of the keys to successful formation of English reading for specific purposes competence. In this case testing appears to be one of the most efficient forms of assesment due to many different factors. The development of any testing system is directed into its practical uses in the training process. So this article is aimed at the creation and description of the model of testing English reading for specific purposes competence. It is based on the recurrence principle and covers the main stages of English for Specific Purposes training at Ukrainian universities. This model also reflects the correlation between external testing conducted by the teacher and self-assessment carried out by the student. So it comprises the following consecutive cycles: 1) the accomplishment of adaptive monitoring by the teacher accompanied by the student's self-assessment with the help of the test tasks of different levels of complexity; 2) application of modified two-step adaptive testing and student's self-assessment for carrying out thematic and homereading control; 3) realization of non-adaptive module testing and student's self-assessment at the end of each semester; 4) carrying out non-adaptive summative testing and student's self-assessment at the end of the course. The modification of two-step adaptive testing considers the results of every previous testing as a diagnostic tool relating to the next testing stage. So they serve as the basis for students' subdivision into subgroups according to their real achievement as well as the formation of reading test parts of different levels of complexity. This model can be adjusted to the organisation of testing of any other component of communicative competence.

Key words: adaptive testing, English reading for specific purposes competence, external control, test part in reading, testing, training stage, self-assessment, separate test task.

Успішність формування англомовної компетентності (АК) у читанні фахової літератури як необхідного компонента професійної підготовки фінансиста в умовах сучасного вищого навчального закладу визначається не лише обраними технологіями навчання, а й засобами контролю опанування студентами цього виду мовленнєвої діяльності, найбільш перспективними з-поміж яких є тестова форма контролю. Створення будь-якої методики тестового контролю (ТК) АК у читанні фахової літератури, у свою чергу, має на меті її безпосереднє впровадження в навчально-виховний процес.

Незважаючи на значний інтерес методистів до цієї проблеми, реалізацію ТК здебільшого розглядають у контексті організації підсумкового тестування, як у початковій (М. Денисенко, 2003; О. Петренко, 1996) і середній школі (Т. Бобро, 1999; Е. Гром, 1999; Л. Гнаповська і О. Квасова, 2008; Л. Кожевникова, 2008; О. Петрашук, 1999; J. Alderson, M. Cseresznyés, 2005), так і немовному ВНЗ (Т. Кушнарьова, 2006; О. Малюга, 2007; С. Мерцалова, 2000; Г. Циммерман, 2007; О. Гришина, 2014), залишаючи поза увагою цілісність і взаємопов'язаність поточного, рубіжного й підсумкового контролю як основного критерію успішності його реалізації. Отже, схема практичної реалізації системи ТК АК у читанні фінансової фахової літератури все ще вимагає своєї розробки. Саме тому метою цієї публікації є створення й опис моделі реалізації ТК АК у читанні фінансової фахової літератури в умовах сучасного немовного ВНЗ із огляду на вимоги до його систематичності та індивідуалізованості.

Схему практичної реалізації вищезазначеної системи ТК слід розробляти шляхом застосування одного із загальнонаукових методів дослідження, а саме – моделювання, який полягає в заміні предмета вивчення його аналогом або моделлю. На основі загальноприйнятого тлумачення цього поняття [2, с. 216], під

моделлю організації системи ТК АК у читанні фінансової фахової літератури розуміємо сукупність взаємопов'язаних підсистем, що адекватно відтворюють основні риси створеної системи-оригіналу з урахуванням специфіки функціонування зовнішніх систем.

Оскільки ТК АК у читанні ми розробляли з позицій системного підходу до навчання й тестування, створення моделі реалізації якого вимагало обов'язкового врахування впливу зовнішніх систем і співвіднесеності системи з ними. Це, у свою чергу, й мало забезпечити максимально ефективну інтеграцію створеної системи ТК до загальної системи навчання майбутніх фінансистів англomовного читання.

Цілком зрозуміло, що в умовах сучасного немовного ВНЗ процес навчання студентів-фінансистів англomовного читання і власне схема реалізації в ньому ТК АК у читанні фахової літератури мають циклічний характер. Ця циклічність проявляється в його планомірному й регулярному здійсненні на кожному з відрізків навчально-виховного процесу (практичне заняття, тематичний блок практичних занять, навчальний модуль, завершення вивчення дисципліни студентами) у вигляді відповідного йому виду ТК (поточний, тематичний, ТК виконання студентами позааудиторного читання, модульний і підсумковий). Із цією метою використано спеціально розроблені згідно з відповідними вимогами й експериментально перевірені різноманітні за складністю дискретні тестові завдання (ТЗ, поточний ТК) та тести з позааудиторного читання й частини з читання тематичних, модульних і підсумкового тестів.

Традиційно, слідом за М. Ляховицьким [1, с. 111], під методичним циклом розуміємо систематично й періодично повторювані операції, які здійснюються у чітко встановленій послідовності в межах попередньо визначених і обмежених відрізків часу задля досягнення певної конкретної навчальної мети. Відповідно для навчання читання англomовної фахової літератури методичним циклом є періодично повторювані блоки типових практичних занять, здійснювані систематично за задалегідь укладеним планом, які забезпечують формування

визначеного програмними вимогами рівня сформованості у майбутніх фінансистів АК у читанні.

Згідно з особливостями реалізації ТК в умовах сучасного немовного ВНЗ кожен із циклів навчання англомовного читання передбачає доповнення ТК АК у читанні з боку викладача тестовим самоконтролем (ТСК) [3]. ТСК із боку студента дозволяє йому оцінити готовність до практичного заняття, тематичного, модульного й підсумкового ТК, а викладач за допомогою цього контролю відстежує процес формування й вдосконалення читацької компетентності у навчанні студента англійської мови та фіксує рівень його навчальних досягнень. ТСК здійснюються у межах годин, відведених на самостійну роботу студента з дисципліни.

Згідно зі змістом мотивувальної індивідуалізації ТК АК у читанні фахової літератури результати ТСК підлягають наступному контролю з боку викладача лише для студентів із екстернальним локусом контролю в межах індивідуально-консультативної роботи. При цьому ТСК завжди передує ТК із боку викладача й забезпечується спеціально відібраними з цією метою різними за рівнем складності дискретними ТЗ із відповідної підбірки розробленого банку ТЗ для поточного ТСК, комплексними частинами з читання тематичних і модульних тестів у межах тематичного й модульного ТСК та комплексною частиною з читання підсумкового тесту.

Виконання ТЗ і частин із читання комплексних тестів для ТСК, з одного боку, забезпечує відкритість системи ТК загалом, а з другого – виконує навчальну функцію та сприяє формуванню в студентів умінь самоконтролю й самооцінки. У зв'язку з посиленням навчальної функції будь-якого виду ТСК підлягає формувальній та регулювальній індивідуалізації, у тому числі й за рахунок застосування багатокрокового адаптивного тестування з детермінованим розгалуженням.

Перший цикл навчання англомовного читання фахової літератури студентів-фінансистів співвідносний із здійсненням поточного ТК, який відстежує основні етапи (ознайомлення, тренування, практика) [1; 3] формування окремих операцій, що складають відповідні рецептивні навички читання; власне

рецептивних лексичних і граматичних навичок читання та окремих мовленнєвих умінь, які забезпечують функціонування відповідних видів читання. Оскільки в умовах сучасного немовного ВНЗ цей вид ТК паралельно виконує навчальну й оціночну функції, на нашу думку, він має бути максимально індивідуалізованим. Тому з метою його проведення використовуємо низку дискретних ТЗ різного рівня складності. За своїми характеристиками ці ТЗ максимально наближені до звичайних вправ для формування відповідних операцій, навичок й умінь, передбачених для виконання студентами протягом 15–25 хв. на кожному практичному занятті. Рівень складності ТЗ поступово нарощують для кожного окремого студента в індивідуальному режимі. Схема реалізації поточного ТК АК у читанні фахової літератури з боку викладача подана на рис. 1.

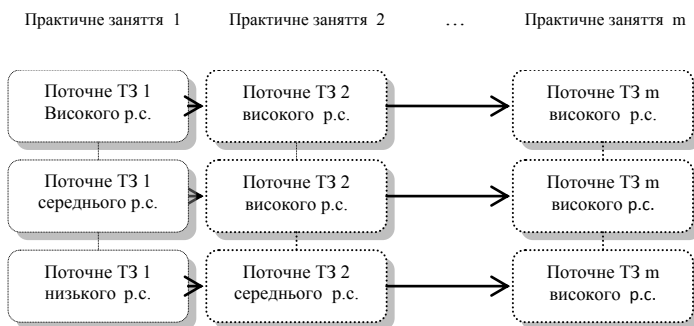

Рис. 1. Схема реалізації поточного ТК АК у читанні фахової літератури.

Примітка: р.с. – рівень складності;

m – кількість практичних занять, поточних ТЗ у тематичному блоці;

... – діапазон практичних занять і поточних ТЗ від 3 до m-1

Другий цикл навчання англомовного читання фахової літератури пов'язаний із реалізацією тематичного ТК та ТК виконання позааудиторного читання, що збігаються із завершенням роботи студентів над певним тематичним блоком

практичних занять і передбачають вимірювання їхніх навчальних досягнень в опануванні рецептивними навичками в читанні та макровміннями в окремих видах читання на матеріалі окремої теми. До складу цього циклу входить і попередній. ТК виконання позааудиторного читання студентами здійснюють на передостанньому практичному занятті тематичного блоку, він триває 45–55 хв. Тематичний ТК проводять на останньому практичному занятті тематичного блоку протягом 45–55 хв. Оскільки тематичний ТК належить до рубіжного контролю та характеризується домінуванням оціночної й констатувальної функцій зі збереженням навчальної, вважаємо, що він також підлягає формувальній та регульовальній індивідуалізації. Із метою її реалізації модифікуємо двокрокову модель адаптивного тестування. Її вибір для здійснення ТК з боку викладача, насамперед, зумовлений її технологічністю, а саме поданням на паперових носіях, що уможливорює застосування прийомів адаптивного тестування в умовах звичайного практичного заняття з англійської мови в немовному ВНЗ. Наша модифікація двокрокової моделі адаптивного тестування для проведення ТК АК у читанні фахової літератури з боку викладача полягає у схемі її реалізації. Перший крок цієї моделі передбачає виконання студентами дискретних ТЗ поточного ТК з боку викладача, на основі сумарних результатів якого проводять умовний розподіл студентів на підгрупи за рівнем їхнього володіння англомовним читанням й адаптацію рівня складності тесту для контролю позааудиторного читання. Він має щонайменше три рівні складності для відповідних підгруп студентів. У цьому разі сумарні результати зовнішнього поточного ТК розглядають як результати вхідного тесту, на основі якого відбирають ТЗ, комплектують та пропонують студентам адаптивні тести різних рівнів складності для проведення ТК позааудиторного читання. На основі результатів виконання тесту з позааудиторного читання, у свою чергу, укладають різнорівневі за складністю адаптивні частини з читання тематичного тесту. Отже, двокрокова модель адаптивного тестування набуває циклічності, де результати кожного попереднього тестування розглядають як результати

вхідного щодо наступного. За рахунок послідовного застосування адаптивних частин із читання тематичних тестів протягом усього навчального модуля досягають принаймні мінімально необхідну готовність студентів до успішного написання неадаптивної, тобто однакової за рівнем складності для всіх студентів, частини з читання модульного тесту. Схема реалізації модифікованої нами моделі двокрокового адаптивного тестування представлена на рис. 2.

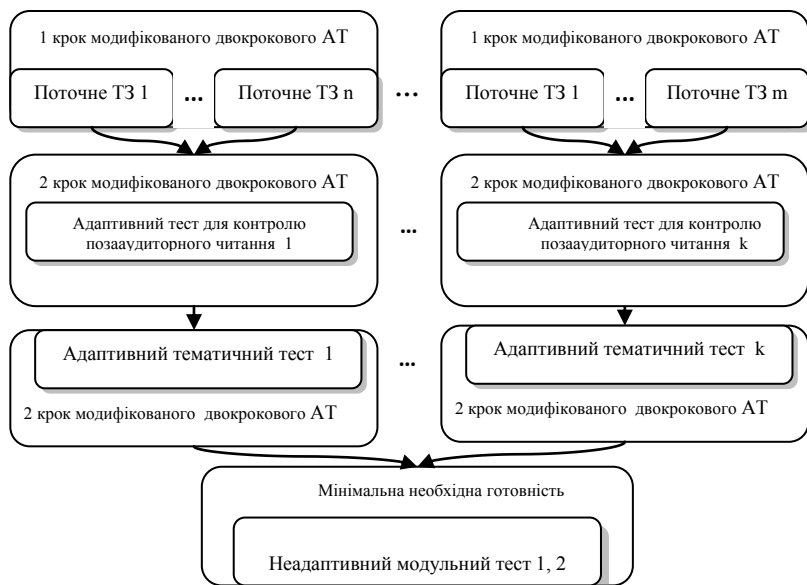

Рис. 2. Реалізація модифікованої двокрокової моделі адаптивного тестування в системі ТК АК у читанні фахової літератури.

Примітка: АТ – адаптивне тестування;

n – кількість практичних занять у тематичному блоці 1;

m – кількість практичних занять у тематичному блоці k ;

k – кількість тематичних блоків у навчальному модулі;

... – діапазон практичних занять від 2 до $n-1$ й, від 2 до $m-1$ і масив тематичних блоків від 2 до $k-1$ відповідно.

Третій цикл навчання майбутніх фінансистів англomовного читання фахової літератури передбачає реалізацію модульного ТК АК у читанні, що здійснюють у межах проведення модульного контролю з дисципліни «Іноземна мова (за професійним спрямуванням)». Цей цикл містить два попередніх. Його метою є визначення рівня навчальних досягнень студентів із опанування рецептивними навичками читання та макровміннями в окремих видах читання протягом навчального модуля на матеріалі декількох тематичних блоків. Для проведення модульного ТК пропонуємо застосовувати неадаптивну, тобто однакового рівня складності для всіх тестованих, частину модульного тесту з читання, що пояснюємо констатувальною й оцінною функцією цього виду тестування.

Останній (четвертий) цикл навчання студентів читання англomовної фінансової літератури співвідносять із підсумковим ТК, саме в його складі функціонують три описані вище цикли. Метою підсумкового ТК є визначення рівня сформованості в майбутніх фінансистів АК у читанні фахової літератури після завершення вивчення дисципліни «Іноземна мова (за професійним спрямуванням)». Результати цього виду ТК мають вагомий вплив на результати підсумкового контролю з дисципліни «Іноземна мова» взагалі, які фіксують не лише в індивідуальному плані студента, а й виносять у додаток до диплома. Саме тому ТК реалізують за допомогою лише неадаптивної частини з читання підсумкового тесту з англійської мови, який студенти виконують протягом 60 хвилин під час іспиту. Циклічність реалізації ТК рівня сформованості в майбутніх фінансистів АК у читанні фахової літератури узагальнена на рис. 3.

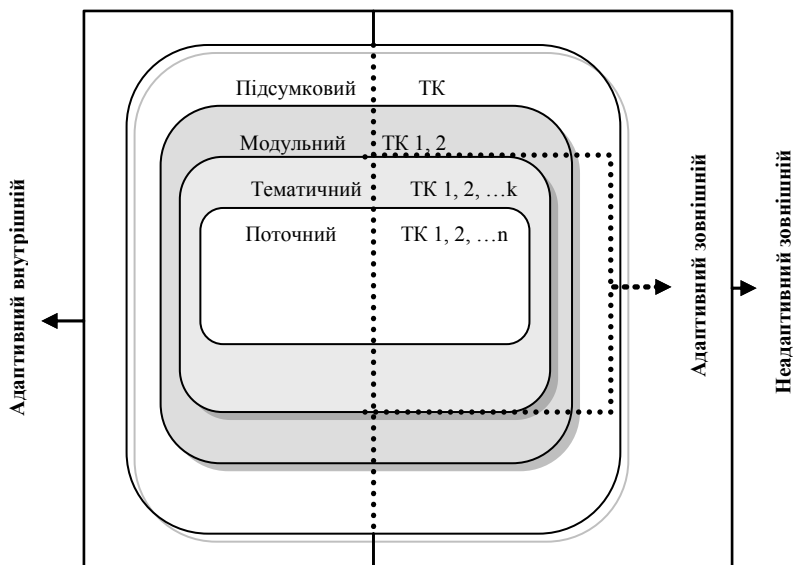

Рис. 3. Циклічність організації ТК рівня сформованості в майбутніх фінансистів АК у читанні фахової літератури.

Примітка: n – кількість практичних занять у тематичному блоці;
 k – кількість тематичних блоків у навчальному модулі.

Отже, циклічна модель реалізації ТК рівня сформованості в майбутніх фінансистів АК у читанні, розроблена нами з урахуванням особливостей організації навчання й контролю англомовного читання фахової літератури у вітчизняному немовному ВНЗ, передбачає виконання таких послідовних дій: 1) здійснення адаптивного поточного ТК з боку викладача й ТСК у межах першого циклу навчання читання за рахунок використання дискретних ТЗ різного рівня складності; 2) застосування модифікованої моделі двокрокового адаптивного тестування для проведення адаптивного тематичного ТК і ТК виконання студентами позааудиторного читання з боку викладача, які обов'язково доповнені відповідним адаптивним ТСК у межах другого циклу навчання

читання фахової літератури англійською мовою; 3) проведення після завершення кожного з навчальних модулів неадаптивного модульного ТК із боку викладача, якому передуватиме адаптивний модульний ТСК; 4) реалізація підсумкового адаптивного ТСК і неадаптивного ТК із боку викладача після завершення вивчення дисципліни студентами другого курсу спеціальності «Фінанси».

Перспективу подальших досліджень убачаємо в екстраполяції запропонованої моделі ТК АК у читанні фінансової фахової літератури на відповідні моделі ТК АК в інших видів мовленнєвої діяльності студентів немовних спеціальностей.

Бібліографічні посилання

1. Ляховицкий М. В. Методика преподавания иностранных языков / М. В. Ляховицкий. – М. : Высш. шк., 1981. – 138 с.
2. Психология: Словарь / под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – М. : Политиздат, 1990. – 494 с.
3. Фоломкина С. К. Обучение чтению на иностранном языке в неязыковом вузе : [учебно-методическое пособие] / Софья Кирилловна Фоломкина. – М. : Высшая школа, 2005. – 255 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Бибик Світлана Павлівна – доктор філологічних наук, професор, старший науковий співробітник відділу стилістики та культури мови Інституту української мови НАН України (Україна, Київ).

Бобух Надія Миколаївна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української та іноземних мов Вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі» (Україна, Полтава).

Братусь Марія Феліксівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української мови, літератури та культури факультету лінгвістики Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (Україна, Київ).

Вишневецька Лариса Вікторівна – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри іноземних мов Білоруського торгово-економічного університету споживчої кооперації (Республіка Білорусь, Гомель).

Воловик Лариса Борисівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та іноземних мов Вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі» (Україна, Полтава).

Волошкіна Інесса Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Белгородського університету кооперації, економіки і права (Російська Федерація, Белгород).

Воскобойник Валентина Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри ділової іноземної мови Вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі» (Україна, Полтава).

Гаджи Рауф Мамаджан оглу – доктор філософії, доцент кафедри Азербайджанського мультикультуралізму Бакинського слов'янського університету (Азербайджанська Республіка, Баку).

Глуховцева Ірина Ярославна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (Україна, Старобільськ).

Глуховцева Катерина Дмитрівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української філології та загального мовознавства ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (Україна, Старобільськ).

Гойко Валентина Антонівна – старший викладач кафедри іноземних мов Білоруського торгово-економічного університету споживчої кооперації (Республіка Білорусь, Гомель).

Гочев Гочо Недев – кандидат філологічних наук, професор кафедри русистики Великотирновського університету «Св. Св. Кирил и Методий» (Республіка Болгарія, Велико-Тирново).

Джафаргулієва Майя Рзагулу гизи – викладач кафедри Азербайджанського мультикультуралізму Бакинського слов'янського університету (Азербайджанська Республіка, Баку).

Єрмоленко Світлана Яківна – доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України, завідувач відділу стилістики та культури мови Інституту української мови НАН України (Україна, Київ).

Завалій Світлана Борисівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української та іноземних мов Вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі» (Україна, Полтава).

Ищенко Валентина Леонідівна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри ділової іноземної мови Вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі» (Україна, Полтава).

Кайдаш Алла Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя (Україна, Ніжин).

Колесникова Лариса Леонідівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології та загального мовознавства ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (Україна, Старобільськ).

Король Тетяна Григорівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української та іноземних мов Вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі» (Україна, Полтава).

Корольова Валерія Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара (Україна, Дніпро).

Коць Тетяна Анатоліївна – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу стилістики та культури мови Інституту української мови НАН України (Україна, Київ).

Мамедов Насирага Шахмурад оглу – доктор філологічних наук, професор кафедри сучасної російської мови Бакинського слов'янського університету (Азербайджанська Республіка, Баку).

Мамич Мирослава Володимирівна – доктор філологічних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики Національного університету «Одеська юридична академія» (Україна, Одеса).

Мех Наталія Олександрівна – доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу стилістики та культури мови Інституту української мови НАН України (Україна, Київ).

Пугач Валентина Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя (Україна, Ніжин).

Синиця Ірина Анатоліївна – доктор філологічних наук, професор, науковий співробітник Центру досліджень України Далянського університету іноземних мов (Китайська Народна Республіка, Далянь).

Сухачова Наталія Сергіївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та іноземних мов Вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі» (Україна, Полтава).

INFORMATION ABOUT AUTHORS

Bybyk Svitlana Pavlivna – Doctor of Philological Sciences, Professor, Senior researcher of the Department of Stylistics and Culture of Language of Institute of the Ukrainian language of the National academy of sciences of Ukraine (Ukraine, Kyiv).

Bobukh Nadiia Mykolaivna – Doctor of Philological Sciences, Professor, the Head of the Department of Ukrainian and Foreign Languages of Higher Educational Establishment of Ukoopspilka «Poltava University of Economics and Trade» (Ukraine, Poltava).

Bratus Mariia Feliksivna – Candidate of Philological Sciences, Senior lecturer of the Department of the Ukrainian Language, Literature and Culture of the Linguistics Faculty of National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute» (Ukraine, Kyiv).

Vyshnevetskaia Laryla Viktorivna – Candidate of Pedagogic Sciences, Associate Professor, the Head of the Department of Foreign Languages of Belarusian Trade and Economics University of Consumer Cooperatives (Republic of Belarus, Gomel).

Volovyk Larysa Borysivna – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Ukrainian and Foreign Languages of Higher Educational Institution of Ukoopspilka «Poltava University of Economics and Trade» (Ukraine, Poltava).

Voloshkina Inessa Anatoliivna – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Foreign Languages of Belgorod University of Cooperation, Economics and Law (The Russian Federation, Belgorod).

Voskoboinyk Valentyna Ivanivna – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Business Foreign Languages of Higher Educational Institution of Ukoopspilka «Poltava University of Economics and Trade» (Ukraine, Poltava).

Haji Rauf Mamadzhan – Doctor of Philosophy, Associate Professor of the Department of Azerbaijani Multiculturalism of Baku Slavic University (Azerbaijani Republic, Baku).

Hlukhovtseva Iryna Yaroslavivna – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of the Ukrainian Language of Taras Shevchenko National University of Luhansk (Ukraine, Starobilsk).

Hlukhovtseva Kateryna Dmytrivna – Doctor of Philological Sciences, Professor, the Head of the Department of Ukrainian Philology and General Linguistics of Taras Shevchenko National University of Luhansk (Ukraine, Starobilsk).

Hoiko Valentyna Antonivna – Senior lecturer of the Department of Foreign Languages of Belarusian Trade and Economics University of Consumer Cooperatives (Republic of Belarus, Gomel).

Hochev Hocho Nedev – Candidate of Philological Sciences, Professor at the Department of the Russian Language of St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Turnovo (Republic of Bulgaria, Veliko Turnovo).

Jafarguliyeva Mayya Rzaqulu – Lecturer at the Department of Azerbaijani Multiculturalism of Baku Slavic University (Azerbaijani Republic, Baku).

Yermolenko Svitlana Yakivna – Doctor of Philological Sciences, Professor, Corresponding member of the National academy of sciences of Ukraine, the Head of the Department of Stylistics and Culture of Language of Institute of the Ukrainian language of the National academy of sciences of Ukraine (Ukraine, Kyiv).

Zavali Svitlana Borysivna – Candidate of Philological Sciences, Senior lecturer of the Department of Ukrainian and Foreign Languages of Higher Educational Establishment of Ukoopspilka «Poltava University of Economics and Trade» (Ukraine, Poltava).

Ishchenko Valentyna Leonidivna – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, the Head of the Department of Business Foreign Languages of Higher Educational Establishment of Ukoopspilka «Poltava University of Economics and Trade» (Ukraine, Poltava).

Kaidash Larysa Leonidivna – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor at the Department of the Ukrainian Language of Nizhyn State University named after Mykola Gogol (Ukraine, Nizhyn).

Kolesnikova Larysa Leonidivna – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor at the Department of Ukrainian Philology and General Linguistics of Taras Shevchenko National University of Luhansk (Ukraine, Starobilsk).

Korol Tetiana Hrygorivna – Candidate of Pedagogic Sciences, Associate Professor at the Department of Ukrainian and Foreign Languages of Higher Educational Institution of Ukoopspilka «Poltava University of Economics and Trade» (Ukraine, Poltava).

Koroleva Valeriia Volodymyrivna – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor at the Department of the Ukrainian Language of Oles Honchar Dnipropetrovsk National University (Ukraine, Dnipro).

Kots Tetiana Anatoliivna – Candidate of Philological Sciences, Senior researcher of the Department of Stylistics and Culture of Language of Institute of the Ukrainian language of the National academy of sciences of Ukraine (Ukraine, Kyiv).

Mamedov Nasyraga Shachmurad – Doctor of Philological Sciences, Professor at the Department of Modern Russian Language of Baku Slavic University (Azerbaijani Republic, Baku).

Mamych Myroslava Volodymyrivna – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor at the Department of Applied Linguistics of National University «Odessa Academy of Law» (Ukraine, Odesa).

Mekh Nataliia Oleksandrivna – Doctor of Philological Sciences, Professor, Leading Researcher of the Department of Stylistics and Culture of Language of Institute of the Ukrainian language of the National academy of sciences of Ukraine (Ukraine, Kyiv).

Puhach Valentyna Anatoliivna – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor at the Department of the Ukrainian Language of Nizhyn State University named after Mykola Gogol (Ukraine, Nizhyn).

Synytsia Iryna Anatoliivna – Doctor of Philological Sciences, Professor, Research Officer at Centre of investigation of Ukraine of Dalian University of Foreign Languages (The People's Republic of China, Dalian).

Sukhachova Nataliia Sergiivna – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Ukrainian and Foreign Languages of Higher Educational Institution of Ukoopspilka «Poltava University of Economics and Trade» (Ukraine, Poltava).

CONTENTS

SPECIFICITY OF NATIONAL LANGUAGES: STRUCTURAL AND COMMUNICATIVE ASPECTS

<i>Bybyk S. P.</i> Lingua-pragmatic characteristic of children' animated cartoon.....	6
<i>Voskoboinyk V. I.</i> Frame patterns of affixed adjectives in English economic terminology.....	17
<i>Hochev H. N.</i> Inter-lingual lexico-semantic correspondences (based on Russian and Bulgarian languages)	25
<i>Yermolenko S. Ya.</i> Language and aesthetic marks of Shevchenko's poetry in the context of philosophy of culture.....	41
<i>Ishchenko V. L.</i> Peculiarities of economic terms functioning in the texts of different styles	49
<i>Kolesnikova L. L.</i> Verbal symbol studying as philosophical phenomenon.....	56
<i>Mekh N. O.</i> Genre sphere of modern Ukrainian scientific communication.....	64
<i>Sukhachova N. S.</i> Scientific concept as a component of conceptual picture of the world.....	74

LINGUISTIC AND CULTURAL ASPECTS OF LANGUAGE STUDY

<i>Voloshkina I. A.</i> Realization of ethnocultural world-awareness within phraseological semantics (based on Russian and French).....	84
<i>Haji R. M.</i> Language and cultural values of ethnic groups in the Republic of Azerbaijan.....	94

Jafarguliyeva M. R. Linguistic competence and tolerance in the context of intercultural dialogue.....	103
Kots T. A. Evaluative units in periodical press at the beginning of the XX th century	110
Mamych M. V. Language signs of culture as value markers in «Zhinka» magazine.....	120
Puhach V. M. Ukren vs Ukrainian: problems of stereotypization	129
Synysia I. A. Linguo-cultural parallels: Hrygorii Skovoroda and China.....	139

DISCOURSE. TEXT LINGUISTICS

Bobukh N. M. Lexical oppositions in Volodymyr Sosyura's poetic works	148
Volovyk L. B. Derivational patterns of prefixed verbs in economic text	158
Hlukhovtseva I. Y. Occasional phraseology in «Mesopotamia» by Sergii Zhadan.....	167
Hlukhovtseva K. D. Ceremonial and customary dialect text in Ukrainian in Eastern-Slobozhanian dialectal speech.....	177
Zavaliy S. B. Stylistic features of oxymoron syntagms in poetry in early XXI century	188
Kaidash A. M. The system of feminitives in Liuko Dashvar's speech style.....	199
Koroleva V. V. Taxonomy of discourses in modern linguistic studies.....	206
Mamedov N. Sh. Word functioning in the text	214

CULTUROLOGICAL APPROACH TO LANGUAGE TEACHING

Bratus M. F. Linguistic and cultural aspects of teaching Ukrainian as a foreign language	224
Vyshnevetskaia L. V. Innovative practice of formation of foreign language communication competences in economic institution of higher education	236
Hoiko V. A. Using multimedia materials in the process of foreign languages teaching	244
Korol T. H. Assessment of English reading for the specific purposes competence About the authors	268

Наукове видання

МОВА І МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ

ISSN 2521-1617

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 1

Українською й російською мовами

Випусковий редактор М. П. Гречук
Комп'ютерне верстання Г. А. Бжікян
Дизайн обкладинки Т. А. Маслак

Підписано до друку 15.06.2017. Формат 60×84/16.
Папір офсетний. Друк цифровий. Ум. друк. арк. 16,0.
Наклад 100 пр. Зам. № 086/1043.

Видавець і виготовлювач
Вищий навчальний заклад Укоопспілки
«Полтавський університет економіки і торгівлі»,
к. 115, вул. Ковалю, 3, м. Полтава, 36014; ☎ (0532) 50-24-81

*Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 3827 від 08.07.2010 р.*